

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

47. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1982

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Andelsbanken, Århus.

Den almindelige Brandforsikring.

Handelsbanken, Århus.

Jyllands Kreditforening.

Midtjydsk Korn- og Gødningsforretning, Skovby.

Mundelstrup Mejeri.

Provinsbanken, Århus.

S. D. S., Århus.

Sparekassen, Hammel.

Århus Oliefabriks fond for almene formål.

Hørning Kommune.

Odder Kommune.

Århus Kommune.

Ministeriet for kulturelle anliggender.

Fotosats og tryk: A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri.

Papir: 115 gr. Thai-Cote.

Repro af billeder: Hammerschmidt, Århus.

Bogbinderarbejde: Albrechtsens Bogbinderi ApS, Åbyhøj.

Omslagsbillede: Konfirmandhold i Tiset 1914, pastor Th. Balslev.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

I kommission hos forlaget Aros.

FORORD

Det kan vel altid diskuteres, hvad en historisk årbog skal bringe. At den er historisk må i hvert fald betyde, at vægten lægges på faktiske hændelsesforløb, så der ikke levnes plads for løse formodninger. At årbogen er egnsbestemt (Østjylland) indebærer, at dens emner især må hentes fra dét bestemte områdes historie, folkeliv, bevægelser, særpræg m.v.

En hindring for den helt store udfoldelse er den økonomiske begrænsning, der gør det svært at få plads til mere end en enkelt større artikel. Resten må for alsidighedens skyld være kortere bidrag - ofte må forfatterne endda beskære deres artikler, og her møder vi stor forståelse.

Til bogens egentlige artikler er i de senere år kommet aktuelle referater fra områdets museer og lokalhistoriske samlinger efter reglen: ganske korte bidrag, hvilket

REDAKTION

Redaktør Aage Domino

Overlærer J. S. Thomsen
ansvarshavende

også overholdes loyalt, men også her kan komme undtagelser som i år, hvor et jubilæum får noget mere spalteleads.

Den meget grundige redegørelse for Skanderborg Vildtbane fortsætter fra sidste år. Der er et uddrag af Jens Hejgaards optegnelser om Helgenæs. Årbogen har tidligere (1954 og 56) bragt uddrag fra samme forfatter. Et lille hefte fra Vivild med kapitelstakster noteret for hvert år helt fra 1650 til 1870'erne er vist i karakteristiske uddrag. Der er et bidrag fra den allervestligste del af området. De Horsens sølvmede og sølvmedefaget i det hele får en grundig omtale. Som noget mere sjældent er medtaget to uddrag af en strandingsprotokol fra Djursland. Nye og meget indgående studier viser den kendte dyremaler N. P. Mols i en mere ukendt rolle, og artiklerien sluttes med et kort og overskueligt sammendrag af et større værk om konfirmation og konfirmationsforberedelser i Østjylland - et resultat af en undersøgelse netop i vort område.

Vi er i redaktionen i den lykkelige situation, at der som hidtil forlængst er kommet forslag og manuskripter til næste årbog, og flere er på vej. Vi håber, at denne tradition må fortsætte, så vi altid har stof nok og mulighed for at vælge og nå frem til det bedste - men det medfører jo altså også, at vi engang imellem må vrage eller udskyde et manuskript, og det håber vi, man vil forstå og respektere. For alle parter, forfattere, redaktion og læsere, er målet jo det samme: en god, alsidig, læseværdig årbog. Vi håber, det mål også i år i rimelig grad er nået.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

- Formand: godsejer Erik Kjær,
Ristrup Hovedgård, 8381 Mundelstrup.
- Næstformand: branddirektør N. P. Boye-Nielsen,
Sandbygård, 8370 Hadsten.
- Kasserer: godsejer J. A. Pontoppidan,
Constantinsborg, 8260 Viby J.
- Sekretær: landsrettsagfører E. Lund-Sørensen,
Sønder Allé 10, 8000 Århus C.
- Smedemester Søren Bach,
Emborgvej 3, Gl. Ry, 8680 Ry.

ØVRIGE MEDLEMMER

- Gårdejer P. Holm Jensen, Terp, Lystrup.
- Statsaut. ejendomsmægler, cand. merc. H. Junker-Poulsen, Egå.
- Direktør, cand. oecon. B. Knie-Andersen, Charlottentlund.
- Brandinspektør Carl A. Laursen, Knebel.
- Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.
- Erhvervsvejleder Birte Voigt Lund, Århus.
- Arkivleder Johanne Methling, Odder.
- Fotograf Else Otzen, Odder.
- Museumsinspektør, cand. mag. Bent Ousager, Horsens.
- Handelsmand Tage D. Rasmussen, Højbjerg.
- Overlærer J. S. Thomsen, Viby J.

ÆRESMEDLEMMER

- Fhv. gårdejer Rasmus Bendixen, Hasle.
- Konsulent Anton Jelsbak, Hammel.

her skete det ...

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3
Oversigtskort	5
Forfattere	7
Skanderborg Vildtbane II	9
Af Svend Nørregaard Hansen.	
Træk af Helgenæs' ældre historie	36
Ved J. E. Hejgaard.	
Kapitelstakster	42
Ved J. S. Thomsen.	
Stenholtegaard i Kragelund sogn	46
Af Kristian Vestergaard.	
Sølvsmed Wilhelm Andersen i Horsens	48
Af Bent Knie-Andersen.	
Strandinger ved Djurslands kyst	60
Af J. A. Nielsen.	

N. P. Mols' alterbillede i Kattrup Kirke	70
Af N. J. Andreassen.	
Konfirmation i Østjylland	85
Af Birgit Jensen.	
Fra Østjyllands kulturfront:	
Litteratur om Østjylland	95
Af Kjeld Elkjær.	
Arkiver og lokalhistoriske samlinger:	
Grenå Egnsarkiv	98
Af J. A. Nielsen.	
Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger	99
Af Nydam Jensen.	
Hinnerup Egnsarkiv	100
Af Christian Strangholt og N. P. Boye-Nielsen.	
Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv	101
Af Carl A. Laursen.	
Mårslet Egnsarkiv	102
Af Per Enevoldsen.	
Nørhald Egnsarkiv	103
Af Peter Østergaard.	
Nørre Djurs Egnsarkiv	104
Af Tom Mortensen.	
Lokalhistorisk forening for Purhus kommune	105
Af Metta Laursen.	
Randers lokalhistoriske arkiv	106
Af Peter Bondesen.	
Samsø slægts- og egnshistoriske arkiver	107
Af Kirsten Borch Hansen.	
Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv	108
Af P. Holm Jensen.	

Lokalhistorisk arkiv i Solbjerg ..... 109 <i>Af Johanne Methling.</i>	Gl. Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum .... 114 <i>Af Vibeke Nielsen.</i>
Sønderhald egnsarkiv ..... 110 <i>Af Vibeke Nielsen.</i>	Kulturhistorisk Museum i Randers ..... 115 <i>Af Guri Dybsand.</i>
Museer:	Købstadmuseet »Den gamle By« ..... 118 <i>Af Erik Kjersgaard.</i>
Clausholm ..... 110 <i>Af Henrik Berner.</i>	Silkeborg Museum ..... 119 <i>Af Christian Fischer.</i>
Dansk landbrugsmuseum, Gl. Estrup ..... 111 <i>Af Svend Nielsen.</i>	Østjysk Hjemstavnsforening 121
Djurslands Museum, Dansk Fiskerimuseum . 112 <i>Af Bjarne Flou.</i>	Personregister 123
Forhistorisk Museum, Moesgård ..... 113 <i>Af Jens Jeppesen.</i>	Stedregister 127

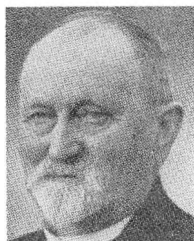
FORFATTERE

Niels Jørgen Andreasen, født i Århus 1956, opvokset i Gedved. Cand. mag. 1982 (historie og kunsthistorie) med speciale i Voer herreds ejendomsfordeling 1536-1660. Har i de seneste tre år undervist i lokalhistorie og været tilknyttet Gedved kommunes Sognearkiver.

Svend Nørregaard Hansen, født i Ørup, opvokset i Attrup, begge i Rosmus sogn. I mejerilære 1929. Efter 43 år som mejerist og mælkehandler nu fra 1972 ved Horsens Museum. Foruden slægts- og lokalhistorie særlig interesseret i den historiske topografi, specielt i de gamle vejes forløb.

Jens Laursen Hejgaard, født på Helgenæs 1866, gårdejer i Saxild, har nedskrevet meget omfattende oplysninger om Helgenæs, se bl. a. »Østjysk Hjemstavn« 1954 og 1956.

Birgit Jensen, født 1935, mag. art. i europæisk etnologi 1980. Magisterafhandling: Kvindedragten på Amager 1650-1950. Adr.: Teglværksvej 60, 3460 Birkerød.

Bent Knie-Andersen, født i Horsens 1942. Cand. oecon. fra Aarhus Universitet 1968. Underdirektør i Jyllands Kreditforening til 1977; nu direktør i forsikringsselskabet Alm. Brand, København. Medlem af Folketinget 1975-77.

Jens Anker Nielsen, født i Grenå 1903, hjorddreng i Hammelev 1914-18. Typograf og faktor på Grenå Folketidende 1918-65. Derefter typograf i Grenå Bogtrykkeri 1965-70. Som pensionist daglig leder af det i 1970 oprettede Grenå Egnsarkiv.

Jens Sigurd Thomsen, født 1914, opvokset på Vejleegnen, udlært ved landbruget, lærereksamen fra Århus Seminarium 1943 og samme år ansat ved Århus skolevæsen. Har i mange år arbejdet med lokalhistorie og slægtsforskning, især i det gamle Koldinghus Len og i de senere år egnen syd og vest for Århus.

Kristian Vestergaard, født den 9. september 1911 i Sahl, Houbjerg herred, flyttede til Løvel 1916. Gik i 6-klasset landsbyskole hveranden dag i 7 år. Kom ud at tjene som 12-årig, tjente ved landbruget i 14 år, købte en lille landejendom i 1937. Var på Rønde Højskole 1933-34 plus aftenskole. Gået på A.V.G.-kursus og holdt aftenskole i egns-slægtshistorie i Kjellerup og Silkeborg i 5 år.

Skanderborg Vildtbane II

(Forts. fra årbog 1981)

Af Svend Nørregaard Hansen

Et vildtbaneskel i Hads Herred

Det vildtbaneskel, der i 1759 blev afmærket tværs igennem Hads Herred fra Solbjerg i nord til Horsens Fjord i syd, bidrager ikke til forståelse af de problemer, der blev peget på under omtalen af Hjlemslev Herred med hensyn til en naturlig sammenhæng af vildtbanens forskellige afsnit. Det nye skel deler Hads Herred i to dele. Umiddelbart skulle det synes mere naturligt at indramme det. Gåden lader sig ikke løse på grundlag af det på nuværende tidspunkt kendte materiale.

Grundlaget for det følgende er et brev fra Fr. Pultz til amtmand Ludvig v. Woyda, Skanderborg¹³⁾. Fr. Pultz er efter dette brev skovrider i Hads Herreds beridt. Samtidig er han overførerster i Skander-

borg Distrikt. Hans forklaring fra 1758, der er nævnt i det foregående og bruges i det efterfølgende, omfatter ikke Hads Herred.

Brevet indledes med en forklaring af sagen og en henvisning til medfølgende specifikation, og amtmanden bedes om at foranstalte det fornødne til den omfattende transport. 20 vildtbanesten skal hentes på en halv snes forskellige steder, som fremgår af specifikationen, og viderebringes til 20 nærmere angivne steder, som i det følgende skal søges påvist.

Skovrider og overførerster Pultz's specifikation bringes i den oprindelige kolonneform, og i den efterfølgende gennemgang benyttes skovriderens løbenumre.

Overførerster F. Pultz's specifikation, dateret 21. sept. 1759

<i>Hvor stenpælene skal oprejses.</i>	<i>Hvor samme skal forefindes.</i>	<i>Vejens Længde.</i>
1 Ved Trolddals Mose imellem Astrup, Bøgeskov og Onsted Marker i det trebundne Skel.	Ved Ingerslev Mølle ligger.	½ Miil.
2 Ved Rasborg Bro.	På Roygaards Mark.	¼ Miil.

<i>Hvor Stenpælene skal oprejses.</i>	<i>Hvor samme skal forefindes.</i>	<i>Vejens Længde.</i>
3 På Ballested kaldet imellem Cannegaards og Drammelstrup Marker.	Rindelevgaard.	½ Miil.
4 På et Sted kaldet Massig på Pilgaards Skifte imellem Canne og Fensholts Marker.	Rindelevgaard.	½ Miil.
5 Ved den vestre og østre Ende af Massig mellem Canne og Fensholt Mark.	Rindelevgaard.	½ Miil.
6 Ved Torrild Nørskov og Fensholt Mark ved Enden af bemeldte Nørskov.	Rindelevgaard.	¼ Miil.
7 Ved Skellet mellem Fensholt, Torrild og Fillerup Marker til en Sten, Graastenen kaldet.	Rindelevgaard.	½ Miil.
8 Hos Kongeegen kaldet imellem Fillerup og Torrild Marker.	Ved Fastrup Mark ved Bjørnkjær.	½ Miil.
9 Neden Markekiær imellem Fillerup og Torrild Marker ved en grøn Dige.	Lillering Mark.	Til Rindelevgaards Banke 2¼ Miil og videre derfra ½ Miil.
10 På Aakiærs Markdige mellem Oldrup, Aakiær og Peder Kielsens Hauge.	Ved Ditto Mark ved Skellet til Storing.	Ditto.
11 Ved Linebergs Land imellem Oldrup og Aakiærs Mark.	Ved Borum Bro.	Til Rindelevgaards Bakke 2½ Mil, derfra ½.

<i>Hvor stenpælene skal oprejses.</i>	<i>Hvor samme skal forefindes.</i>	<i>Vejens Længde.</i>
12 Ved Puggedals Krog imellem Aakiærs Skov og Oldrup Mark.	Ved Cannec Møllebro.	Til Rindelevgaard 2¼ Miil og derfra videre ¾.
13 Et Sted kaldet Las om Krog ved Enden af Oldrup Mark mellem Aakiær og Hundslund Marker.	Ved Berring Bro.	Til Rindelevgaard 1½ Miil og derfra videre ¾.
14 I sydøst af Aakiærs Mark samt Hundslund og Kiærgaards Marker i trebundet Markskel.	Sønder Vissing Skov i vester Ende af Kieldall.	Til Ørridslev Kirke er 2 Miil, derfra videre 1¼. a)
15 Ved et Markskel imellem Sondrup, Svinballe og Hundslund Marker.	Dito Sted.	Samme Vej.
16 Imellem Sondrup og Svinballe Marker ved Drebet Moses øvre Ende.	Dito Sted.	Til Ørridslev Kirke 2 Miil og derfra 1½.
17 Imellem Sondrup og Svinballe Marker ved Siden af en Vej, der løber fra Svinballe ned til Uldrup ved en grøn Plads.	Sønder Vissing Skov på bemeldte Sted.	Til Ørridslev Kirke 2 Miil og videre derfra 1¼ Miil.
18 Ved en bæk, som løber ned til Uldrup Skovhus, hvor imellem er et Led som løber en vej igennem fra Sondrup til Vads Mølle.	I Aastrup ligger.	Til Ørridslev Kirke 2½ Miil, til den første derfra 1¼ Miil, til den anden 1½. b)

<i>Hvor stenpælene skal oprejses.</i>	<i>Hvor samme skal forefindes.</i>	<i>Vejens Længde.</i>
19 På Uldrup Banke imellem Sondrup og Aakiær Marker.	Samme sted og samme Kørsel.	
20 Ved Hoved imellem Aakiær og Sondrup Marker.	I Addit Skov ved Kierumdøes (?) Kilde.	Til Ørridslev Kirke 2½ Miil. c)

Skelpunkterne

- 1 Det nævnte skelpunkt ligger i det store mosedrag øst for Solbjerg, hvor vandløbet fra Rasborg Bro løber til det vandløb, der senere løber forbi Miøde til Solbjerg Sø. Navnet Troidal ses på moderne kort.
- 2 Rasborg Bro ligger ca. 1 km syd for punkt 1. Navnet ses på moderne kort. En vej løber tværs over dalen. Vandløbet er i nutiden kun en lille grøft.
- 3 Sogneskellet, der hidtil er fulgt, løber fra Rasborg Bro mod sydøst og følger et lille stykke den lille Nørreskov, der ikke må forveksles med Torrild Nørskov, og går derefter midt igennem skoven. På den anden side af denne ligger Smedeballe og Mosballe. Vildtbanestenen er antagelig rejst et sted på det markante dige, som sogneskellet følger, formentlig i nærheden af Mosballegaard.
- 4 5 og 6 - Sogneskellet bugter sig stærkt i østenden af Torrild Nørskov. Stednavnet Massig synes at være et nøgleord. Af flere adspurgte kendte kunden den 90-årige gårdejer Frederik Damgaard Jensen, Onsted, navnet Massig, som han udtalte med udpræget tryk på -sig. Massig var et område med skovskifter, tilhørende bønderne, beliggende i Fensholts del af Torrild Nørskov. De nævnte punkter kan ikke for tiden påpeges.
- 7 Efter forvirringen omkring Torrild Nørskov synes der atter at være en vis konsekvens til stede. Sogneskellet berører den nordøstlige spids af Sønderskov og følger dens østkant mod syd. På skovspidsen ligger antagelig punkt 7. Skeldiger fra vest og syd løber sammen her. I skovkanten på spidsen ligger en usædvanlig stor dyngemarksten, sikkert resultatet af mange års opsamling fra stenrige marker. Dyn-

-
- a) N.B. Vejen fra Sønder Vissing falder over Gandrup Hede, Østbirk, Sattrup, Tingstedholm ad Katstrup til Ørridslev Kirke.
  - b) N.B. Kørselen falder ad Bredvads Mølle, Vest- og Østbirk og videre som ved Stenene i Sønder Vissing Skov anført.
  - c) N.B. Vejen falder ad Vorvadsbro og videre som ovenmeldt.

gen kan meget vel skjule den oprindelige skelsten, Graastenen.

- 8 Kongeegen er borte, men mindelser findes stadig på stedet. Et gammelt hus, der ligger, hvor sogneskellet løber ind i Merkær Skov efter at have fulgt Sønderskoven fra punkt 7, hedder Kongshus, og lidt herfra ligger Ny Kongshus. Vildtbanestenen har antagelig skullet markere sogneskellet gennem skoven. Vejen forbi løber, nu som landevej, mellem Skanderborg og Odder.
- 9 Markekær er antagelig samme navn, som bruges i nutiden om Merker Skov. Skeldiget løber tværs igennem skoven og fortsætter på den anden side forbi gården Petersholm til Lundhof Skov, der i tidligere tid tilhørte Åkær. Stenen er formentlig rejst på diget syd for Merkær Skov.
- 10 Skellet mellem Oldrup og Torrild løber her til Lundhof Skov. I hjørnet mod nord ligger en lille mark, tildels inddiget. Antagelig Peter Kjeldsens Hauge.
- 11 Vejen fra Oldrup til Rathlowsdal og Odder krydser her sogneskellet til Falling og løber gennem Lundhof Skov. Området hedder Lindebjergene, og en bakke tæt ved vejen hedder Lindebjerg. Lundhof Skov betegnes altså her Aakjær Mark.
- 12 Stedet Puggedals Krog kendes ikke, men det må formodes at ligge ved det sydøstre hjørne af Oldrups marker. Gården Rusland fylder nu det tidligere Oldrup Overdrev. Sogneskellet mellem Oldrup i Hundslund Sogn og Falling går herfra mod sydvest.
- 13 Gårdejer Frede Burup, Oldrup, på hvis mark stedet med det mærkelige navn, Las am Krog, ligger, har på et gammelt matrikelskort fundet det benævnt Laasigkrog. Martin Vorgaard, Hundslund, der gav den første antydning om et vildtbaneskel i Hads Herred, har set vildtbanestenen her i sin barndom, han og legekammeraterne troede, det var en runesten. Desværre husker han ikke dens udseende. Stenen var en af tvillingestene fra Bering Bro. Sogneskellet drejer her i en ret vinkel mod sydøst.
- 14 Sogneskellet drejer herfra atter skarpt tilbage, hvorved der afsættes et »hovede« af Falling Sogn. Her har engang passeret en nu forsvundet vej, »Øvre Hadsherredsvej«, der kom fra Hansted Bro over Tvingstrup, Aaes og Elbæk til Hundslund, hvor den findes endnu, mens fortsættelsen fra Hundslund over stedet her til Bilsbæk er forsvundet over Åkærs marker. Fra Bilsbæk til Ørting findes den igen.
- 15 Matriklens minorerede kort fra 1860-erne over Hundslund Sogn viser, at det nævnte punkt ligger ved et sted, der på moderne kort hedder Lillehøj. En kirkesti, muligvis en gammel vej, løber lidt syd for stedet.

- 16 Den førnævnte kirkesti går gennem slugter forbi en mose i en dalkedel og videre til vejen mellem Svinballe og Sondrup. Mosen må antages at være Drebet Mose, et meget smukt og uberrørt sted. I den øverste ende af dal-sænkningen må det formodes, at vildtbanestenen blev rejst i 1759.
- 17 Øst for Sondrup ligger et afsides liggende og ret ukendt dalstrøg. Området hedder Brokgrave og er omgivet af skov- og lyngklædte bakker på tre sider. Vejen fra Svinballe til Uldrup findes ikke mere, men lokale folk ved, hvor den har gået. Den grønne plads kan ikke påvises. Stenen, der rejstes her, hentes som den fjerde i Sønder Vissing. Til Ørridslev angives at være 2 mil og videre til dette sted $1\frac{3}{4}$ mil eller ca. 28 km ialt. - Ikke underligt, at der skal spændes 6 heste for de vogne, der skal hente stenene i Tyrsting Herred.
- 18 Leddet er borte, men et skovhus ligger stadig, hvor Åkærs skel krydser vejen mellem Sondrup og Vads Mølle. Lige bag huset løber bækken, der kommer fra Brokgrave, og stenen må være blevet rejst i lavningen bag huset. Den blev hentet i Aastruplund, og denne og den næste er omtalt i retssagen fra Vor-Nim Herredsting fra 1757. De havde da ligget ved Sorthøj ved Aastrup i nogle år.
- 19 Fra Uldrup Skovhus løber et dige, Åkærs Markdige, i næsten lige linje over det meget bakkede terræn, der hedder Uldrup Bakker, til Horsens Fjord. To steder i diget findes åbninger, hvor veje har gået igennem, og her må det antages, at stenene er blevet rejst, dog er der tvivl om det sidste sted og den sidste sten.
- 20 En ældre mand, der bor ved Dildbjerg tæt ved fjorden, fortalte, at et sted ved navn Hoved skulle ligge lidt længere mod nord, d.v.s. længere inde i landet. Her skulle stenen efter skovriderens plan have været rejst, mens Videnskabernes Selskabs kort viser den på selve fjordbredden. Samme kort viser også sten nr. 15.

De bevarede vildtbanesten i Hads Herred

Afsnittet om Hads herreds bevarede vildtbanesten måtte arbejdes helt om. Årsagen var, at efter at det øvrige var færdigt, dukkede ikke mindre end seks hidtil ukendte vildtbanesten op, nemlig én ved Hundslund gamle præstegård og fem rundt om Rathlousdals gårdsplads foran den nu forsvundne hovedbygning. Hermed er der tolv i herredet, den ene tilhører dog Vor herred og henregnes dertil.

Der skete ingen ændringer i det gennemgående mønster. De fem ved Rathlousdal er alle af kendte typer.

Der kendes ingen andre konkrete efterretninger om oprettelsen af dette skel gennem Hads herred end det foran givne brev fra overførsteren.

Selv om en overførster rangerer højt på kommandostigen, er der dog nogen over ham, nemlig i den sidste ende den ene-

vældige konge, der sad på pengekasen.

Man kan vist med rimelighed forestille sig, at overførsteren har fået tilladelse til at afmærke sit beridt, når bare det ikke kostede penge.

Der er ikke lavet nye vildtbanesten til dette skel. Det er tydeligt, at man har skrabet bunden i vid omkreds for at skaffe det tilstrækkelige antal. Man har taget nogle stykker, som har kunnet undværes andre steder, enten fordi der stod to som ved de nævnte landevejsbroer, eller fordi der som følge af den nye afmærkning var nogle i overskud som ved Gl. Århus landevej. Man har vist også taget nogle kasserede sten i brug som de fem ved Rindelevgaard. Så lå der et par ved Sorthøj vest for Brestenbro (Aastrup), som dukker op igen senere. Fire lå i Sdr. Vissing, vist oprindeligt bestemt for Vrads herred, og endelig har der ligget enkelte her og der, som har været i overskud ved andre skels oprettelse.

Ud fra disse formodede forudsætninger vil vi se nærmere på Hads herreds bevarede vildtbanesten.

To af de »nye« vildtbanesten ved Rathlousdal er meget fine eksemplarer af serie D. De kunne sammen med nr. 14 i Onsted og nr. 13 i Solbjerg være den formodede serie D, beregnet til Gl. Århus landevej fra Solbjerg til Gjesing, som før er nævnt. Vi ved med sikkerhed, at nr. 14 hørte til her, og vi ved også, at skovriderens nr. 8 blev hentet ved Fastrup mark, også ved denne landevej.

Skovriderens numre 3, 4, 5, 6 og 7 blev alle rejst i Rathlousdals »opland«, og det vil være naturligt, om nogle af dem er endt her.

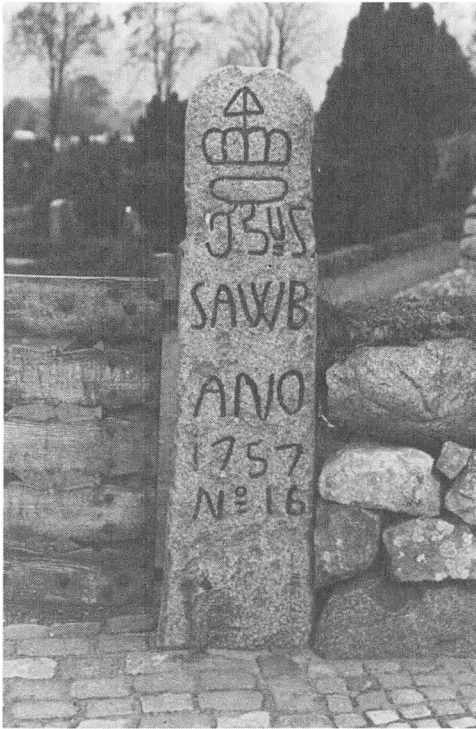
De lå ved Rindelevgaard. Det er påfaldende, at denne samling ligger her. Er det tiloversblevne sten, der her er samlet sammen? Er de frasorterede? Kasserede?

Hvis det er tilfældet, falder det i tråd med, at de øvrige sten ved Rathlousdal, ialt tre, er »dårlige« sten. De er fremstillede af grove, storkornede sten, vanskelige at hugge og tilbøjelige til forvitring. Som følge heraf er indskrifterne uskarpe og utydelige.

Den største af disse dårlige sten er ellers i sin form et fint eksemplar af serie C. Indskriften er også typisk for denne serie men altså meget utydelig. De to sidste, der lider af den samme fejl, tilhører serie G i Vor herred. Denne serie består af ca. 1 meter høje sten med en karakteristisk indskrift.

Vildtbanestenene i Hundslund må have tilhørt den sydlige del af rækken. Vi er her udenfor Rathlousdals naturlige område. I stedet for nærmere på Aakjær.

De tre sten ved Hundslund kirke danner sammen med den i Søvind serie E. Alt tyder på, at det var disse fire sten, der blev hentet i Sdr. Vissing. Det var skovriderens numre 14, 15, 16 og 17, det er denne fortegnelses numre 15, 16, 17 og 18, og det er stenene med de indhuggede numre 16, 17, 18 og 19. Det delvise sammenfald af disse numre er tilfældig - og dog, skovriderens numre skulle jo egentlig passe med stenedes indhuggede numre, der først blev påhuggede i 1761, altså to år efter at de var blevet rejst. Ja, det skulle de, men det gør de bare ikke. Kun stenen i Onsted har det rette nr. på det rette sted, nemlig 2. Noget må være sket herefter. Flere omstændigheder tyder på,

Østligste vildtbanesten ved Hundslund Kirke.

at der er byttet noget rundt på skovridere-
rækkefølge ved den videre placering.

Hvis vi kendte forklaringen, ville det måske også være lettere at forstå, at Hundslunds femte sten fra dette skal ikke synes at passe ind i sammenhængen. Det er den nytilkomne sten ved præstegården. Martin Vorgaard i Hundslund har påvist stedet, hvor den stod i hans barndom, nemlig i Præstens Elle, en eng ved Oldrup mark. Drengene troede, det var en runesten. Beviset for at det er denne sten, der nu står ved præstegården, findes i Østjysk Hjemstavn for 1947, hvor N. Kragh fortæller Hundslund præstegårds

historie. Det nævnes her, at vildtbanestenen ved præstegården har stået i det yderste nordøstlige hjørne af præstegårdens mark nede ved bækken, samme sted, som hedder Præstens Elle.

Efter skovridere-ns specifikation skulle nr. 13 hentes ved landevejen over Bering bro, hvor der stod to sten. Den skulle rejses ved Las om Krog eller mere rigtigt Låssigkrog. Dette marknavn hører til Oldrup og ligger ved Præstens Elle på Hundslund-siden. Både sted og sten er altså kendt.

Vildtbanestenen ved præstegården har aldrig været nogen landevejssten, tværtimod er den en af de »dårligste«, der er kendt. Denne samt den, der står på Tyrstinggaard, er uden sammenligning de dårligst tilhuggede sten i hele Skanderborg Distrikt og dem med den mest sjuksket udførte indskrift.

Alt tyder på, at man har sat den formodentlig store og flotte landevejssten fra Bering bro et andet sted - måske ved en vej - og i stedet rejst en af de kasserede sten her i denne afkrog. Hermed er vi berøvet muligheden for en rekonstruktion af dette vildtbaneskel.

Serie E

De to af de tre vildtbanesten ved Hundslund kirke er måske også frasorterede. På den østligste er indskriften uden tvivl korrekt: S A W B - Skanderborg Amts Wild Bane. På den midterste sten mangler S'et helt og på den vestligste er det spejlvendt. Måske har det været nok til, at de er blevet udskudt i første omgang og først taget til nåde, da man har haft brug for at skrabe bunden.

Serie E udgøres af de tre vildtbanesten ved Hundslund kirke og en fjerde ved Hummelballegaard i Søvind. Kronen på de tre ved kirken er principielt en type 3, blot lavere og bredere. Den betragtes her som en variant og kaldes type 3 a. Den fjerde i Søvind er en blandingstype.

Alle fire bærer en pil i toppen i modsætning til de fleste andre typer, der er forsynet med et lille kors øverst. Denne pil skaber over en afstand af et halvt hundrede kilometer en forbindelse til det fjerne Vrads herred. Ved Smedebæk mølle nord for Ejstrupholm kom en vildtbanesten frem i lyset for få år siden. Den lå som overligger i en stenkiste ved møllen. Ved optagningen gik den i to stykker, der nu ligger i et buskads, vanskeligt tilgængelig for en nærmere undersøgelse. Så meget kan dog ses af indskriften, at der ikke hersker nogen tvivl om, at det er en serie E-sten, der ligger ved Smedebæk mølle. Senere, når Vrads herred gennemgås, vil det vise sig, at vildtbanestenene til Vrads herred blev tilhuggede i Sdr. Vissing og i Addit i 1757, altså samme år, som står på stenene i Hundslund og Søvind. Som det huskes, blev de netop hentet i Sdr. Vissing i 1759. Også et andet lighedstegn kan nævnes: Monogrammet på alle disse fem sten skrives F 5us, mens det normale er F 5us - Fridericus Quintus eller som vi skriver i nutiden - Frederik den Femte.

Numrene 71, 72, 73, 74 og 75, der er tilkommet efter manuskriptets afslutning, og som må formodes at have tilhørt vildtbaneskellet gennem Hads herred, findes anbragt rundt om pladsen foran den for-

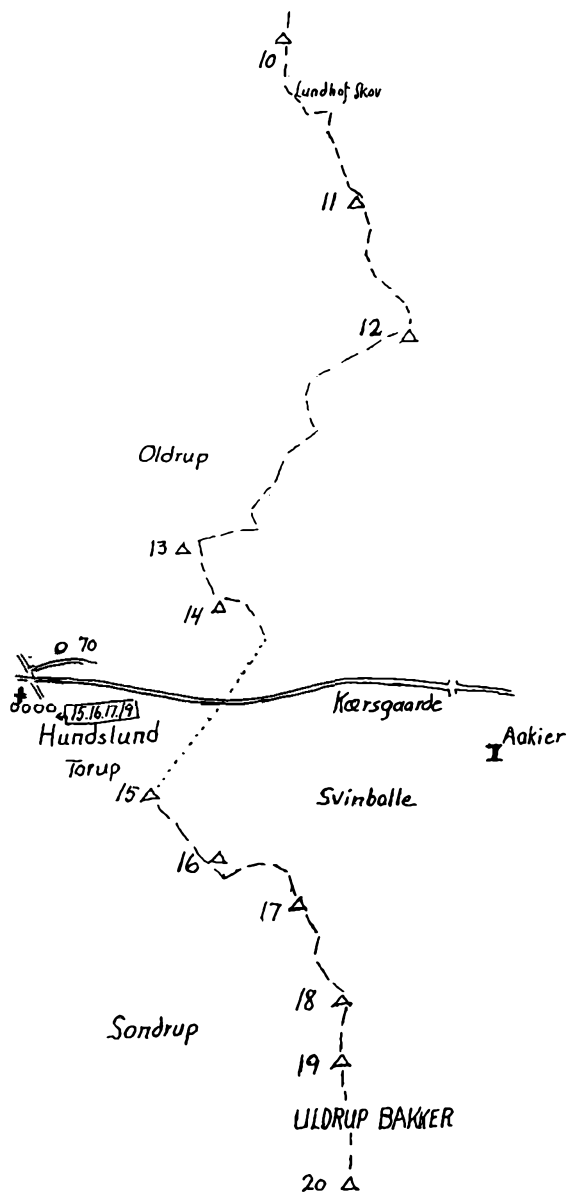
3 vildtbanesten ved Hundslund Kirke.

svundne hovedbygning til Rathlousdal ved Odder.

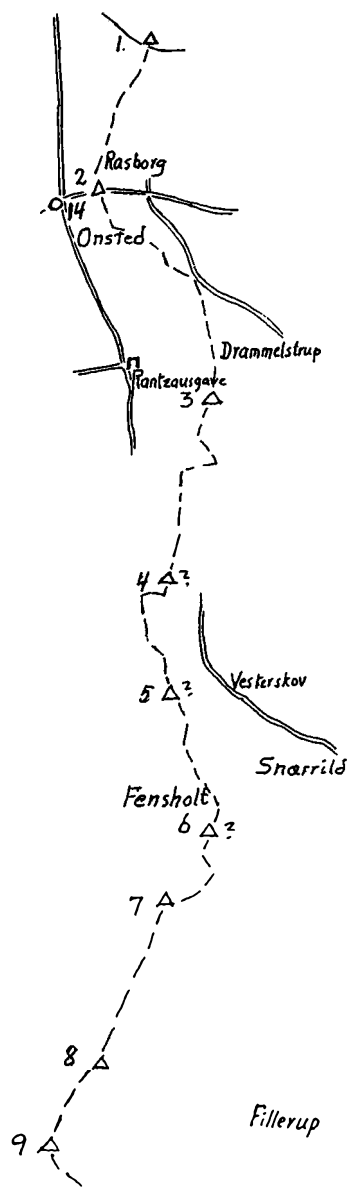
Om kilderne til beskrivelsen af vildtbaneskellet i Vor Herred.

Den synsforretning, der afholdtes d. 15. maj 1766 på vildtbanestenene i skovrider Mønsters beridt i Framlev-Hjelmslev herreder, fandt sted efter en udmeldelse ved Skanderborg Birketing 17. april samme år. Ved samme lejlighed udmeldtes fire mænd til at foretage et lignende syn på Vor Herreds vildtbanesten i skovrider Bredals beridt. Synet fandt sted lørdag d. 10. og mandag d. 12. maj (?) (I synsberetningen står »Martii«, altså marts, hvilket må være en fejl). De udmeldte mænd er åbenbart ikke selv interesserede, idet de tre sender andre, deraf den ene sin karl.

Mens synsberetningen af 1766 blev brugt som grundlag for gennemgangen af Framlev-Hjelmslev Herreder, er den tilsvarende for Vor Herred mindre hensigtsmæssig, idet den er foretaget i en anden rækkefølge end de øvrige kendte kilder, der alle bruger samme orden. Her

Hads herreds nordlige del
 ○ Vildtbanesten i nutiden
 △ Vildtbanesten i 1759

Hads herreds sydlige del
 ○ Vildtbanesten i nutiden
 △ Vildtbanesten i 1759

vil derfor blive brugt Pultz's forklaring fra 1758, og kun når 1766 afviger, vil den blive nævnt.

Også indberetningerne fra 1731 og 1733 omfatter Vor Herred. Som det vil huskes, taler de om træpælene.

Til et glimrende supplement for de øvrige kilder tjener et kort over Tyrrestrup Gods fra 1752¹⁹⁾. Foruden forskellige lokaliteter viser kortet 11 aftegnede vildtbanesten fra Hads Herred i øst til Ørskov i vest. Tyrrestrupkortet vil i det følgende blive kaldt Tk.

Stednavnene er ikke de samme i alle kilder, et enkelt punkt har således seks forskellige benævnelser. Især Vor Herreds østlige afsnit ville have voldt vanskeligheder, hvis ikke Tk. havde bragt en velgørende sikkerhed.

Her bør nævnes en sjette kilde for Vor Herred, der dog ikke vil blive brugt, men som fra første færd var til stor forvirring ved at bringe undersøgelsen på vildspor.

Det drejer sig om den tilføjelse, som skovrider H. P. Zølner giver sin indberetning fra 1731⁴⁾. Han skriver: »Således som vildtbanen nu strækker sig, efter at det andet gods er bortsolgt, skal pælene stå på følgende steder«. Hvorefter nævnes 20 punkter, der i området ved Gangsted og Vedslet samt omkring Gedved afviger væsentligt fra den linje, der følges i indberetningens første afsnit, ligesom Nim helt forbigås. Forklaringen er først fundet senere.

I 1721 afholdtes en stor auktion over ubelejligt beliggende ryttergods. Der bortsolgtes til private hele Nim sogn, et område ved Gangsted og et område ved Gedved samt formentlig mere, altså net-

op de steder, som skovrideren går udenom.

Skovrideren har uden tvivl været i god tro, da han gik ud fra, at når godset var solgt, skulle vildtbanen reguleres i overensstemmelse med de nye grænser.

Det viste sig imidlertid, hvilket fremgår af Kronens Skøder for årene 1722 til 1725, at jagtretten ved disse godshandeler var forbeholdt kongen. Vildtbanens omfang ændres mod skovriderens forventning ikke. Den nævnte kilde er derfor ikke gyldig.

Udi Voer Herred under Skovrider Niels Bredals Beridt 1758.

1 Paa Tendrup Dige 1 Sten.

Tendrup Dige er med undtagelse af 1766 alle kendte kilders første punkt, også kortet over Tyrrestrup Gods begynder her. Punktet er den underlig frit i luften svævende ende med forbindelse til kun een side. En vej, der i nutiden kun har ringe betydning, kommer fra Elbæk, krydser Tendrup Dige på sogne- og herredsskellet og fortsætter til Hundslund, på et stykke endnu i gammel skikkelse uden asfalt. Det er den gamle Øvre Hadsherredsvej, der nævntes i forbindelse med Hads Herreds punkt 14.

Stenen herfra findes nu i Hundslund tæt ved skolen.

2 Ved Trustrup Dige 1 Sten.

Stadig på herredsskellet men ca. 1 km sydligere løber et sogneskel (Gangsted-Søvind) til fra vest. I treskellet står endnu på sin oprindelige plads vildtbanestenen nr. 21. Sammen med

Vildtbanesten nr. 21 på oprindelig plads.

nr. 43 i Løvet Skov de to eneste urørte sten på hele vildtbanens sydgrænse.

3 Udi Skovmaallet på Aggestrup Mark
1 Sten.

Tk.'s eneste uoverensstemmelse med de øvrige kilder er, at det ikke viser denne sten, men da også 1766 nævner den, må vi lade kortet bøje sig og erkende en fejl.

Til gengæld viser Tk. en sten, liggende ved Tyrrestrup Skovhus ved vejen mellem Tyrrestrup og Aas langt fra vildtbaneskellet. Den synes i 1766. Den nævnes som liggende ved Tyrrestrup Skov eller Skyttehuset. Tilsyneladende har den altså ligget her i 14 år (1752-1766) og, hvis det, som det kan forventes, har været en sten fra 1743, bliver det 23 år!

Ud fra skel, veje, rækkefølge på Skovmaallet formodes at ligge lidt nord for gården og voldstedet Torupvolde.

4 Ved Elbæk Aa
1 Sten.
Indberetningerne nævner begge dette

sted, og Tk. viser en sten ret vest for Aggestrup. Mellem Aas og Elbæk løber en moderne vej, men der er tegn på, at en nu forsvundet vej har løbet mellem Aas og Aggestrup. Det er formentlig ved dennes overgang over Elbæk Å, stenen blev rejst.

5 Ved Heldkjær Side paa Gangsted Mark
1 Sten.

Stedet kaldes ogsaa Hulkjær Side og Haldkjærdal. Tk. viser en vildtbanesten ved De trei Skaar ved en spids af sogneskillet vest for Gangsted by.

6 Imellem Hoved Mark og Tyrrestrup Skov
1 Sten.

Trinbjerg og Truberg er andre navne for det sted ved stilken af Hoved Skov, hvor Tk. viser en vildtbanesten. I 1766 nævnes Trinbjerg ved Tørve-mosen. Et stort engdrag, utvivlsomt en tidligere mose ligger øst for stedet.

7 I Hoppens Krog ved Hoved Mark
1 Sten.

Kilderne er næsten enige om navnet. Tk. viser stedet tæt ved gården Krøruplund. Skelgrøfter krydser vejen i skovens udkant, og mulighederne ligger indenfor et snævert område.

8 Ved Sandvads Bro paa Hoved Mark
1 Sten.

Pultz nævner kun een sten, men da Tk. viser to i 1752, må det være en fejl. Kortet viser landevejen, Gl. Århusvej, passere mellem to aftegnede vildtbanesten.

Atlasbladet viser ikke noget vand-

løb her i den sydlige udkant af Hovedgaard by. I de senere år er det, der i nutiden kun var en lille grøft, lagt i rør, og området er næsten bebygget. På et kort over landevejen fra år 1800¹⁵⁾ kaldes broen Hoved Bro. Den angives at være 9 fod 6 tommer lang og 9 fod bred. De to vildtbanesten er som nævnt andet sted blevet til vejvisere og er stadig stående ved landevejen henholdsvis i Tvingstrup og ved Hammersholm²⁰⁾.

9 Ved Mollestenen paa Aas Mark
1 Sten.

Det tilføjes, at stenen ligger uoprejt i henseende til derom værende dispute.

Seks forskellige benævnelser bruges om dette punkt. I 1766 findes stenen rejst på Keils Høj, som heller ikke kendes. Tk. viser Mollestenen, men kalder den eller dem Miilestenene. Det er to sten der ligger øst for landevejen ret tæt ved Helmesvejen. Næsten overfor viser samme kort en rigtig milepæl, der efter tiden må være en af Ole Rømers milepæle fra 1690-erne. Kortet viser stenen midt i engdraget mellem landevejen og Ørridslev Kirke, hvor et hovede af Aas går vest for landevejen. En høj kan være sløffet her.

10 I Skellet mellem Ørridslev og Tvingstrup Marker
1 Sten.

Både 1766 og Tk. bruger navnet Vikjær om dette sted. Den meget gamle kirkevej fra Tvingstrup til Ørridslev Kirke løber parallelt med en anden, formentlig yngre vej. Imellem disse to

veje kommer Ørskov Bæk fra nordvest og løber under den sidste. Kæret omkring de to veje er formentlig Vikjær, og stenen må antagelig have stået ved een af dem. Nr. 28 ved Ørskov gamle skole er draget frem fra en stenkiste i nærheden og hører antagelig til her.

Hermed er serie F's område gennemgået.

11 1758 har her et sted og en sten, som ellers ikke kendes. Videre er der byttet om på rækkefølgen af de to næste punkter.

11 - Paa Bleld Mark - 1 Sten - er muligvis en fejl i fortegnelsen.

12 I rigtig rækkefølge: Paa Bleld Mark ved Tørvemosen
1 Sten.

Tk. benævner stedet som Ved tørvemosen ved Bleld Krat. Ved den lille skov med dette navn ligger et større engdrag, utvivlsomt en tidligere mose, der gennemløbes af Ørskov Bæk. En vej går over mosen, indtil for få år siden ad en gammel granit- og træbro, der nu er erstattet af rør. Vejen kan vistnok spores fra Horsens Fjord og igen fra Katstrup til Skanderborg Ladegaard over Ringkloster. Sporene er dog usikre. Vildtbanestenens placering synes dog at bekræfte, at vejen tidligere har haft en vis betydning. Stenen nævnes i 1766 som »en der ingen krone eller navn er på«. Den står nu ved en ejendom få hundrede meter fra broen.

Hertil og ikke længere rækker kortet over Tyrrestrup Gods fra 1752.

Dets meget værdifulde hjælp må her efter undværes.

13 I rigtig rækkefølge: Paa Ørskov Mark
1 Sten.

1766 siger ved vejen ovenfor Ørskov, hvilket er tilstrækkeligt til at lede på det rette spor. Atter er der tale om en Skanderborgvej, men denne kommer fra Horsens og måske snarest fra kongeborgen Byholm (til 1616) over Hansted, Ørskov, Kattrup, Ustrup, Ringkloster til Skanderborg Ladegaard. Stykket »ovenfor Ørskov« ligger endnu i naturtilstand. Den krydser på dette stykke et sogneskel og laver her to små knæk. Sandsynligvis har sten nr. 29 haft sin plads her. Den er fundet i den gård, hvis mark går til stedet.

14 På Tolstrup-Tammestrup Mark ovenfor Kirken
1 Sten.

I 1766 siges sønden for Tolstrup Kirke. Her ligger et vej-T, og der kan ikke herske tvivl om dette punkt.

1758 nævner ikke Tolstrup Mølle, der er næste punkt efter synsberetningen fra 1766. Om stenen her er sprunget over i 1758, eller om den først er kommet til mellem 1758 og 1766, kan ikke siges.

15 Paa Gedved Mark ved Alvejen
2 Sten.

Her må atter konstateres en uoverensstemmelse, idet 1766 kun nævner een sten ved landevejen, hvor stedet benævnes landevejen til Horsens i Uldaller, Koldkjærdal. I et vejsyn fra

1684 fra Vor Herreds tingbog nævnes den første og den anden Uldal. Den sidste ligger på skellet mellem Egebjerg og Gedved, der også er sogneskel. Her har efter Videnskabernes Selskabs kort stået to vildtbanesten endnu i 1787.

Her tilføjer Pultz i 1758: Nr. 10 til 18 er oprejst og står i god stand.

16 Paa Lundum Mark ved den øde Kirke
1 Sten.

Ødekirkehuse ligger ved et vejkryds på sogneskellet mellem Tolstrup og Lundum. Fund af begravelsesrester på et bestemt sted viser, at navnet er realistisk. Vejene her har forbindelse med Vor-Nim Herredsting, der lå lidt nord for Gedved til vist 1703. Vejkrydset er et oplagt sted for en vildtbanesten, og alle kilder nævner det. Stenen herfra befinder sig uden tvivl ved Dagsmarsgaard ved Lundum. Den nævnes både her og i 1766 sammen med de følgende ni liggende ved stederne uoprejste. Der er grund til formodning om, at disse ti vildtbanesten, der dækker en strækning på ca. lige så mange km, i lighed med stenene ved Hald aldrig har været oprejste. De er tilhuggede og formentlig kørt ud til deres pladser i 1743. Dette årstal står på alle de bevarede. De har altså ligget der i 23 år, da de synes i 1766. Det turde være usandsynligt, at de bliver rejst, inden ryttergodset og dermed vildtbanen sælges i 1767.

Oftest angives som grund til at vildtbanesten ligger uoprejste »Dispute« om skellet.

- »Proprietærerne« har formentlig gjort indsigelse mod den foreslåede placering af stenene. Det er næppe bonden på den ene side og bonden på den anden side af skellet, der har været uenige om dette. Det må være godejerne og i dette tilfælde antagelig Urups ejere, der ikke har villet anerkende skellet mellem deres og kongens områder.
- 17 Paa Elling Mark ved Maybjerg
1 Sten.
Fra den øde Kirke går vejen mod nord over Holtvad, forbi Lillerup til Tingstedholm. Vildtbaneskellet drejer dog forinden mod nord efter Elling, hvis markers omkreds følges mod vest og derefter igen mod nord. Majbjerg, der nævnes i alle kilder, udpeges af egnens folk på en spids af sogneskellet sydøst for Elling.
- 18 Ved Stensbæk imellem Elling og Sattrup Marker
1 Sten.
Navnet Stensbæk bruges af alle kilder undtagen 1766, der kalder stedet Trød Jorden. Ingen af navnene kan stedfæstes med sikkerhed. Sandsynligvis er der dog tale om den sydvestlige spids af Elling marker vest for Lillerup.
- 19 Ved Birkeberg imellem Elling og Monberg Marker
1 Sten.
Stedet kaldes Brokbjerg i alle øvrige kilder, og det er i modsætning til så mange andre velkendt. Brokbjerg, der angives på moderne kort, er en yderst markant bakkeknode ved vejen mellem Elling og Sattrup. Sogneskellet følger et lille vandløb ved foden af bakken mod øst.
- 20 Paa Det gule Jord imellem Elling og Monbjerg Mark
1 Sten.
Det gule jord nævnes i alle kilder undtagen 1766, der kalder stedet Klepkjær. Området ses på et gammelt matrikelskort med betegnelsen Det gule Jord langs vejen fra Elling mod Østbirk. Lokale folk kender betegnelsen Klepkjær om et engstykke tæt ved sogneskellet mod vest og tæt ved Østbirkvejen.
- 21 Paa Hjortmose Bakket imellem Elling og Monbjerg Marker
1 Sten.
Hjortmose ligger på et trebundet sogneskel ved Kvægenbjergvejen mod Saaby. Alle kilder bruger samme navn.
Sogneskellet drejer herfra mod vest og følger en række moser, omgivet af bakker. Landskabet er typisk for en israndszone.
- 22 Ved Hasselbjerg paa Saaby Mark
1 Sten.
Hvilken af de mange bakker eller »bjerge« på det næste stræk mod vest, der hedder Hassel- eller Hesselbjerg, kan ikke siges.
- 23 Paa Saaby Mark ved Huulbeck
1 Sten.
Navnet Hulbæk med forskellig stavemåde bruges af alle kilder. Hulbæk afvander den sidste mose på højlandet mod vest, Potmose. Den moderne vej

går over Hulbæk tæt ved Potmose, og her er nu vildtbanesten nr. 35 rejst. Ca. 100 meter mod vest går en gammel vejbro over kløften med bækken, og her har det uden tvivl været meningen, at stenen skulle have været rejst.

24 Paa Saaby Mark ved Hjordengen

1 Sten.

Vildtbaneskellet forlader nu Ejer Bavnehøj-plateauet og går nedad mod Gudenådal. Hulbækken løber stærkt nedad, hvorved den »huler«, deraf vel navnet. Den tilgroede kløft munder ud i en ejendommelig dal omgivet på alle sider af høje bakker. Kun mod vest findes et hak, hvorigennem Hulbækken forlader engen. Sogneskellet følger bækken gennem Hjordengen.

25 Paa Yding Mark ved Bredkjær

1 Sten.

I 1766 kaldes stedet Haugaards Kjær. Den ene af indberetningerne fra 1731 benævner det imellem Saaby, Purup og Yding markskel. Stedet ligger et par hundrede meter øst for landevejen mellem Østbirk og Yding. Denne landevej er anlagt for mindre end 40 år siden. Det store kær, der herfra strækker sig mod Sandvad er antagelig Bredkær.

26 Paa Gantrup Mark ved Sandvad

2 Sten.

Herredsfoged Andreas Flensborg nævner i en redegørelse for vejene i Vor Herred fra 1764, at den såkaldte Konge Landevej går over Sandvad,

hvor »Vildtbanepællene staar og Rytterdistriktet begynder«. Det er Frederik den Andens såkaldte kongevej, der går over Sandvad. Formentlig fra tidlig middelalder har der været vejforbindelse mellem Skanderborg og Ribe over dette sted. I nutiden er vejen på tværs den vigtige.

Herfra ligger et spring på 5-6 km til det næste afsnit af vildtbanen, Nim Sogn.

Serie F

Vor herred er distriktets længste stræk. Det går fra Hads herred til Gudenåen og danner sammen med Tyrsting og Vrads herreder vildtbanens sydgrænse. Alle tre herreder gennemskæres af vildtbaneskellet. Ingen steder følges herredsgrænserne.

Meget taler for, at Vor og Tyrsting herreder sammen med Gern er de allerførste afsnit, der er blevet afmærket med den nye form for skelmærker, vildtbanestenene i 1743.

Særlig Vor herred bærer præg af en vis usikkerhed, som om man har eksperimenteret lidt i begyndelsen.

To serier af vildtbanesten dækker herredet. Først skal omtales den østlige, serie F. Den omfatter syv og har vist oprindeligt bestået af ni vildtbanesten.

Materialet har været ret tynde og smalle, ligesidede stenplanker af en betydelig længde, formentlig 2½ meter og derover.

Den specielle form synes at antyde, at der i første omgang er søgt at lave stenplanker efter de gamle træpæles mønster. Det er dog hurtigt blevet opgivet, antagelig fordi de tynde planker har vist sig at

være meget skøre, de er knækket for en ringe påvirkning. Det er betegnende, at kun een af de syv kendte er hel. Det er den, der står på sin oprindelige plads ved Trustrup dige i treskellet mellem Søvind, Trustrup og Aggestrup. De øvrige er alle brudstykker.

Også med hensyn til indskrifterne afviger denne serie fra alle andre. Kronen er en ny variation af type 3, den kaldes her type 3 b. Forskellen består i, at kronens nedre del, der på 3 er kantet og sammenhængende med overdelen, på denne består af en oval, der egentlig er en selvstændig tegning, men som dog umiddelbart opfattes som en naturlig del af kronen.

Kongens monogram begynder med et V, og det kan der ikke gives nogen forklaring på. Tegnet for C 6 består af to sideløbende streger i sekstalsfacon, der må opfattes som et sekstal i et C, men som faktisk lige så godt kunne være det omvendte.

Distriktsbetegnelsen er S D med det lidt bagtunge D, der er set før. Årstallet er 1743 uden A eller Anno.

De forskellige indskriftselementer er anbragt umiddelbart under hinanden med en skillestreg imellem. Serien har ikke indhuggede løbenumre.

Visse træk viser lighed med tilsvarende på vildtbanestenen i Framlev og Hjelm-slev herreder, serie C. Måske har vor stenhugger fortsat dér, efter at han har hugget serie F, og måske har han lært her, at plankeformen dur i hvert fald ikke.

Vildtbanesten nr. 21 på oprindelig plads.

Seriens enkelte sten

Nr. 19 står ved en havelåge i Hundslund tæt ved vejen til skolen. Martin Vorgaard, der har anbragt den der, har erhvervet den på en gård i Tendrup, hvor den blev brugt som dørtærskel.

Der er næppe tvivl om, at den har haft sin plads på Tendrup Dige tæt ved gården, et punkt, kendt fra alle kilder.

Stenen mangler den nederste halvdel og et mindre stykke af toppen, kronen er netop bevaret.

Martin Vorgaard har malet den op, ikke uden en vis skarpsindighed. Han formoder, vist med rette, at stenhuggeren

Vildtbanesten ved Hundslund Skole.

har glemt 1-tallet i årstallet, og at han har forsøgt at rette fejlen ved at tilføje en ekstra krølle på maven af 7-tallet.

Nr. 20 er ca. halvdelen af en vildtbanesten, typisk for serien. I 1972 var den årsag til et større vejarbejde i Søvind. Den lå sammen med nr. 18 i en stenkiste ved Hummelballegaard. Stenkisten brød sammen og foranledigede herved, at vejbroen blev lagt om, hvorved de to vildtbanesten kom for dagens lys. Den blev erhvervet af forstanderen på Reballegaard og står nu ved hans villa.

Nr. 21 er tidligere nævnt. Det er den fine, velbevarede men lidt skævt stående sten ved Trustrup Dige på skellet mellem to herreder og tre sogne. Det er også nævnt, at den er een af de meget få, der står på oprindelig plads. På hele sydgrænsen er der kun een til, nemlig i Løvet Skov.

Nr. 22 findes indmuret i havetrappen til gården Grotkær ved Søvind. Den er som de fleste et brudstykke uden top og nedre halvdel.

Nr. 23 er et endnu mindre brudstykke, der står lænet op mod en mur i gården, tilhørende Viggo Pedersen, Krørup, Gangsted.

Den har mistet 1-tallet og lidt af 7-tallet, men er ellers typisk for serien.

Nr. 24 er ad omveje kommet til Skanderborg Museum, Adelgade 5, Skanderborg.

Den kan via maskinfabrikant Randløv, Skanderborg, spores tilbage til Taaning Østergaard. Hvordan eller hvornår den er kommet der, vides ikke.

Stenen hører efter sin type til i Vor Herreds østlige del. Der er her kun to »ledige« pladser, den ene ved »stilken« af Hoved Skov og den anden i engdraget syd for Ørridslev Kirke.

Også denne er et brudstykke uden top og nedre halvdel. Den er stærkt slidt, hvilket kan tyde på, at den har fundet anvendelse som trappe eller dørtærskel.

På årstallets plads er svagt indhugget to K-er.

Nr. 28, seriens sidste medlem står ved Ørskov gamle skole.

Lærer Pedersen, Hansted Hospital, der har foranlediget den opstillet ved skolen sammen med nr. 29 fortæller, at den for mange år siden blev draget frem fra en stenkiste under vejen nær Ørridslev Kirke. Den blev da målt til 206 cm. Den har mistet toppen med kronen og må formodes at have været ca. 2½ meter lang.

Serie G

Med den sidste sten, nr. 28, er der grebet over begyndelsen til en ny lang serie, der begynder ved Hovedgaard og strækker sig til Sandvad Kro nær Gudenåen.

En anden stenhugger har været mester for serie G. Også den bærer præg af en vis eksperimenteren.

Mens hans indskrifter er ret ens og meget særprægede i visse træk, er hans behandling af stenmaterialet lidt usikkert. For det første har han lavet de to landevejstvillinger, der har stået på »Hoved Mark« og som stadig står ved landevejen, dog på andre steder. De er helt specielle. Dernæst har han lavet en række stenplanker af lidt sværere kaliber, end de er truffet i serie F. Det er undertiden svært at bedømme, om de er hele eller kun brudstykker. Der er dog grund til at antage, at de fleste er hele, og at højden gennemgående er mindre i denne serie. Endelig findes der ind imellem et par stykker, der snarere har bjælke- end plankeform.

Heller ikke han har helt frigjort sig fra forestillingen om, at vildtbane-»pæle« skal have form som pæle.

Denne series krone er her kaldt type 4.

Formen er enkel, tre opadvendte spidse takker, der for neden går op fra et »bånd« af to parallelle tværstreger, hvorimellem findes tre huller eller runde fordybninger, der utvivlsomt skal give en forestilling om »juveler«. Kronen afsluttes øverst af en buet tværstreg, der går fra kant til kant på stenen, hvilket må være ment som en antydning af, at kronen skal opfattes som gående helt rundt om stens »hovede«. Også denne krone bærer øverst et lille kors.

Monogrammet begynder omtrent som serie F's »dobbelt« sekstal men ender med, at C-ets slutstreg krydser sekstallets.

Distriktsbetegnelsen, S D, er usædvanlig ved, at D-et er »skrevet«. Mens alle andre bogstaver på vildtbanestenerne er versaler, er dette taget fra skriveskriften. Stenhuggeren har ikke lært i skolen at skrive et pænt D - han får det til at ligne et hældende ottetal med to krøller foroven.

Årstallet på seriens sten skrives oftest som A 1743 men også ANO 1743 ses. Det forekommer både på een linje og delt på to.

Heller ikke denne serie har indhugget løbenumre.

Seriens enkelte sten

Nr. 25 ses i nutiden ved vejgaffelen nord for Tvingstrup, hvor vejen mod Ørridslev drejer bort fra landevejen. Indtil 1930-erne var det omvendt. Før da løb Århusvejen til Ørridslevvejen, der i virkeligheden er en gammel Skanderborgvej. Vejgaffelen lå da et par hundrede meter ude ad Ørridslevvejen, og her har

Vildtbanesten ved Tvingstrup i vejkuffel ved Ørridslevvejen.

vildtbanestenen stået som vejviser siden 1700-tallets sidste år.

Foruden den nye series karakteristiske forsideindskrift står på dens sider Skanderborg Væi og Aarhus Væi, henholdsvis mod venstre og mod højre.

Vildtbane- og vejviserstenen ved Tvingstrup har en tvilling, nr. 26, der nu står ved samme landevej, Gl. Århusvej, lidt nord for Hammersholm ved Horsens.

Dens vildtbanestensindskrift er hugget bort, og i stedet har den fået en anden: LIT HER FRA PAA HØJ RE HAND HAS HÆR RET VEJ. Foruden henvisningen til Hads Herred har den samme

sideindskrifter som tvillingen i Tvingstrup, Skanderborg Væi og Aarhus Væi.

Dens omskiftende tilværelse som vejviser er det ikke stedet her at gøre rede for. Nok er det, at de to små vildtbanesten blev rejst i 1743 ved et sted, som i alle kilder kaldes Hoved Bro eller Sandvads Bro på Hoved Mark.

Alle kilder, bl. a. kortet fra 1752, tyder på, at stedet lå i den sydlige udkant af Hovedgaard, der den gang kun bestod af to gårde nord for den nuværende by. Området er først bebygget i de senere år, og samtidig er vandløbet rørlagt.

Disse to landevejsvildtbanesten er antagelig et første forsøg med noget nyt i stedet for de pæle, der var på tale i 1741 som særlig afmærkning ved landevejene. Hvordan datidens øjne har set på resultatet vides ikke, men der blev i hvert fald kun lavet disse to. I slutningen af 1700-tallet, vistnok mellem 1795 og 1800, altså ca. 30 år efter at de med ryttergodsets salg var blevet overflødige som vildtbaneafmærkning, da der ingen vildtbane eksisterede mere, har man taget dem i brug som vejvisere ved at flytte dem til forskellige vejkuffeler, hvor Skanderborgveje drejede fra Gl. Århusvej. Samtidig har de fået tilføjet sideindskrifterne. Nr. 26 har først fået ændret sin forsideindskrift i forbindelse med en senere flytning.

Nr. 27 benævnes allerede i en synsberetning fra 1766⁽⁸⁾: »...en som ingen krone eller Navn er paa«. Naturligvis er den stadig uden disse kendetegn, men resterne af det ottetalsformede D er nok til, at den uden betænkning henføres til serien.

Nr. 29 står sammen med nr. 28, der er nævnt, ved Ørskov gamle skole. Den er kun et lille brudstykke. Det meste af kronen mangler foroven og årstallet forneden. Den er cementeret fast på en uoriginal underdel, der har fået årstallet indhugget. Man må altså have vidst, at det har været 1743. Den øvrige bevarede indskrift er typisk for serien. Stenen er i sin tid fundet som dørtærskel i en gård i Ørskov.

Nr. 30 er en af de sten, der afviger fra seriens typiske størrelse og form. Den er mere kraftig og en smule spids. Indskriften er lidt svag, men typisk ved sine tegn.

Stenen står i et skel mellem Bleld og Tolstrup marker. Her er næppe dens oprindelige plads, idet ingen kilder nævner stedet, og desuden ligger det kun få hundrede meter fra det formodede sted for nr. 29. Ingen sten mangler mod øst, så den må antages at have stået enten ved Tolstrup Kirke eller Tolstrup Mølle. Begge steder nævnes sten i 1766, og ingen af stederne findes nogen nu. En lokal mand fortæller, at stenen er bragt hertil, desværre vidste han ikke hvorfra.

Nr. 31. Fra nr. 30 er der en afstand af 4-5 km til denne, der står ved Dagmarsgaard ved Lundum. To steder imellem mangler dækning. Nr. 31 har uden tvivl stået ved det i gammel tid vigtige vejkryds ved Den øde Kirke. Navnet bruges endnu, og at der er realiteter bag, fremgår af beretninger om genstande fra begravelser, der undertiden pløjes op. Det er dog vejkrydset, der har krævet en markering af vildtbanen.

Nr. 32 findes ved vejen mellem Lille-rupholm og Elling. En typisk serie-G sten, der på et senere tidspunkt har fået en anden betydning som indirekte vejviser. Det meste af dens krone er hugget bort, og i stedet er der med en lille og »fin« håndskrift indhugget et påbud og en trusel: FØLG VEJEN ELLER DU STRAFET BLIR. Den står ret tæt ved Majbjerg, der nævnes i alle kilder og må antages at høre til der.

Nr. 33 står i haven til gården Jacobsminde i Elling. Den skal sidst have ligget

Vildtbanesten i have til gård i Elling.

Vildtbanesten ved Potmose syd for Saaby.

ved en sidevej til den større vej gennem Elling lige i byens udkant.

Den har en tydelig sammenhæng med nr. 32, idet også den har fået en anden indskrift i stedet for den borthuggede krone: FØLG VEJEN ELLER DU BLIVER STRAFET. Efter et familiesagn i gården blev en vej over gårdens mark nedlagt og en anden oprettet. Da det kneb at få folk til at benytte den nye vej, blev de to sten anbragt ved den gamle og fik indhugget de manende indskrifter. Stenen er et smukt eksemplar af serien.

Nr. 34 findes i dag i haven ved Randløvs Maskinfabrik i Skanderborg. Den er kun et brudstykke, afbrudt lige under A 1743, iøvrigt typisk for serien.

Den kom til Skanderborg fra Elling, hvor den for ikke så mange år siden stod ved vejen fra Elling mod nord, dér hvor Østbirkvejen løber til og danner et T. Her blev den påkørt og knækket, hvorefter Randløv fik lov til at tage den hjem mod at sætte en anden uden indskrift i stedet.

Dens oprindelige plads har dog sandsynligvis ligget ca. ½ km længere mod vest. Her skærer vejen sogneskellet, som vildtbaneskellet ellers følger i denne egn.

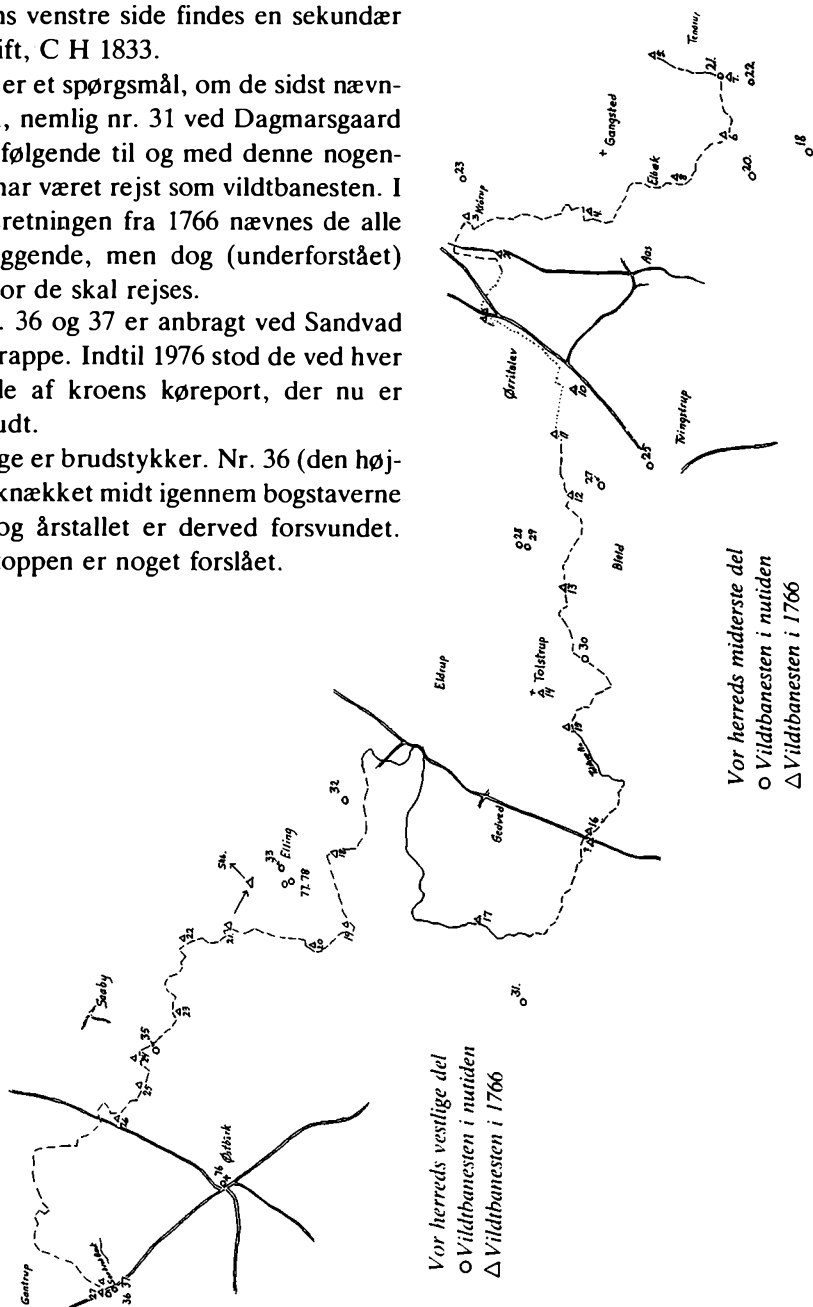
Nr. 35 står ved vejen forbi Potmose mellem Saaby og Sattrup. Stenen ved Potmose er en af dem, der med hensyn til størrelse og form falder lidt udenfor seri-

ens normale, idet den er noget kraftigere. På dens venstre side findes en sekundær indskrift, C H 1833.

Det er et spørgsmål, om de sidst nævnte sten, nemlig nr. 31 ved Dagsmarsgaard og de følgende til og med denne nogensinde har været rejst som vildtbanesten. I synsberetningen fra 1766 nævnes de alle som liggende, men dog (underforstået) der hvor de skal rejses.

Nrn. 36 og 37 er anbragt ved Sandvad Kros trappe. Indtil 1976 stod de ved hver sin side af kroens køreport, der nu er nedbrudt.

Begge er brudstykker. Nr. 36 (den højre) er knækket midt igennem bogstaverne S D, og årstallet er derved forsvundet. Også toppen er noget forslået.

Vor herreds vestlige del
 ○ Vildtbanestenen i nutiden
 △ Vildtbanestenen i 1766

Vor herreds midterste del
 ○ Vildtbanestenen i nutiden
 △ Vildtbanestenen i 1766

Vor herreds østlige del
 ○ Vildtbanestenen i nutiden
 △ Vildtbanestenen i 1752 og 1766

Den venstre, nr. 37, har bevaret halvdel af årstallet, men har til gengæld mistet halvdel af kronen. Iøvrigt er begge sten typiske for serien, hvad der nok kan undre lidt. Det er en gammel landevej, de står ved, og de burde efter reglerne være lidt ud over det almindelige, hvad de ikke er. Dog har man markeret stedet med to sten.

Hermed var vi egentlig nået til ende med serie G.

Imidlertid er der sket det samme her som i Hads herred - at nye vildtbanesten, der ellers var ukendte, er dukket op, efter at det foregående var afsluttet.

Det drejer sig om een ved præstegården i Østbirk og to i Elling. Af 26 mulige kendes nu 22 af Vor herreds vildtbane-sten.

Nr. 76 ved Østbirk præstegård har vist indtil fornylig haft sin plads i præstegårdshaven, men er nu rykket frem til gaden. Den er et fint eksemplar af serie G med alle dennes karakteristiske kendetegn. Den kan kun stamme fra enten punkt 24, der kaldes Hjordengen, eller 25, Bredkær. Det er de to steder indenfor en rimelig afstand fra Østbirk, hvis sten ikke kendtes.

Nr. 77. De to sten, der er »opdaget« for nylig, ligger som trappesten og tærskelsten i en af Elling Vestergaards sidelænger. Iøvrigt er et par af gårdens trappesten gamle gravsten. Vildtbanestene er meget medtagne, kun brudstykker. Der er åbenbart anvendt hårde metoder for at få dem til at passe. Denne vender hovedet mod syd. Halvdelen af kongens

monogram ses, såvel som bogstaverne S D og årstallet A 1743. Selv om den øverste trediedel af indskriften mangler, er den en sikker serie G-sten.

Nr. 78, der ligger i døråbningen, mangler alt over monogrammet, 6 i C. Distriktsbetegnelsen er ulæselig, men må efter de andre tegn have været S D. Årstallet er A 1743. Den vender hovedet den anden vej end sidemanden.

Enklaven Nim Sogn

Nim har ligget som en enklave, tilhørende kronen, fra tiden for Valdemars Jordebog, 1200-tallet, hvor navnet nævnes første gang.

Nim var et selvstændigt birk, nævnes som sådant flere gange i 1600-tallet. Dets tilhørsforhold i administrativ henseende har været skiftende. Snart har det ligget direkte under Skanderborg, snart har det tilhørt Vor Herred, selv om det jo ligger i Nim Herred, og snart har det været en del af Tyrsting Herred, som det ses af Videnskabernes Selskabs kort fra 1787.

Skønt bortsolgt fra kronen i 1721 og dermed på private hænder blev sognet i 1744 afmærket med vildtbanesten. De fire bevarede bærer dette årstal, og det må formodes, at også de fire forsvundne er rejst samtidigt. Alle kilder nævner samme punkter.

Numrene er en fortsættelse af Vor Herreds række.

27 Ved Præsthulen paa Nim Mark

2 Sten.

Navnet Præsthulen bruges af alle kilderne, men er ukendt i nutiden. Der

- er dog ikke tvivl om, at navnet bruges om den store Porskærdal nord for Nim Skov på grænsen til Underup. Vildtbanestenen står nu på den moderne vejdæmning over dalen. Før dens tid har de haft deres plads ved det gamle færdselsstrøg ad vandskellet nogle hundrede meter længere mod øst. Ældgamle veje har gået gennem Nim Skov og videre over det vigtige pas på det smalle vandskel mellem Gudenådalen og Hanstedådalen.
- 28 Paa Nim Mark ved Salthulen 1 Sten. Salthulerne ligger i Nim Skov på det nordøstlige hjørne af sognet. Ingen kender begrundelsen for det ejendommelige navn, der er hæftet på et par naturformationer, der skyldes kildevands nedbrydende virksomhed. Vejen, der kaldes Salthullervejen, kommer fra Vinten og går efter at have passeret Kjærgaards Bæk mod Underup og Bredvad. Den samme vej kaldes nærmere Vinten Tingvejen, dette stykke er nu desværre sløjfet. Den nævntes i en sag fra Vor Herredsting i 1698 som Gammel Adelvej. En lokal mand fortæller, at der efter sigende skal ligge en vildtbanesten i en stenkiste i nærheden.
- 29 Paa Nim Mark ved Aaberg 1 Sten. Med lidt forskellig stavemåde bruger alle kilderne samme navn. Andbjerggaard ligger endnu tæt herved. Stedet ligger ved landevejen mellem Ennergaard og Nim næsten på sogneskillet. Vildtbanepæl- og sten har uden tvivl stået på dobbeltgravhøjen ved grusgraven syd for landevejen.
- 30 Paa Nim Mark ved Hjorddammen 1 Sten. Stedet ligger på det sydøstlige hjørne af Nim Sogn, der er et trebundet sogneskel. Et stort vandhul ligger tæt ved ejendommen Sønderkær, formentlig Hjorddammen. Tre tildels forsvundne veje har stillet mod dette punkt, de to over Gudenåen og den tredje med navnet Tingvejen fra Hvirring og Rask. Hansted Istungens randmoræne, der er vanskeligt passabel længere mod nord, lader sig overskride her. De her samlede vejes fortsættelse mod øst er helt forsvundet. Stedet har i fortiden været selvskrevet til afmærkning med vildtbanepæl- og sten. Vi vil gense vildtbanepælen her på Enner skel senere.
- 31 Paa Nim Mark ved Koedal 2 Sten. Landevejen mellem Nim og Hvirring er en del af landevejen mellem Vejle og Skanderborg. Tidligere gik den over Sandvad, og den er altså også en del af den såkaldte Konge-Landevej. I årene 1756-57 anlagde eller udbyggede Hans de Hofman stykket fra »Uldum Aae til Naldahl«. Af Hans de Hofmans forudgående planlægning ses, at der var en vej i forvejen på dette stykke, og de to vildtbanesten, der står i Kodalen endnu, må formodes at stå på deres oprindelige sted, bortset fra at de trænges længere og længere bort fra den gamle Kodalsvej

på tværs på grund af den stærke trafik af lastbiler til og fra de store grusgrave i dalen.

De fornævnte sten nævnes af Pultz som »oprejst og staar i god Stand«.

Om nr. 32 siger han: »Denne Sten, som formenes at burde flyttes ind til Rask Mark, er ikke oprejst, uden at kan faa Oplysning hos (hvem) saadant uretteligt har foretaget«.

- 32 Paa Nim Mark ved den vestre Ende af Koedal 1 Sten:
1766 siger: »Paa Koehøj der ligger 1«.
Mens vildtbanepælen efter indberet-

Vildtbanestenen ved landevej i Kodal mellem Nim og Hvirring.

ningerne stod i Kudal og stenen efter 1758 ligger samme sted, har nogen tilsyneladende bestemt, at den burde rejses på Kohøj. Der findes ingen høj i nærheden, men spor efter flere forsvundne langs dalens kant. Pælen har antagelig stået i dalens bund, hvor to veje har krydset sogneskellet. Her ligger det sydvestlige hjørne af Nim Sogn. På den anden side ligger Hvirring Sogn, der i fortiden har tilhørt Rask. Her må det egentlige skelpunkt ligge. Kohøj har sandsynligvis ligget på en fremskudt bakke et par hundrede meter mod nordøst. Jorden på stedet er rig på flint og mindre sten på et afgrænset område, hvilket tyder på, at en sløjfet gravhøj, antagelig Kohøj, har ligget her.

Overførsteren var åbenbart ikke tilfreds med tingenes tilstand.

Serie H bevogter Nim sogn

Numrene 38 og 39 står som tvillinger på den store vejdæmning over Porskærdalen på skellet til Underup.

Numrene 40 og 41 står ved sognets sydgrænse mod Hvirring i Kodalen.

De to første står tæt bag autoværnet og kan ikke ses i hel figur. De to sidste har lidt megen overlast i en årrække, idet de begge har været påkørt og væltet, hvorved den ene er knækket. Det er lastbiltrafikken til og fra de enorme grusgrave i dalen, der har beskadiget dem.

Da serien kun omfatter fire vildtbanestener med samme indskrifter på alle, behandles de under ét.

Den tretakkede krone tilhører i princippet type 4 og kaldes her 4 a. Takkerne

Træk af Helgenæs' ældre historie

(Uddrag af gdr. i Saxild Jens Laursen Hejgaards notater - af samme forfatter se »Østj. Hjemstavn« 1954 og 1956)

Ved J. E. Laursen Hejgaard

Imod øst udsender Jylland den store halvø Djursland, der skyder flere mil ud i Kattegat og imod syd ender i den lille halvø Helgenæs, eller som den i folkemunde den dag i dag kaldes »Helles«. Man træffer navnet skrevet forskelligt gennem de svundne århundreder: Hælg-hænæs, Helnæs, Hellinæs, Helles o.s.v. Navnet er i sin oprindelse meget usikkert og omtvistet, er måske udledt af hellig eller personnavnet Helga eller Hella = stenkilpe (fra Færøerne kendes ordet Heller). De første nogenlunde historiske beretninger fra Helgenæs er Svend Tveskægs overfald på faderen, dennes fald ved Palnatokes skud og søslaget 1044 mellem Magnus den Gode og Svend Estridsen.

Halvøen Helgenæs hører til de mest bakkede egne i Danmark. Sognets højeste punkt Ellemandsbjerg er 98,5 m (317 fod). I »Danske Atlas« oplyses: »Et par temmelig høje bjerge findes på Helgenæs«. Dragsmur, som omtales senere, er opført på det smalleste sted mellem Mols og Helgenæs i lige linie mellem Begtrup

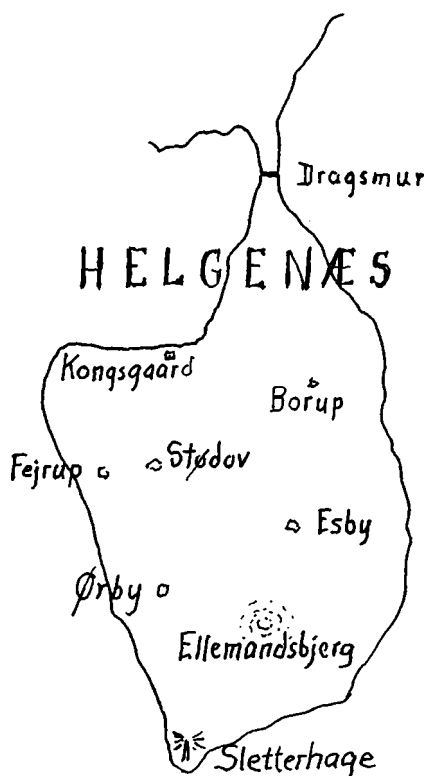
Vig og Ebeltoft Vig. Nu er kun grunden tilbage. På den vestre side synes en del af muren at være fjernet. Imod øst er stene i murens ende ret regelmæssige, men da muren heller ikke her går til nuværende daglig vandstand, tyder dette på, at landet har hævet sig siden da. Jorden på Helgenæs er meget uensartet, dels af sandmuldet og lerblandet, dels af ren sandet beskaffenhed.

En stærk udstykning og udflytning af gårdene fra de tæt sammenbyggede landsbyer har siden 1800 fundet sted, men det vil altid bero på et personligt skøn, hvad der er gård og f. eks. boelssted, og hvad der er hus med jord og hus uden jord. Der findes opgivet 1772 »51 gårde, hvoraf de største ej have over 5 Td. Hartkorn«. I 1791 er efter udskiftningskortet 53 gårde og i 1875 64 gårde og 37 huse med og 37 huse uden jord. I 1791 er sognets samlede areal opgivet til 3936 Td. land (2201 ha.) og ca. 186 Td. hartkorn, og i 1845, efter matriklen af 1844, ca. 166 Td. Hartkorn.

I 1203 skænker biskoppen i Århus, den

»gavmilde« Peder Vagnsen, af den berømte Skjalm Hvides slægt, af sit familiegods til Aarhus domkirke, hvis bygning han påbegyndte 1202, bl. a. »Hellinæsgaard«, utvivlsomt den samme, som i et kongebrev 1525 benævnes Kongsgaard, hvilket navn består den dag i dag i selve gården og den lille landsby (landingsstedet).

Helgenæs var oprindelig et selvstændigt Birk, der havde fælles tingsted med »Mulæs og Hassens Birker«, men hvor dette fandtes er ubekendt. Hvornår Helgenæs Birk er ophørt, kan ikke nøjagtig opgives. »I Hellinæs Birk var Lensmanden paa Kvelstrup, Ulrik Sandberg, forlenet med 8 Gaarde i »Buorup« fra 1584 til ind i næste Aarhundrede«, men derefter skete store forandringer. Efter fredsslutningen 1660 gennemførtes enevælden, og på dens grundlag opbyggedes i de følgende årtier en ny statsforfatning, der fik stor betydning for de følgende århundreder. Man behøver blot at pege på Christian V.s Danske Lov og Matrikulens indførelse 1688. Lensforfatningen ophørte 1662, og amterne oprettedes, og samtidig er vel så Helgenæs Birk ophørt. Birkefoged Niels Andersen, død 1669, nævnes som den sidste birkefoged, boende i Kongsgård. Derefter påbegyndtes den nuværende herredsinddeling. Det gamle Mols Herreds tingsted er endnu bekendt. Det var i Mols bakker ved Vistoft, Knebel og Agri sogneskels sammenstød og kaldes endnu »Tinghulen«. Men ca. 1688 flyttedes det til Ulstrup og føjes sammen med »Sønder Djurs« for så endelig 1756 at flyttes til Ebeltoft Rådhus, og blandt andre forandringer fra den tid kan næv-

nes, at bønderne på Helgenæs blev fritaget for »at sidde stokmænd« (retsvidner) mod at betale hver 2 Skilling årlig.

1278 - otte år før kongemordet i Finnderup Lade - skal en af de almindeligst udpegede kongemordere, Niels Knudsen, have solgt »Gods i Borup til Kapitlet i Aarhus«. »Godset« bestod af »2 Brydegaarde og 7 Gaardsæder, Skov til mindst 300 Svin samt Fiskedamme«. Det solgte var ved gærde adskilt fra kongens del af Borup, det nuværende »Kongsgaard Rugdal«. De 7 gårdsiddere (husmænd) vedligeholdt 400 alen af hegn mellem »Kapitlet og Kongens Del«, og

de to »Bryder« (forpagtere) et lignende stykke, og »Landboere« (fæstere) i »Dierhowæth« (Dejret) og »Bekketorp« (Begtrup) resten. Kapitlet fik fra skoven pindebrænde. I en fortegnelse fra 1310 over »Aarhus Biskopbords Gods« nævnes »Botorp« (Borup). Erik Menved udstedte 1310 fra Odense forbud mod »at Uvedkommende græssede Svin, Heste og Kvæg paa Kannikernes Jord«.

Efter kongemordet tog Marsk Stig foruden Hjælm »Strøgods« på Helgenæs i besiddelse, vel nærmest hvad der havde tilhørt kongen. En del af Helgenæs tilhørte som nævnt Aarhus Domkirke. Stig Andersen, der var Mark Stigs sønnesøn, en af den tids mægtigste mænd, ejer af Møllerup med tilhørende gods på Djursland, havde St. Hansdag 1360 skænket »Fæhægdorph« (Fejrup) til Aarhus Domkirke til et af ham oprettet »Jomfru Marie Alter«.

Derefter »vandrede« Hvidernes gods på Mols og Helgenæs i et helt århundrede frem og tilbage mellem den mægtige Hvideslægt og kongen. I historie fra den tid fortælles, at Dragsmur på Helgenæs skal have været et af Marsk Stigs fæstningsværker: »En Stenmur mellem Mols og Helgenæs med Plankeværk ovenpå«, og at Marsk Stig forvandlede de høje bakker på Helgenæs til en »kolossal Bjergfæstning, en eneste uhyre Fæstning«. Andre mener dog, at muren, som kun var en utilhuggen stensætning, hvoraf der nu kun er en ca. 200 m lang levning tilbage, kun har tjent som hegn for den kongelige dyrehave, og en gammel beretning fra 1622 synes at måtte forstås sådan. Men derfor kan den godt have været anlagt af

Marsk Stig, hvad nedenauførte beretning også synes at fastslå, og så senere benyttet som hegn for dyrene. Men 1293 døde så den frygtede Marsk Stig. Om hans død og begravelse findes mange forskellige beretninger, dog synes den her følgende beretning at være den mest sandsynlige.

I Danske Samlinger for Historie og Topografi, 2. række, 6. bind findes en beretning fra biskop Jens Gødesen, Aarhus, sålydende:

»Helnets, som ligger i Maalsherredt, Calløe Leen, haffuer i gammel dag Marstj euj med bønderne oc al anden Rettighed, huilken Marstj hade sin sæjgaard oc paa Hjælm, møget fast foruaret med graffue oc wolde, som endnu er kendt oc haffuer ocsaa hafft ibidem sin homelgaard, wertegaard oc anden løst, som nocsom endnu kand findes.

Thuert offuer fraa Hjælm wej Bjørnkjær synder fraa Ebeltoft haffuer han hafft sin ladegaard eller affuelsgaard, ocsaa paa et møget bequemlig beliggende, saa den haffuer hauett paa den østre wan oc paa de andre tre sidder en fersk søe ett suartt moratz, som ingen kand offuer komme, oc derforuden haffde den stuore tyck schou. War ocsaa same ladegaard wel bewuaret med graffue oc wolde, som endnu kand findes, huordan den haffuer werren oc kunne haffuer den sin synnerlig lyst, thi hand haffde haffuet til fiskerj, schouffuen til græsgang, den ferske søe, som nu forgrouen kunne bruge til fersk fiskerj, oc til sin jact, oc kunne hand paa halffanden time rejse fraa Hjælm oc til same ladegaard. Oc efterdj bønderne oc lannet alsammen hørde hannem til saa haffuer hand ocsaa haft sin synnerlig lyst

der paa lannet med jact efterdj her war wdj de møget schou oc moratz oc mange diur, saa der er giort en stienmur af øster hauett oc wdj det wester hau jmellem Maals herredt oc dette land med planche-werck offuen paa, saa at ingen kunne kom wdaff lannet wden hans mynde, huelcket muren, som endnu staar aff det enne hau oc wdj det annet, nocom wener, endoc planckerne bortforrundet«.

Så fortsættes med en beretning om Marsk Stigs rejse til Helgenæs, hans død på Fejrup Mark og begravelse i Stødou Kirke:

»Som Marstj droc fraa sin ladgaard i »Bjørnkjær« herover wdj en svar hede, saa er Hand wdj jacten besvimet, saa hand maatte stige fraa sin hest oc sætte sig neder hos en sten paa Fejrup marck, oc saa bleffuen død wdj same besvimelse. Siden er hands lig wdj natten indført her wdj Helgenæs kirke, oc de haffuer der hæderligt begraaffuet det ved Frue Alter. Oc Præsten, som paa den tid buoede her wdj »Kirkegaarden« (præstegården) haffde en pige, som skulde hente hanem øl, som laa wdj det nordre waabenhues, haffde staaet oc seet huerdan de lagte hanem et heerligt dækken offuer hands kiste, oc der hun saa sin lejlighed, haffuer graffen aabnet oc same dækken borttaguen«. Og så fortsættes: »Oc siger de endnu, at vor synder kirkedør det waar Marstj kælderør paa Hjælm, oc møget annet tømmer, som er wdj stolene og wdj offert paa Kirken«. Og føjes til: »Dette har gode trofaste Dannemænd, som har levet mer end hundrede Aar her paa Landet, mig fortalt for 30 Aar siden, da jeg kom her paa Landet«.

Disse beretninger er 1622 tilsendt Cancelliet af sognepræsten på Helgenæs, Oluf Sørensen Dall.

I et gammelt håndskrift på Det kongelige Bibliotek står: »Paa Helgets wdj kirken Marstyes graff med fire stene.«

Det fremgår af gamle optegnelser i arkiverne, at Helgenæs har været brugt som overfartssted til Samsø og videre til Sjælland, bl. a. i Rigsraad Eske Brocks Dagbøger: »Den 31/3. 1604 droge vi ud til Helnæs og havde tre af mine vogne og 7 heste med«. Og videre: »Den første May 1612 droge jeg og Chrestense oc Børnene til Helnæs Præstegaard paa weyen til Herredagh - - Gud forhjelpe alting til det gode ende. Den tredie kome wj offuer til Samsø. Droge siden offuer til Kallingborg same aften«. Og yderligere: »Den 12. juni 1622 drog jeg paa Rejse til Københavns Herredag paa Calløe. Der fik vi mad. Siden ud til Helnæs og straks paa en skude sejled fra lannet wed 7 slet om Aftenen. Og kom jeg i lant ved Kallingborg om morgenen 7 slet. Ved 8 slet drog jeg derfra til Thufe og siden til Roskilde om aftenen. Den 14. drog jeg til København. Gud hjelpe til gode Løcke.«

Under den for den jydsk bonde skæbnesvangre rejsning (Grevens Fejde) omkring 1534 var Helgenæs ikke mellem de frafaldne og undgik derved den strenge afstraffelse.

I Danmarks historie er tidsrummet 1625-60 præget af store ulykker, der fik skæbnesvanger betydning.

Christian den Fjerdes indtræden blandt Trediveårskrigenes kæmpende parter og kongens senere forsøg som mægler fik det udfald, at kirgene 1625-29 og 1643-45 før-

tes ind på dansk grund, idet Jylland hjem-søgt af fjendtlige hæres vold, rov og brand, først af de »kejserslige« under Wallenstein, derefter af svenskerne under Torstenson. Så kom krigen med svenskerne under Karl Gustav 1657-60. Den jydsk halvø blev atter nedtrampet af plydrende krigsfolk, og igen henlå landet i fuldkommen nød.

Efter Torstensons indfald blev der i henhold til »Kgl. Missiver« af 7. og 8. oktober 1645 foretaget en besigtigelse på lenene i Jylland angående om, hvor uhyre stor skade der var sket. I Aarhus stift ses, at der næsten inge heste var tilbage, kun sjældent fandtes det fornødne sædekorn, 400 gårde var afbrændt. I Helnis Birk: »Et par skove - Lyckiss schouff oc Lurs schouff - var ganske ophuggen« og i »Kongsgaard lunde var hugget 110 Egge og 80 bøge«, og »item mangan Egge og Bøge schouff nederstøffuet«, og »Bønderne paa Helnis boendis, som er 34 Gaarde, med en tredie Dell Sæd«. Seks gaardmænd »ickun dend 6. part oc mesten forarmidt, tilmed haffuer de samptlige liid heel scade paa deris Boghuede Sæd, wdj forleden 2 Aar, formedelst stor Miswext, saa de paa some steder neppelig dend tredie Del efter deres Sæd haffuer aufflit«.

Der er bl. a. anført:

Stødou: Rasmus Christensen, *stor armod*
Olluf Sørensen, *stor armod*
Anker Søfrensen Smed, *ganske forarmet*
Refsgaarden, *øde og forarmet*

Fejrurp: 1 Vejrmølle, *helt øde og ubrugelig*

Borup: Jens Søfrensen Pafe, *ganske øde*
Kresten Nielsen, *øde og forarmet*.

Forarmet er en betegnelse, der gang på gang kommer igen. Resultatet af disse optegnelser (hvoraf her kun er et lille uddrag) bliver, at de plydrende soldater medtog penge og kreaturer m. m. Der opgives fra enkelte sogne, hvor meget et sådant sogn måtte udrede i kontante penge, f. eks. 3798 Rigsdaler. At sådant var muligt, tyder dog på en vis grad af velstand, som - før krigene brød ind over landet - herskede blandt bønderne og først igen nåedes efter godt 200 års fattigdom og elendighed. Yderligere kom så senere vore »forbundsfæller polakkerne«. Disse »hjælpere« mod Karl Gustav kom hertil i 1658, og præsterne blev altså - i hvert fald af polakkerne - betragtet som »rette vedkommende« og ikke verdslige bestillingsmænd, som birkefogederne, og da præsterne ikke ville forlade menighederne, gik det i særlig grad ud over dem, når et eller andet vakte soldaternes forbitrelse. Takket være præsten på Helgenæs på den tid kan man følge polakkernes vej op langs Jyllands østkyst. Præsten har nemlig ofte udover de nøgne data og navne i kirkebogen meddelt et eller andet af interesse. Dette fremgår bl. a. af to skrivelser bag i Helgenæs ældste kirkebog, udstedt 1659. Heri meddeles f. eks. fra »Lejren over for Fyn«, at 6 navngivne officerer: Zedkiewez, Diebensky, Sadovsky, Totovniskey, Waskerwietz og (ulæselig) har tilskrevet præsten på Helgenæs, Jens Nielsen Lyngby, således: »Da vi, som for tiden er hær-værende i Lejren, ikke kunne, på grund

af idelige Krigsforetagender, være til stede til egenhændig Modtagelse af, hvad der tilkommer os, lade vi alle som een Dem Herr Pastor »hvem det vedkommer« vide, at vi have bestemt, at følgende af vore 4 Krigsfæller, Grimski, Radowkierski, Lisieski og Miasdowski, skulde være beskikket af os til i vort navn og i Følge vor eenstemmige Overenskomst at modtage Provianten af Dem uden Modsigelse. Deres Vilje underlægger vi alt. Vi sender et Katalog over Provianten, der skal modtages af dem. Til Bekræftelse underskrive enhver af os med egen Haand.«

I en anden skrivelse udstedt juni s. å. kundgør den polske Woiwode Stefan Cernecki, at »eftersom den hæderlige Herr Marskalken af Wolhimiens korps fattes levnedsmidler, og der bør sørges for, at Fanen ikke ved Proviantmangel svækkes til yderligere Krigsforetagender, vil Præfekten for nævnte korps kunne udskrive paa Øerne Fuglsø og Helgenæs,

hvor de fra det svenske Fangenskab befriede Soldater have haft deres Vinterkvarter, Korn og Livsfornødenheder, dog uden at større ejendomsbesiddere undgaas«.

Helgenæs indtog i alle disse krigsår en særstilling, bl. a. skulle halvøen kun svare: »efter gammel Sædvane sit Kontingent paa fire Baadsmænd til Landets Forsvar«. Dog d. 21. 4. 1659 udsteder kongen fra Kolding til Lensmand Jens Juel paa Caløe følgende: »han skal skaffe Kongen 50 Baadsmænd fra Helgenæs og Calløe Lehn«.

Efter »Ældste danske Arkivregistranter« anføres, at »1653 var en stor Velsignelse af Jorden efter den forgangne Dyretid, saa at Rug sank fra 3 Mark 4 Skilling til 6 Sk. for en Skæppe. Taxten var i Gennemsnit af 9 Aar 1672-81 2 Rdl. 1 Mk. 10 Skill. for 1 Td. Rug, 1 Rd. 3 Mk. 9 Sk. for Byg, 4 Mk. 12 Skill. for Havre og 4 Rd. for en Fjerding Smør«.

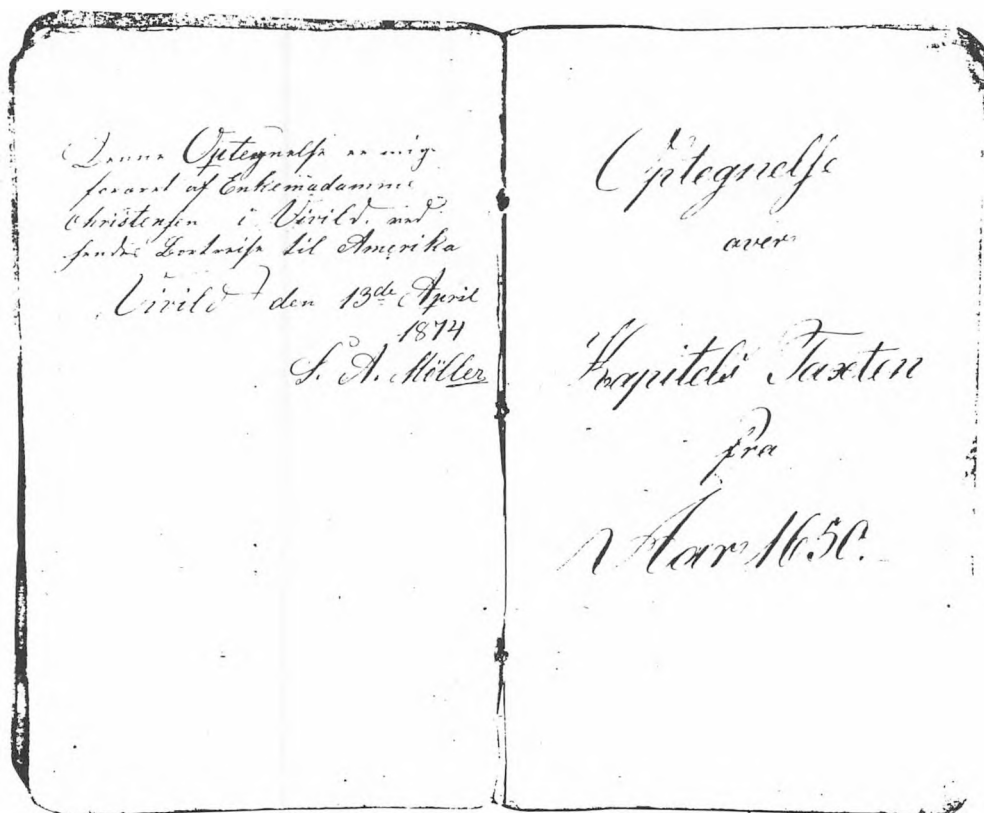
Kapitelstakster

Ved J. S. Thomsen

De gamle kapitelstakster (gældende priser på korn m. m.) anvendtes helt fra middelalderen ved beregning af tiendeydelser til kirker og præster og i det hele som værdimåler, som udtryk for »gode tider« med god høst og lavere priser - eller »dyrtid« under og efter krige f. eks. Taksterne omfatter de fire kornsorter, tidligere også smør, gryn m. m. Beregnin-

gen skete, og sker, i januar kvartal efter indberetninger fra de enkelte egne (nu amterne). Der kan være afvigelser i taksterne fra egn til egn. Taksterne anvendes endnu ved beregning af f. eks. forpagtningssafgifter.

Redaktionen har af fru Laura K. Jensen, Risskov, lånt et lille hefte (10x16½ cm).

Heftet er fra Vivild, Nord Djursland, og må være afskrift af ældre optegnelser, idet alle indføringer for 1650-1870erne synes ført af den samme hånd:

*J. Christensen
i
Vivild.*

1874 går heftet over i en anden families eje, og håndskriften ændres.

En sammenligning med oplysninger i artiklen om Helgenæs her i årbogen, hvor der tales om en særlig god høst 1653 med deraf følgende lavere priser, viser nøje sammenhæng med tallene fra Vivild, hvor der også er lavere takster 1653 og 1654, men det ses også, at der er forskellige takster de to steder, hvor Helgenæs ligger højere end Vivild. Hvis man i heftet fra Vivild beregner gennemsnit 1672-81 og sammenholder med gennemsnit fra Helgenæs, får man samme billede.

År	Pris	Rug	Byg	Havre	Smør	År	Pris	Rug	Byg	Havre	Smør
1670	1	3.5	2.7	10.2	16.9	171	1	2.5	2	10	
1671	1	3.10	2.10	10	16.81	1	1.5	2.4	2	10.2	
1672	1	4.3	2.3	10	16.81	1	2.5	1.1	9.4	2	10.1
1673	1	5	2.7	10.4	16.82	1	2.7	2.5	2	10.2	
1674	2	1.2	4	10.4	16.83	1	1.4	2.4	2	10.4	
1675	1	1.94	4.4	10	16.84	2	2.1	1	4	10.4	
1676	1	1.9	4	10	16.85	1	2.5	1	2.10	2.5	10.1
1677	2	1.2.8	5	10	16.86	1	1.4	2.4	2.5	1.5	10.1
1678	1	1.1.5	3	2	16.87	1	1	1.4	1.5	10.4	

Der er interessante notater indføjet mellem taksterne.

År	Pris	Rug	Byg	Havre	Smør	År	Pris	Rug	Byg	Havre	Smør
1650	2	5	1	5	6	10	7	7	4		
1651	3	2	2	5	5	10	7	8	9		
1652	2	5	2	1	2	11	7	13	14		
1653	1	1	8	5	8	11	7	14	14		
1654	4	4	4	4	20	21	20	20	24		
1655	1	1	1	1	3	27	27	27	29		
1656	1	2	1	2	5	27	27	27	29		
1657	Disse 3 Aar var Riget indtaget af de Svenske, og derfor ingen Kapitelstaxt sat.										
1658	af de svenske og derfor ingen Kapitelstaxt sat.										
1659	Kapitelstaxt sat.										

Disse 3 Aar var Riget indtaget af de Svenske, og derfor ingen Kapitelstaxt sat.

Eksempel på takst for rug i rdl., mark og skilling:

	1652	1653	1654
Helgenæs:	4-2-0	0-3-0	
Vivild:	2-5-0	1-1-8	0-4-0

(se ovenstående)

Gennemsnit for 1671-1681 pr. tønde:

	Rug	Byg	Havre	Smør
Helgenæs:	2-1-10	1-3-9	0-4-12	16-0-0
Vivild:	1-3-2	0-7-10	0-4-4	12-7-4

(se hosstående)

1825	3	1	1/2	1	4	5	2	1/2	37	15
	3	2	0	2	2	1	5	2	5	4
Den 8. Aug. 1825 blæste Rugen af, som kun blev 113 Del.	1826	4	4	3	4	1/2	1	5	1/2	38

Den 8. Aug. 1825 blæste Rugen af, som kun blev 113 Del.

1848	3	1	1	2	5	1/3	1	5	1/2	
1. Marts 1848 udbrod Oprør i Slesvig-Holsten.	1849	3	1	2	3	1/4	1	5	3	

1. Marts 1848 udbrod Oprør i Slesvig-Holsten.

1860	5	8	1	4	14	5	13	9	4	5	6	6	8	9
1861	7	3	2	5	8	3	1	1	9	2	15	17	3	14
1862	5	14	4	1	8	2	6	6	10	4	6	6	5	7
1863	4	3	3	3	4	7	2	3	9	9	1	1	6	4
1864	3	6	3	3	2	13	2	3	8	5	10	7	9	3

1861 var ualmindelig vaadt. 1864 Febr. 2^d udbrod Krigen med Tydskerne der vilde over ved Midsunde vore 3000 holdt 9000 Preussere ude. Natten mellem den 5. og 6. forladt Dannevirke. 1864 mistede vi de 3 Hertugdømmer.

1872	6	2	2	6	12	3	4	15	11	4	89	4
1873	8	1	8	6	5	6	4	2	6			
1874	8	1	2	6	5	6	8	2	6			
1875	6	4	4	6	4	4	10	12	3	12	110	5
1876	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
1877	14	34	13	34	9	70	25	91	235	98		

1875 den 1. Januar fik vi den ny Mønt, der blev ordnet saaledes, at 1 Rigsdaler Dansk udgjør 2 Kroner, 3 Mark udgjør 1 Krone, 24 Skilling udgjør 50 Øre, 12 Sk. = 25 Øre, og 100 Øre udgjør 1 Krone.

Disse Kapitelstakster er fra 1. Januar 1875 beregnet baade efter den gamle og den ny Mønt, som foran bemærket, den gamle i Rigsdaler, Mark og Skilling, den ny i Kroner og Øre.

Disse Kapitelstakster er fra 1. Januar 1875 beregnet baade efter den gamle og den ny Mønt, som foran bemærket, den gamle i Rigsdaler, Mark og Skilling, den ny i Kroner og Øre.

Kapitelstakster for 1981

I henhold til lov nr. 179 af 28. april 1971 om fastsættelse af kapitelstakster har Danmarks Statistik for året 1981 beregnet kapitelstakster for byg pr. 100 kg for de i loven fastsatte kapitelstakstområder. Kapitelstaksterne beregnes på grundlag af oplysninger fra erhvervsdrivende, der handler med korn:

Kapitelstakstområder	Kapitelstakster for byg kr. pr. 100 kg
Sjælland og Møn	125,01
Lolland-Falster	127,96
Bornholms amtskommune	121,68
Fyns amtskommune	125,49
Sønderjyllands amtskommune	125,20
Vejle og Århus amtskommuner	127,87
Ribe og Ringkøbing amtskommuner	126,08
Viborg og Nordjyllands amtskommuner	127,12
Hele landet	126,27

Efter loven beregnes kun kapitelstakster for byg, men der er fastsat omregnings-takster, så de kan omregnes for de øvrige kornsorter og desuden omregnes til gl. dansk tønde. Endelig kan for Sønderjyllands vedkommende omregnes til hektoliter.

Omregning til rug, havre og hvede sker ved at gange bygtaksten - i samme rækkefølge - med 1,03, 0,95 og

1,07. Men på Bornholm, i Ribe, Ringkøbing, Viborg og Nordjyllands amtskommuner omregnes ikke til hvede.

Omregningsfaktorerne til gl. dansk tønde er for rug 1,05 for byg 0,91, for havre 0,65 og for hvede 1,12.

Faktorerne for omregning til hl i Sønderjylland er for rug 0,76, for byg 0,65, for havre 0,46 og for hvede 0,81.

1873 havde vi et ualmindelig vaadt Aar. 1874 havde vi et tørt Sommer der fattedes Græs allevegne Hø og Korn var lidet ikke Halvdelen af de foregaaende Aar.

Stenholtgaard i Kragelund sogn

Af Kristian Vestergaard

Hvor længe der har været bebyggelse er uklart, men Klosterlund, en km syd for gården, er Jyllands ældste boplads. Efterleddet »holt« i gårdens navn betyder »lille skov«. Forleddet »sten« er ganske klart, idet der har været en meget gammel stenhøj på efterhånden ikke mindre end 3000 læs. Halvdelen blev brugt til at brolægge Hernings hovedgade, og resten gik i løbet af 1930erne. Når en mand dengang gik til sognet om hjælp, fik han udleveret en hammer og kunne så »forvandle de hårde sten til brød«, som Åkjær skriver om »Jens Vejmand«.

Kun en enkelt sten med ulæselig indskrift er bevaret i gårdens have. Hvornår de mange sten er samlet, kan ikke afgøres - måske efterhånden gennem meget lange tidsrum. Sætter man de 3000 læs til mindst 2000 m³ og stabler dem op i 5 meters højde med et anlæg på 45°, så vil en sådan stenhøj dække et areal på 20 x 30 = 600 m², så den har været til at få øje på.

I Silkeborg Lens Jordebog 1586 nævnes, at Århus bispen i 1480-89 købte 17 gårde og heraf 4 enstedgårde: Guldforhoved, Kærsgaard, Moselund og Stenholt.

1586 er der i Stenholt 2 gårde med hver 2 fæstere: 1) Chr. Bertilsen og Erich Jensen, 2) Rasmus Christensen og Niels Sørensen.

1590 nævnes i Silkeborg Lens Regnskaber: Per Christensen, Stenholt og Christen Pedersen, Stenholt.

1597 nævnes Christen Nielsen og Niels Ibsen.

1620 nævnes i Landstingets Dombog: Niels Sørensen, Stenholt.

1618 er skovrider Baltzer Ollesen flyttet til Stenholt, hvor der bygges hus til ham - senere overtager han en af gårdene.

1635 er Baltzer Ollesens bo (altså Stenholt) tilflyttet skovrider Mads Ebsen.

1641 nævnes Christen Jensen og Michel Jensen.

1644 nævnes Niels Christensen.

Ifølge matriklen 1688 ejes Stenholt da af Landsdommer Luxdorf, og brugerne er da i henholdsvis nr. 1 og 2: Jørgen Madsen, skovrider og Niels Pedersen 2-1-0-0 (gl. htk.), 2-3-1-2 (ny htk.). Christen Andersen og Peder Christensen 2-1-0-0 (gl. htk.), 2-1-3-0 (ny htk.).

1711 har Niels Pedersens sønner i Stenholt fanget 5 ulveunger i Gråmose. De blev bragt til herredstinget og hængt op i galgen. Der blev betalt 1 rdl. for hver unge og 5 rdl. for hver gammel ulv.

1735 spørges Christen Jørgensen i Stenholt om Vildtbanens grænser. 1740 afløses Chr. Jørgensen af Niels Søborg.

1764 spørges Jens Holdgaard om hans kendskab til Vildtbanens pæle. Han husker kun at have set én vesten for Stenholt på Risperhøj. Niels Overgaard i Vallerbæk kendte to pæle, en ved Nikdam og en ved Risdalbakke, omtrent midt mellem Vallerbæk og Stenholt.

Stenholt har ligget i et brændpunkt. Lidt vest for gården gik Vildtbanens grænse, og øst for gården gik et af Hær-

vejens gamle spor. Før Klodemølle blev bygget omkring 1600, blev den vej kun regnet for en sommervej. De ældste spor er over Kragelund - Funder - Harbolund (= hårbund over vandløb). Måske er der oprindeligt tale om gamle dyreveksler, som menneskene har fundet og fulgt, ganske som nybyggerne gjorde i Amerika. Fund af meget store mængder hjortegevirer i Bøllingsø viser, at der har været »dyr« på egnen.

Stenholt Krat er vel på 500 tdr. land. I 1930erne lod amtet plante 300 tdr. land med graner, så nu ligger de Stenholt gårde godt i ly for vestenvinden, som før i tiden var en stadig trussel. Efterhånden som disse træer er vokset op, er nedbøren steget meget betydeligt.

»Stenholtgaard«. Vinteren 1981-82

Sølvsmed Wilhelm Andersen i Horsens 1868-1905

Af Bent Knie-Andersen

Den sidste sølvsmed¹⁾ i Horsens, som Chr. A. Bøje omtaler i sin bog »Danske guld- og sølvsmedemærker« er sølvsmeden Wilhelm Evald Milius Andersen - i daglig tale Wilhelm²⁾ Andersen.

Wilhelm Andersen fødtes i Slagelse d. 8. nov. 1828 som søn af skomagermester Andreas Andersen og hustru Karen Marie Henriksdatter Christensen. Farfaderen var rådhusbetjent i Slagelse, men stammede fra Odense. Han var død 1800, 28 år før Wilhelm Andersen fødtes. Farmoderen, Edel Pedersdatter Højerup, levede derimod, til Wilhelm var næsten 10 år - fra ca. 1758 til 1838, hvor hun 80 år gammel døde på Slagelse Hospital.

Edel Højerup havde haft vanskelige kår efter mandens død. Af folketællingen 1801 fremgår, at hun boede sammen med sine to børn, Bolette og Andreas, i Nygade 5 i Slagelse. Endvidere ses, at hun ernærede sig ved at sy og spinde, men selv om Slagelse da havde 1732 indbyggere, har det næppe været nogen let tilværelse. Det lykkedes hende at få sønnen Andreas i skomagerlære og etableret som mester. Han har nok hjulpet både moderen og søsteren, for ved folketællingen 1845 finder vi søsteren som enke boende

hos ham i ejendommen Rosengade 183 i Slagelse.

27. 9. 1822 bliver Andreas Andersen, 32 år gl. gift med Karen Marie Henriksdatter Christensen, der da er 22 år. Hendes fader, Henrik Christensen, var brygger i Slagelse.

Den 8. nov. 1828 fødtes Wilhelm som det tredje af otte børn. Han døbes 29. maj 1829 iflg. kirkebogen for Sct. Mikkel sogn. 1843 konfirmeres Wilhelm Andersen, igen i Sct. Mikkel sogn, og det må antages, at han umiddelbart herefter kommer i lære hos sølvsmed Oluf Holmgren i Slagelse, hvor vi ved folketællingen 1845 træffer ham: »Wilhelm Andersen, 17 år gammel, ugift, født i Slagelse, lærling«.

Læremesteren, Oluf Holmgren, boede i Smedegaden nr. 42. Han var fra Lund i Skåne. Hans kone, Ulrikke Othin, var født i Næstved. Bortset fra lærlingen var der kun et lille plejebarn i husstanden. Dette barn, Carl Lange, var født 1840, og han får i 1868 borgerskab som sølvsmedemester i Slagelse.

Der var i 1845 endnu tre sølvsmede i Slagelse, nemlig Jacob Kjølstруп, 40 år, fra Gudme på Fyn, Frederik Rasmussen,

44 år, fra Roskilde, og Niels Thomsen Jørgensen, der havde fået borgerskab 2. 12. 1840.

Efter endt læretid (syv år) - i begyndelsen af 1850'erne - er Wilhelm Andersen startet på sine fire svendeår. Noget tyder på, at han har været svend hos P. Simon Levin i København. Levin er født 1793, får borgerskab 1815, afgiver det igen 1854 og dør 1865. Han var tillige kaptajn i Borgervæbningen, hvad der betragtedes som meget ærefuldt. Enkelte andre fremtrædende guld- og sølvsmedemestre opnåede samme ærespost.

I 1847 var der 108 mestre, 109 svende og 44 drenge (lærlinge) inden for guld- og sølvsmedefaget i København - en by med ca. 125.000 indbyggere. 10 år senere var antallet 123 mestre, 172 svende og 30 drenge i en by med 145.000 indbyggere.

Traditionen var i øvrigt den, at lærlingene begyndte læretiden i 14-15 års alderen. De logerede hos mesteren, fik ingen løn, men fri kost. Arbejdsdagen var lang, om sommeren fra 6 morgen til 7 aften (13 timer) og om vinteren fra 6 morgen til 9 aften (15 timer) fremgår det af Chr. V.s guldsmedelaugsartikler fra 1685. Læretiden var 7 år, men sønner af mestre kunne slippe med et år mindre. Efter de syv år skulle lærlingene aflægge svendeprøve (indført 1762). Når prøven var bestået, skulle lærlingen i de byer, hvor der var et laug, indskrives i dettes protokol som svend, og han fik et svendebrev, så han, når han søgte andre steder hen, altid kunne bevise, at han var udlært. Endelig skulle svenden optages i svendelaug ved et større drikkegilde. Svenden skulle selv betale udgifterne til svendestykket -

der vekslede gennem tiderne - og til svendegildet. Svendeprøven var f. eks. en ring eller et par ørenringe.

I de mindre byer var der ikke noget laug - som i Slagelse. Svendebrevet er da formentlig udstedt af mesteren - eller af laugets i København.

I svendeårene boede man sjældnere hos mesteren, men arbejdsdagen var af samme længde som i læreårene, og ugelønnen var beskeden. Før 1865 havde det været obligatorisk, at en svend, før han indstillede sig til mesterprøven, skulle have været »på professionen« udenlands i tre år og yderligere bagefter have tjent hos en københavnsk mester i to år som mestersvend. I 1865 ændredes dette til, at svenden blot skulle have »tjent på sit håndværk her eller udenlands« i fire år, hvoraf det ene dog skulle tilbringes som mestersvend.

Ideen med at lade de nybagte svende drage på valsen var selvfølgelig at give disse mulighed for at samle nye indtryk og yderligere uddanne sig. Rejsen gik mest til Nordtyskland eller Baltikum. Svenden var med sit svendebrev accepteret overalt. Ordningen var naturligvis gensidig. Mange udenlandske - navnlig tyske - svende kom til Danmark, og nogle bosatte sig senere som mestre her. Det sidste hang nok sammen med, at de mødte danske piger, for en rigtig svend giftede sig nemlig ikke, før han havde etableret sig som mester.

Hvis en dreng startede i faget som 15-årig og skulle have 7 lærlingeår og 4 svendeår, kunne han således ikke blive mester, før han var 26-28 år. De færreste blev mestre, før de var over 30 år. Dels

var det bekosteligt - både udgiften til mesterprøven og optagelsesgebyret i laugget - dels forudsatte det, at man havde råd til at etablere sig - og gifte sig. Endelig måtte man være dygtig for at bestå mesterprøven. Allerede i 1700-årene var der derfor mange svende, der forblev svende til deres død. Det skete også, at en svend giftede sig med en sølvsmede-enke og førte virksomheden videre. Enken havde lov til at fortsætte professionen, og det skete ofte, navnlig når hun havde en dygtig svend³⁾. Situationen kendes bl. a. fra Joachim Weller i Holstebro.

Den 21. marts 1800 kom en lempelse i disse regler, idet en forordning blev gennemført, som tillod enhver svend, der havde arbejdet som sådan i fire år, at

Sølvsmed Wilhelm Andersen.

nedsætte sig som frimester uden at aflægge mesterprøve. Den væsentligste forskel mellem de to typer mestre var, at »frimestrene« ikke måtte oplære drenge (lærlinge). 1857 indførtes næringsfriheden, og laugene ophævedes. Mesterprøven faldt bort, og svendeprøver blev frivillige, men opretholdtes dog⁴⁾.

På dette tidspunkt begynder Wilhelm Andersen at tænke på sin etablering. Det vides ikke nøjagtigt, hvornår han kom til Horsens, men i hvert fald efter 1860 (ses ikke i folketællingen 1860) og inden 1862. Han har formentlig de første år været svend hos sølvsmedemester Erik Christensen Lind (født 1812, borgerskab i Horsens 1839).

Den 6. 10. 1868 - i en alder af 39 år - løser Wilhelm Andersen borgerskab som mester. Allerede månedsdagen efter - 6. november 1868 - gifter han sig med Jensine Marie Christensen. Forlovere ved brylluppet er sølvsmed Erik Lind og skat-teligningskommisær S. Andersen.

Jensine Marie Christensens historie er i øvrigt ikke uden interesse. Hun var født i Hatting den 5. april 1838 som datter af Birthe Pedersdatter Holtum, der selv var født i Hatting 10. 9. 1802. Moderen forblev ugift hele sit liv og var, da hun fik Jensine Marie, pige på Bygholm ved Horsens. Faderen hed Christen Nielsen Meldgaard, og han var tjenestekarl på Bygholm og samtidig kyrassér ved Det slesvigske Kyrassérregiment i Horsens. Her kaldtes han i øvrigt Chr. Nielsen *Stephenstrup* i følge tidens tradition, hvor stednavne brugtes som efternavne ved militæret. Han var født på Uggildgaard i Lillevorde sogn ved Ålborg den 8. 6.

1810, hvor faderen var fæstehusmand. Af hærens arkiv, stambog for Slesvigske Ky-rassérregiment, 2. eskadron, fremgår, at Chr. Nielsen Stephenstrup havde nr 114. Han var lutheraner og indtrådte som soldat i en alder af 22 år den 18. sept. 1833 (sædvanlig soldateralder). Han var 66 tommer høj (172½ cm), havde brunt hår, blå øjne og »stærke skuldre«. Hans opførsel var i soldatertiden pæn (!), og han dimitteredes d. 26. maj 1842 som udtjent og forlod Horsens. Få måneder senere opløstes i øvrigt regimentet, og Horsens opførte med at være garnisonsby.

Ved Jensine Marie Christensens fødsel i 1838 var faderen således 27 år og moderen 37 år. Der har næppe været nogen kontakt til faderen, efter at denne havde forladt Horsens. Moderen dør i Horsens den 15. 2. 1869, få måneder efter at datteren er blevet gift.

Ved giftermålet i 1868 var Jensine Marie 30 år. Hun er opkaldt efter faderen m.h.t. efternavn (Christen-sen), men betegnes i nogle papirer med den ældre form Christens-datter.

Da hun bliver konfirmeret, 18. 4. 1853 i Hatting kirke, tjener hun hos gårdmand Anders Winther i Eriknaur. 1. nov. 1853 afgår hun fra Hatting sogn til Korning sogn, formentlig for at tjene videre der. Ved folketællingen 1840 boede hun i Hatting sammen med moderen og en halvbroder, Niels Peter Ovesen Hauge, medens hun i 1845 er i pleje, 7 år gammel, hos snedker og husmand Lauritz Zachow Catharine Fridsch, også i Hatting.

Efter brylluppet flytter de nygifte ind i Fugholm 213, i 1878 flytter de til Ågade 56⁵⁾, i 1892 til Fugholm 22, i 1897 til

Fugholm nr. 3, og ved Wilhelm Andersens død 30. 9. 1905 boede de Skolegade 3.

I løbet af de næste år kommer 7 børn til verden, Wilhelm Andreas Andersen 9. 4. 1862, Lauritz Zackov Edvard 27. 4. 1863, og endvidere Anna, Ludvig Bertram, Amalie Beate, Carl Richardt og Anna Alida.

Det lykkedes imidlertid for sølvsmed Wilhelm Andersen at få børnene godt i vej. Ludvig B. Andersen blev udlært som maler og drog til U.S.A. på valsen i 1891 sammen med broderen Wilhelm Andreas. Inden afrejsen havde de lovet, at en af dem ville vende tilbage, og det blev Ludvig.

Wilhelm Andreas Andersen blev i U.S.A. og blev restauratør i Chicago.

Ludvig B. Andersen bosatte sig i Horsens og blev malermester og bygmester.

Amalie Beate Andersen blev gift med bagermester Sjøgren i Køge.

Lauritz Zachow Edvard Andersen blev malermester og senere detailhandler og døde 15. 2. 1921 i København, 57 år gammel.

Anna Andersen blev gift med direktør Ludvigsen i Gentofte.

Carl Andersen blev sølvsmed og slog sig ned i Slagelse (måske hjulpet af Carl Lange). Han blev ikke selvstændig mester.

Det er imponerende, at børnene blev sat godt i vej, for kårene var ikke gode. På trods af det ædle metal, som sølvsmedene arbejdede i, var deres økonomi i denne tidsepoke meget dårlig. I det hele var det vanskelige år efter krigene 1848-50 og 1864.

Af skatteudskrivningen for 1854 frem-

går det også, at langt de fleste guld- og sølvsmede havde svært ved at klare sig. Det normale skattebeløb er mellem 30 og 50 rigsdaler. En enkelt betaler slet intet, mens en anden, Stallknecht, betaler 500 - men han var også metalstøber. Stallknechts jernstøberi blev senere til Horsens Jernstøberi (startet 30. 11. 1840 i gården til Søndergade 40, hvor han flyttede ind og foretog den første støbning 9. 1. 1841).

Wilhelm Andersen virkede i stilforvirringens periode. En tør klassicisme var fulgt efter empiren, men snart viste det sig, at tiden snarere var en periode med kunstnerisk forfald eller forvirring end en periode med egentlige kunstneriske retninger. Tiden virker planløs. Man søger tilbage til de gamle stilarter, både renæssancen, rococoen og klassicismen, uden at frembringe noget egentlig nyt.

Den nyrococco, som kom frem, medens Wilhelm Andersen blev udlært og videreuddannede sig, savner helt den gamle rococos ynde og elegance.

De enkeltstykker sølvtøj, vi kender fra Wilhelm Andersens hånd, er præget af tidens stil, men vidner også om probert og dygtigt håndværk. I enkelthederne findes der fantasi og ofte noget svulstigt, der peger hen mod den egentlige rococco.

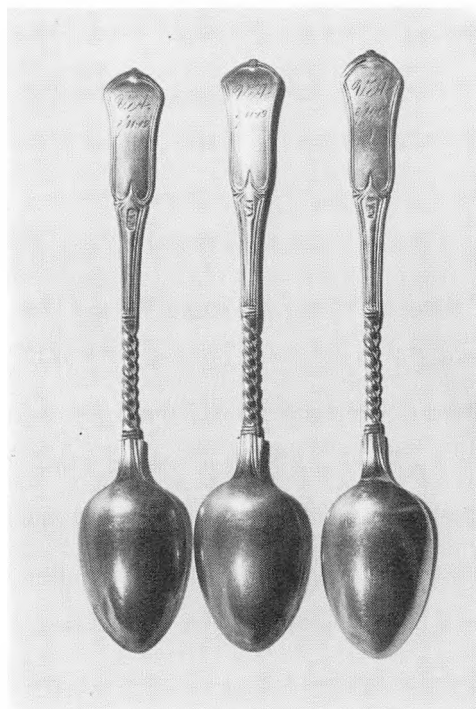
Arbejderne har dog formentlig mest været bestillingsarbejde. Det var meget få mestre, der havde råd til at oparbejde lagre af varer med salg for øje, særlig ikke i provinsen. Salgsstedet var for de fleste sølvsmede på dette tidspunkt et værelse i lejligheden, et værelse, der både fungerede som salgssted og værksted. En egentlig butik blev først almindelig fra slutningen

af århundredet. I stedet benyttedes et vindue eller et udstillingsskab med nogle få salgbare varer.

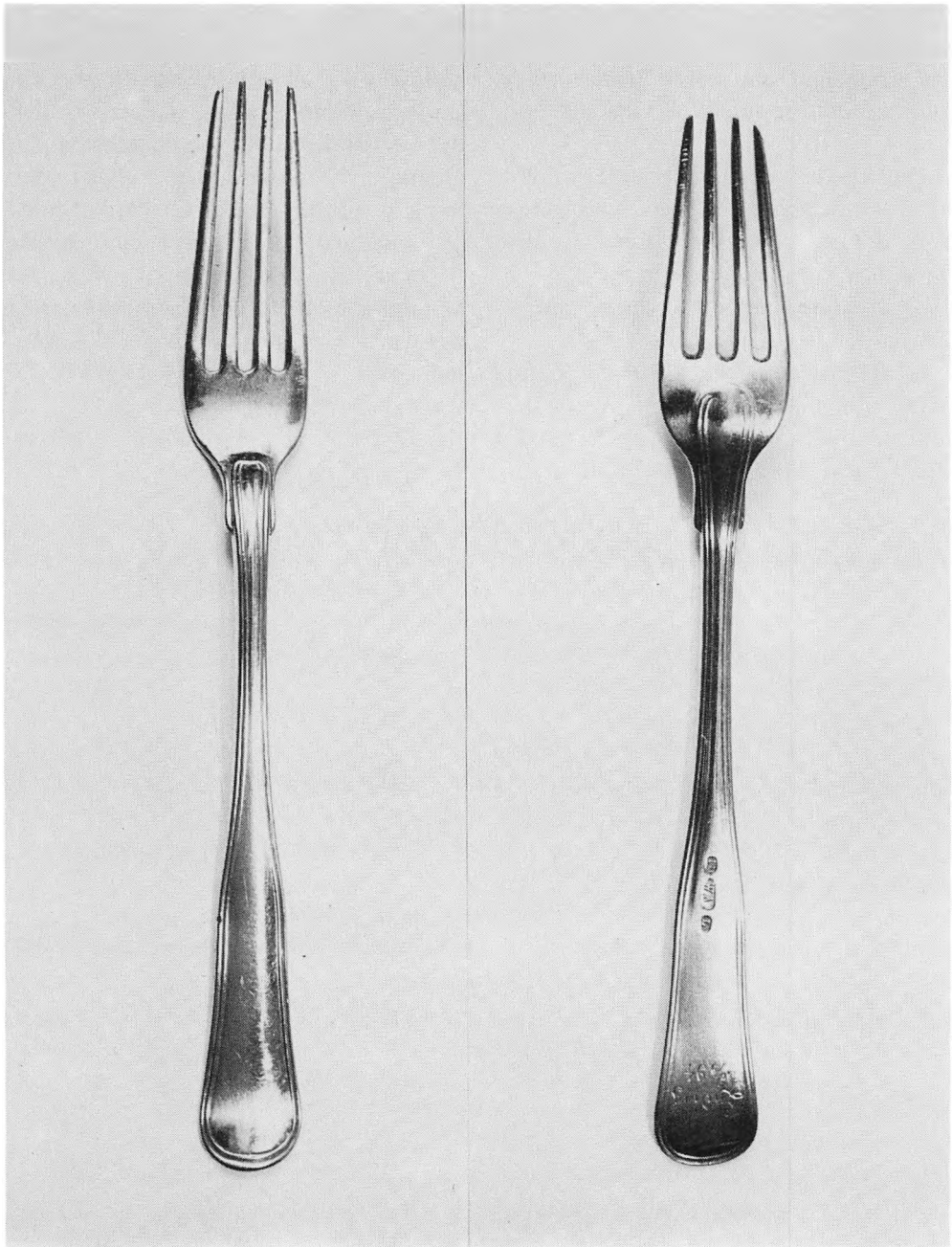
I slutningen af 1800-tallet etablerede enkelte sig dog med butikker og lod ofte andre sølvsmede i byen hjælpe til med forsyningerne, når det kneb. Senere, da det fabriksfremstillede sølvtøj kom til, gik en del sølvsmede over til at sælge det fabriksfremstillede sølv, som de slog deres mærke i - eller havde fået det slået i på fabrikken - og opretholdt selv kun et mindre reparationsværksted.

I et ikke ubetydeligt omfang har de egentlige sølvsmede været beskæftiget med reparationsarbejder og »modernise-

Eksempel på Wilhelm Andersens sølvmedearbejde.

Eksempel på Wilhelm Andersens sølvmedarbejde.

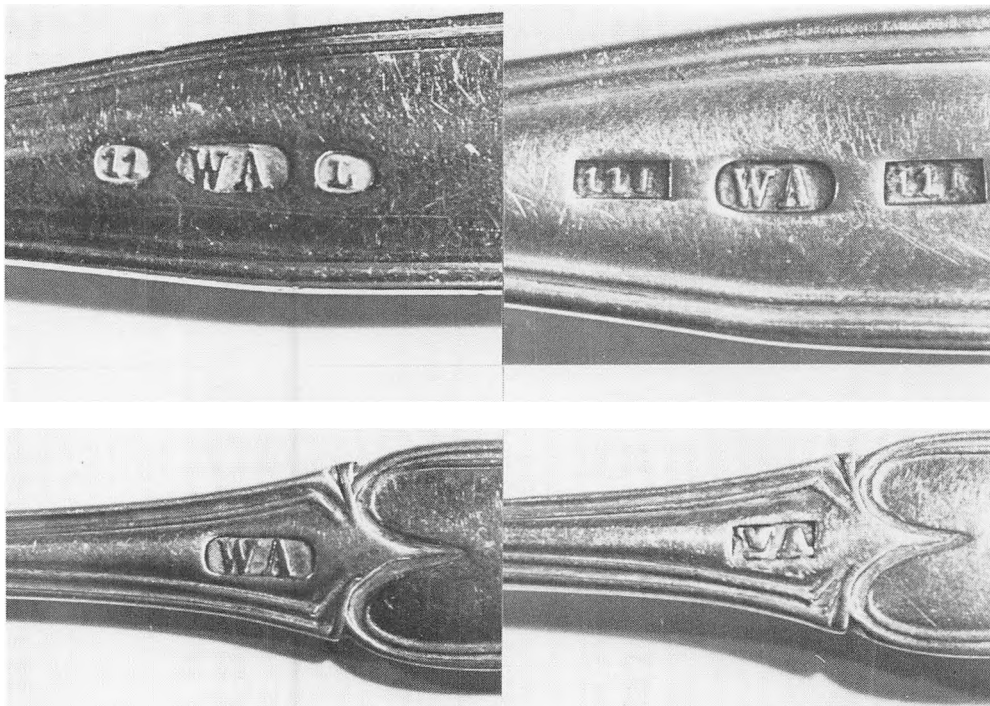
ring« af gammelt sølv. Mængden af pletvarer, der fremstilledes eller kom ind i landet og blev solgt i disse år, har næppe gjort det lettere for de selvstændige mestre.

Der kendes tre mestermærker af Wilhelm Andersen, alle med bogstaverne WA, det ene i en rektangulær kartouche og de to i ovale kartoucher - den ene ovale kartouche noget større end den anden

Af de fundne genstande er en del forøvrigt fremstillet i 11-lødigt sølv - og korrekt stemplet som sådant. Chr. V. havde i sine laugsartikler fra 1685 påbudt, at sølv

skulle holde lødigheden 13½, samt at i de købstæder, hvor der ikke fandtes en gardein til at kontrollere lødigheden, skulle guldsmeden sætte sit eget stempel, byens mærke samt et årstalsstempel. Denne ordning blev aldrig populær uden for København. Det er sjældent at finde sølv med andet end mesterstempellet eller til nød et bymærke, men næsten aldrig et årstalsstempel. Denne skødesløshed med hensyn til stemplingen hænger nok sammen med, at sølvsmedene ikke selv betragtede deres stempling som en kunstnerisk signatur, men snarere som et ophavsstempel på en brugsgenstand.

Wilhelm Andersens stempelmærker.

13½-lødigt betyder, at sølvet skulle indeholde 844 promille sølv. Resten var tilsæt for at gøre sølvet stærkere, gerne kobber. Efter statsbankerotten - særlig i provinsbyerne - accepteredes, at man anvendte sølv med lavere lødighed 13¼, 13 eller sågar 11-lødigt sølv, blot sølvet var stemplet med lødigheden. 11-lødigt sølv betyder et sølvindhold på 687 promille. I 1893 sættes mindstekravet til 826 promille (13¼-lødigt), fra 1972 hævedes dette til 830. Sølv, der er 14¼-lødigt (925 promille), betegnes fra 1972 med et S (for sterlingsølv).

Fra 1893 til 1961 var det dog tilladt at lave genstande i sølv med en lødighed på 11, blot dette var stemplet i genstanden. Den 5. april 1888 vedtoges en ny lov med ikrafttræden 1. januar 1893 om registrering og stempning. Loven tillod, at fabriksfremstillede genstande måtte stemples med forhandlerens stempel. Dette gjaldt ikke alene arbejder fremstillet her i landet, men også importerede. Samtidig blev stempningen med Københavnermærket (det tretårnede stempel med årstal) gjort frivillig - med det resultat, at det i dag er helt forsvundet.

Wilhelm Andersen hørte nok til den sidste generation af rigtige sølvsmede, der med få værktøjer var i stand til at trylle fornemt håndværk frem af metallet.

Wilhelm Andersen døde den 30. 9. 1905 og begravedes i Horsens. Han var da 76 år gammel. Hans kone døde den 7. 8. 1924 i Hostrup, Herfølge sogn, men begravedes i Horsens. Hun var da 86 år gammel.

Da Wilhelm Andersen tog borgerskab

den 6. 10. 1868, var byens guld- og sølvsmede:

Jochum Carl Gorm Bisgaard
Erik Christensen Lind
Peter Hjort
Rasmus Petersen⁶⁾
Andreas Peter Bærentzen
Jeremias Julius Schmidt
Christian Flüger Walther
Julius Georg Ludvig Rühle
Peter Lorenz Jensen og
Rasmus Jensen.

Der var således ikke mindre end 10 mestre i en by med forholdsvis få indbyggere. Af »Veiviser for Horsens Bye 1854« fremgår det, at der i 1854 var 9 guld- og sølvsmedemestre i Horsens.

Det kan undre, at en så relativt beskedne by i størrelse havde så mange guld- og sølvsmede. Byen havde i 1850 kun 5827 indbyggere, i 1860 var der 8980, i 1870 var tallet 10501, i 1880 var det vokset til 12654 og i 1890 til 17290 indbyggere. Men det gode opland gav havne- og handelsbyen Horsens den rige baggrund.

Jochum Carl Gorm Bisgaard var udlært hos den sidste af guldsmededynastiet Brandt i Horsens, Peter Brandt. Denne efterlader ham endog 100 rdl. ved sin død i 1818. Bisgaard var da 18 år. Han fik borgerskab i Horsens 4. 11. 1833 og virkede til sin død 21. 3. 1872. Han blev sikkert ret velhavende. I 1854 bor han i Søndergade 37 og betaler 50 rdl. i skat. 1860 bor han stadig i samme ejendom, som han ejer sammen med hustruen, Kjestine Blok, der da var 56 år; hun var født i Horsens. De havde ingen »drenge« eller svende boende.

Erik Christensen Lind virkede i Hor-

sens som mester fra 25. 3. 1839 til sin død 21. 5. 1876. Det var formentlig hos ham, Wilhelm Andersen fik ansættelse som svend, da Erik Lind var den ene af forloverne ved Wilhelm Andersens bryllup i 1868. I 1854 boede Lind i Grønnegade 393 og 394 og betalte 60 rdl. i skat, det næsthøjeste beløb, en sølvsmed betalte.

Peter Hjort får borgerskab i Horsens 18. 10. 1842. Han dør i 1893, 79 år gammel. I 1854 boede han i Graven 115 (nu nr. 6) og betaler 50 rdl. i næringstaxt. 1860 boede familien samme sted og ejede huset. Her boede også guldsmedsvend Jens Jensen, 23 år, født i Them. Den 19. maj 1843 blev Peter Hjort gift med Jo-Johanne Sophie Neuchs, født 1818 i Nykirke sogn. Peter Hjort er selv født i Horsens 18. 4. 1814. Den 30. 9. 1853 får de en datter, Petra. Hjort må antages at have været en anerkendt velhavende fagmand. Han ejer eget hus og udgør sammen med borgmesteren i 1878 kommissionen til bedømmelse af frivillige svendeprøver. Datteren overtager i øvrigt faderens forretning efter hans død. Det fremgår af borgerskabsprotokollen: »Borgerskab som guldsmed efter omstændighederne 22. 1. 1894 meddelt frk. Petra Kirstine Lorentza Hjort.« Petra Hjort overtager således forretningen i en alder af 40 år. Stemplet udskiftes ikke, men »Hjort« benyttes uændret, til registreringen ophører.

Rasmus Petersen havde borgerskab som sølvsmed fra 28. 10. 1845 til sin død i 1896. Han var født 23. 6. 1817 og boede 1854 i ejendommen Søndergade 29 (der ejedes af J. Thykier Bang) og betalte 30 rdl. i skat. 1860 bor han til leje samme sted i forhuset (stuen). Den 8. 8. 1845

blev han gift med Mette Augusta Lauritzen, født i Horsens. Endvidere bor der i samme hus en svend, Peter Lorentz Jensen, født i Uelvestull i Tyskland (se senere). 1878 bor Rasmus Pedersen i Smedegade 62, alene, og dør 28. 12. 1896 i ejendommen Smedegade 5.

Andreas Peter Bærentzen får borgerskab 6. 2. 1849 og vies kort efter til Cecilie Møller. Han er født i Horsens 12. 11. 1822. Han bor 1854 i Smedegade 317 og betaler 30 rdl. i skat. Han er søn af Niels Peter Bærentzen, der var arbejdskammerat med Peter Brandt og arvede denne.

Jeremias Julius Schmidt får borgerskab i Horsens 26. 4. 1852 og bevarer det til sin død 10. 11. 1879. I 1854 bor han i Graven 115 B og betaler kun 20 rdl. i skat, men det er også kun to år efter, at han havde etableret sig. 1860 bor han samme sted i forhuset, stuen. Huset ejes af en madam Tribler. Schmidt er da 35 år, født i Vejle 1825. Han er gift med Marie Elisabeth Jacobsen, 36 år, født i Horsens. De har en svend, Adolph Steinort, 25 år, født i Flensborg. Sønnen, Jørgen Peter Schmidt, overtager faderens forretning og får borgerskab som sølvsmed 27. 9. 1880 efter faderens død.

Ikke alle guldsmede klarede sig lige godt. Det er Chr. Flüger Walther et eksempel på.

Christian Flüger Walther er født 1829 og får borgerskab som sølvsmed i Horsens 19. 6. 1854, hvor han bor i Sønderportsgade og ikke betaler skat, vel fordi han er nyetableret. Han dør allerede 25. 1. 1870, 40 år gammel, som fattiglem. Han efterlader sig 5 sønner, hvoraf to

blev malere, en kobbersmed, en maskin-arbejder og en typograf.

Julius Georg Ludvig Rühle er født i Stuttgart den 9. 2. 1827 og averterer etablering 30. 8. 1856. Han fik borgerskab 24. 1. 1862 og bevarede dette til sin død 20. 7. 1889. Han blev gift 17. 2. 1880 (andet ægteskab) med Anine Marie Møller, født i Horsens 1837. Han boede i 1878 i Smedegade 51.

Peter Lorenz Jensen kaldes først Peter Lorenz Jens, da han får borgerskab som sølvsmed 17. 10. 1866. Det rettedes i protokollen til Jensen. Han anføres også som *Jens*, da han 3. 8. 1866 vies til jomfru Else Marie Michelsen, der da er 36 år gammel. Forloverne er sølvsmed Petersen (Rasmus Petersen, hvor han var som svend) og J. Sørensen (måske sølvsmedsvend Jens Peter Sørensen, der 1892 bor Fugholm 214). Peter Lorenz er født 11. 10. 1833 i Uelvesbüll i Slesvig. I 1878 bor han i Smedegade 53. Han døde 1891.

Den sidste sølvsmed, der havde etableret sig, før Wilhelm Andersen får borgerskab, var:

Rasmus Jensen, som fik borgerskab 30. 4. 1867 og bevarede det til sin død i 1922. Han var født i Billund, Grene sogn, den 13. 4. 1841, så han er kun 26 år, da han etablerer sig - en meget ung alder efter datidens forhold. At han har haft et meget stort gå-på-mod, er der ingen tvivl om. Han udstillede på verdensudstillinger bl. a. i London og var foregangsmand med hensyn til at arbejde med emalje. Han blev vel tidens største guldsmed i Horsens og udlærte mange svende⁷⁾. Han er rigt repræsenteret på Horsens museum - bl. a. gennem en stor opsats. Han havde

forretning i det nuværende Søndergade 36. Virksomheden blev efter hans død i 1922 overtaget af en datter og en svigersøn.

Efter at Wilhelm Andersen havde etableret sig, kom der en længere periode med stilstand i etableringerne i Horsens. Først ved århundredets slutning begynder der igen at ske noget. Udviklingen har vel sammenhæng med de økonomisk dårlige tider.

I det efterfølgende er forsøgt en sammenstilling af de sølv- og guldsmede, der etablerede sig i Horsens i den resterende del af Wilhelm Andersens virketid her - indtil 1905. Sammenstillingen går videre end Bøje, der som bekendt slutter sit arbejde i 1870, og er et forsøg på at udfylde hullet, indtil den egentlige registrering starter i 1893.

Den første, der får borgerskab, er *Jørgen Peter Schmidt*, søn af tidligere nævnte Jeremias Julius Schmidt. Han får borgerskab den 27. 9. 1880, efter faderens død. Han er født i Horsens 27. 5. 1854, og han fortsætter faderens forretning. Han registrerer i 1893 følgende stempler:

Jg.P.S.

Jg.S.

J.P.Schmidt

Registreringen ophæves i 1937; han dør 7. 8. 1930.

Den 24. 12. 1884 får *Christian Ferdinand Olsen* borgerskab. Han er født i Sct. Olai sogn i Helsingør den 17. 11. 1856 som søn af drager Niels Olsen og hustru Maren Kirstine Petersen. Han var selv gift med Margrethe Jeanette Spies. Han dør i Horsens 28. 1. 1931 og betegnes da som fhv. guldsmedemester, boende Gers-

dorfsgade 19. Hans mærke er ikke kendt.

Den 22. 1. 1894 meddeles som nævnt borgerskab til *Petra Kirstine Lorentza Hjort*, der er født i Horsens 30. 9. 1853 som datter af guldsmed Peter Hjort og hustru Johanne Sophie Neuchs. Borgerskabet meddeles »efter omstændighederne« vel som følge af faderens død 29. 12. 1893. Hun synes at være opkaldt efter Peter Lorenz Jens(en). Hun fortsætter faderens værksted i Graven 6, som Hjort havde ejet, og hun bruger også faderens stempler:

Hjort
Hiort
HIORT
Hjort

Den 24. 10. 1895 erhverver *Johannes Guldbrandsen* mesterskab. Han er født i Vejle den 18. 9. 1869. Han benytter som stempler:

J. Guldbrandsen
Guldbrandsen

hvoraf kun det sidste er indregistreret⁸⁾, endda først i 1909.

I 1896 får *Rasmus Christian Rasmussen* borgerskab. Han benytter stemplerne:

RCR
R.C.Rasmussen

Senere følges disse op af:

R.C.Rasmussen & søn og
RCR & S.

Han er født i Silkeborg 11. 2. 1860 og dør i Horsens 2. 1. 1928.

I 1899 etablerer de to guldsmede *Carl Friderich Bräuninger* og *Munkhøj* sig. De benytter stempler:

Bräuninger & Munkhøj
B & M

Senere etablerer (1909) Carl Friderich

Bräuninger sig alene og bruger mærkerne:

K.Bräuninger
K.B.

Denne registrering bevares til 1957. Bräuninger er født i Öschelbrunn, Pforzheim, Baden den 12. 1. 1874.

I 1901 registrerer *Martin Bondesen* sit mærke:

M.B.

—————
Tak til overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, for hjælp med arkivarbejdet, og til arkitekt Sv. Fritz, Åbyhøj, for råd og dåd.

FODNOTER

- 1) I gængs fagsprog omfatter guldsmede også sølvsmede. Betegnelsen guldsmed er i denne artikel anvendt, hvor den i det historiske grundlag har været anvendt, eller hvor det forekommer naturligt.
- 2) I Bøje gengives navnet Vilhelm med V. Wilhelm Andersen anvendte selv W. bl. a. i sit mestermærke.
- 3) Chr. V.s guldsmedelaugsartikler af 7.11.1685, pkt. 16: »Naar nogen Mester ved Døden afgaar, skal hans efterladte Hustrue være u-forment Handverket ved Svenne og Dreng at fortsætte, saalænge hun sidder u-gift og sig ærligen forholder«.
- 4) Efter indførelsen af næringsfrihed indførtes en kommission for bedømmelse af frivillige svendepøver. I 1878 var formanden i Horsens kammerherre, borgmester von Jessen, med meddommer (for guldsmede) guldsmedemester P. Hjort. I 1854 fremgår det af vejviseren, at der ikke var nogen laugsoldermand for guldsmedene - der »have intet Laug«.
- 5) Oprindeligt havde gårde og huse i Horsens gårdnumre, der begyndte i Borgergade, hvor gård nr. 1 var nuværende Borgergade nr. 28. Gårdnumre brugtes til 1878, da de afløstes af matrikelnumre

- og gadenumre. Her begyndte man med Nørretorv, hvor matr. nr. 1 omfattede Nørrebrogade 6-8 og Kalkbrænderivej 2-4 og 6.
- 6) Staves iflg. mesterstempel med t og ikke med d i *Petersen* som anført af Chr. A. Bøje.
  - 7) Bl. a. udlærtes de to Horsens-brødre Winther og Sophus Sørensen her, inden de 26. 8. 1904 åbnede egen virksomhed, Horsens Sølvvarefabrik.
  - 8) Bøjes stempel 3476, som han tilskriver guldsmed Guldbrand Gulbrandsen i Vejle, må nok snarere tilskrives Johannes Gulbrandsen i Horsens, idet det ikke heller stemmer med stemplerne 3477 og 3478, idet disse ikke benytter d i Gulbrandsen.

Strandinger på Djurslands kyst.

Af J. A. Nielsen

I Grenå Egnarkivs afdeling »Strandingspapirer« findes en gammel Forstrandsprotokol, hvorfra her bringes enkelte uddrag. Da protokollen nok ofte er ført direkte på stranden, er en del ulæseligt og har derfor måttet udelades. Teksten er så vidt muligt fastholdt, men tillempet vor tids sprog.

Galeasen »Frue Marie« strandet ved Grenå havn

År 1839 den 18. april indfandt politimesteren i Grenå købstad og Nørre herred, justitsråd Aagaard, sig i sit forfald ved helbredssvaghed ved sin til at forestå hans embedsforretning af amtet constituerede fuldmægtig Busch ved Grenå havn for, i anledning af, at det for politimesteren var anmeldt, at et skib var strandet ved Grenå havn, at iagttage det politimesteren ved forordning af 28. dec. 1836 pålagte. Den constituerede politimester bemærkede, at han i går aftes kl. omtrent 9 ved toldbetjent Johnsen modtog anmeldelse om strandingen og straks begav sig på vej til strandingsstedet, men da han blev underrettet om, at mandskabet var kommet i land og en trosse bragt i land og

befæstet fra det strandede skib, og der formødelst den svære storm og snefog ikke straks kunne foretages noget til bjergning, udsatte han mødet ved strandingen til dagens frembrud. Om morgenen kl. 5½ var den constituerede politimester mødt ved strandingsstedet.

Det strandede skib befandtes at være galeasen »Frue Marie«, hjemmehørende i Odense, tilhørende d'herrer Rasmussen & Skjerbek i Odense, drægtig 31½ commercelæster.

For protokollen fremstod kaptajn M. Friis, fører af det strandede skib, der forklarede, at hans journal og logbog samt øvrige skibspapirer var beroende i Grenå på toldkontoret. Han afgav dernæst følgende forklaring: Hans førende skib var fragtet af skibsmægler G. J. Priess i Hamborg for at føre en ladning korn fra Grenå til Amsterdam. Han kom på Grenå Rhed d. 14. denne måned, hvor han blev af lodsens, havnefoged Sørensen, lagt på ankerplads, (skibe af en vis størrelse kunne ikke gå ind i havnen, men lå for anker og blev lastet fra pramme). Han meldte sig til afladeren, hr. købmand Hartvigson i Grenå, den 15. d. m., og

uagtet der tidligere var kommen andet skib på Rheden, som efter søacaturen (?) skulle haft hans ladning med for bemeldte aflader, erholdt han d. 16. d. m., straks efter at han havde gjort lasten klar ved at beklæde den med måtter, hvortil han af afladeren havde erholdt 80 stk., 205 tdr. rug indskibet.

Samme dags aften måtte indskibningen imidlertid, formedelst at det begyndte at storme, standses. Stormen tiltog så hurtigt og kom så pludseligt, at det ikke var muligt ved nogensomhelst manøvre at søge over sø og klare landet.

Stormen vedblev hele natten, og den følgende dag, den 17. d. m., tiltog den mere og mere. Den orcanagtige storm, der blæste fra middagen af, var af sydost og tiltog henad aften kl. 5 med stærkt snefog. Skibet lå på sin ankerplads på $3\frac{1}{2}$ favne vand, og skibet stak $7\frac{1}{2}$ fod. Det lå for kjettingsankeret med 45 favne kjetting. Imellem kl. 12 og 1 sprang kjettingen, og komparenten (kaptajnen) lod øjeblikkelig tougankeret udkaste. Skibet var imidlertid drevet længere ind mod stranden. Da det tørnede op for tougankeret, lå det på to favne vand. Søgangen var imidlertid så svær, at skibet huggede mod grunden og huggede sig læk. Klokken var imellem 4 og 5, da skibet huggede og stødte. Noget efter blev roret af brændingen hugget bort. Da komparenten bemærkede, at lækken var betydelig, og han ved at arbejde med pumpen bemærkede, at vandet var meget blandet med havsand, han derfor indså, at det ville være umulig med det lække skib at holde sig på ankerpladsen, lod han for at frelse livet og ladningen ankertouget kappe, satte

fok, klyver og mesan til og landsatte skibet. Klokken var omtrent 6 aften, da skibet stødte mod stranden.

Komt. ved ikke, om skibet er assureret. Hans mandskab består af styrmand Rade, matros Rasmus Krag, matros Ferdinand Chaeftau og dreng Simon Hvalsøe. Kaptajn Friis forklarede derhos, at galeasen var sakt (?) og tæt, da den kom på Grenå Rhed og førend uvejret begyndte, og han bemærkede derfor, at så snart stormen begyndte og han deraf kunne slutte, at han ikke kunne få mere korn ind, skalkede og tættede for lugerne på skibet.

Skibet befandtes i dag stående omtrent et bøsseskud fra land. Det er fuld af vand og har boret sig betydeligt ned i den sandede grund. Skråkølen var drevet i land. Efter kaptajnens forklaring var skråkølen drevet fra skibet, forinden han i går aftes omtrent kl. 7 - gik grund af, at søen gik over skibet - var nødsaget til med mandskabet at forlade skibet. Kaptajnen og mandskabet fik kun tid til at bjærge noget af deres nødvendige tøj. Kaptajn Friis erklærede at have antaget hr. strandings-commissionær Hartvigson som sin commissionær i nærværende strandingstilfælde.

Da skibet er så dybt nedboret i sandet på den inderste revle, at der for tiden kun står lidt mere end skanseklædningen over vandet, efter havnefoged Sørensens udsagn, med kun omtrent 1 fod vand ved siderne, var der aldeles ingen sandsynlighed for, at skibet kunne bringes af grunden. Det blev derfor af kaptajn Friis og den constituerede politimester bestemt, at bjergning af alt, hvad der af skib og last

kan bjerger, såsnart vejrlig og søgang tillader det. Til bjergere blev antaget: havnefoged Sørensen som forbjergere, fisker Hans Anholter, Diderik Trolle, Søren Rasmussen og Eskild Andersen. Kaptajn Friis og bemeldte bjergere med undtagelse af Eskild Andersen, der ikke var til stede, erklærede at ville underkaste sig auctators (?) bestemmelse med hensyn til bjergelønnen. Da der for tiden intet kunne foretages med bjergning formedelst pålandsvind og høj søgang, blev protokollen, efter at være oplæst, foreløbig sluttet. Det blev bemærket, at toldbetjent Christensen under forretningen var til stede.

*Busch. M. Friis.
H. Hartvigson.*

På egne og øvrige bjergeres vegne:

A. Sørensen. S. Christensen.

År 1839 d. 20. april indfandt politimesteren i Grenå købstad og Nørre herred, justitsråd Aagaard, sig i sit sygdomsforfald ved fuldmægtig Busch, som af amtet er konstitueret til at forestå hans embedsforretninger, ved Bredstrup Strand for at overvære bjergningen fra den forliste galease »Frue Marie« af Odense. Det bemærkes, at der formedelst blæst med østenvind og høj søgang ikke førend i dag har kunnet foretages noget til bjergning. Strandingskommissionær Hartvigson, kapt. Friis og toldbetjent Christensen var til stede. Det blev bemærket, at strandfogden for Gammel Sogn, formedelst sygdom, ved sin søn (?) Rasmussen har

været til stede strandingsstedet natten mellem den 17. og 18. d. m.

Til opbevaring for det bjergede blev brugt et havnefoged Sørensen tilhørende pakhus ved Grenå havn. Pakhuslejen blev det bestemt, at Sørensen indgiver nærmere regning på ved den ekstraretsforhandling, hvorunder regningerne fremlægges. Til bjergningen blev benyttet en købmand Hartvigson tilhørende pram.

Fra den strandede galease er følgende drevet i land og opkørt fra stranden ved gårdmand Peder Bagen fra Bredstrup med 1 vogn ½ dag: 1 skindtøjskappe, 2 store luger, 1 forluge, 2 bådklamper, nogle malkrucker, 1 gl. lanterne, 4 ølhalvtønder, 2 lodliner, 1 gl. læsejlsfald, 1 gl. blok, 1 pøs, noget brænde, 1 rå pind. Skibsfolkene havde derhos selv bjerget noget af deres og kaptajnens tøj. I dag kl. 8 begyndte bjergning af de antagne bjergere og skibsfolkene, og blev da bjerget og indbragt i formeldte pakhus følgende:

1 nyt mesansejl, 1 do. topsejl, 1 bådfok, 2 gl. sejl, ærter og gryn af provianten, 1 jolletailleløber, mesanpikfal med blokke, topsejlskøder, 1 mesanskøde, 2 topsejlsbraser, mesanstangsvante, bramskøder og gitouge, 1 gl. trosse ca. 80 favne, bramstagsvante og barduner, 1 merssejlsplikfal, 1 jagerlejte og fal, klyverskøde med blokke, 1 klyverfal, 1 jollebro, 1 slutholt, 1 gådingsblok, 1 korkfinfinder, 2 fokkebraser, 1 fokkerakker, fokkerå med tilbehør, 1 mesanbom, topsejlsbraser og toplænd, topsejlsrause med tilbehør, 1 mesangaffel, 1 storgaffel, 2 læsejlspirer, 1 mesanstang, 1 jagerbom, 1 bramstang, 1 storbom, 1 ankertoug på ca. 20 favne, 1 4-toms portline på ca. 100 favne, 1 3-toms

trosse ca. 80 favne, 1 baglastskuffe, 1 stiksav, 1 kakkellovnsrør, 2 pumpespande, jagerbarduner, gl. tovværk, 1 bomdisk med tilbehør, 1 seising og 2 propper, 1 råtaille, 1 gl. stump kætting, 22 stk blokke, 1 vandfadssurring, 6 stk. kahytsdøre, 1 pressenning, 1 håndspage, nogle kartofler til provianten, 1 tjærepøs, 2 vandfade, 1 varpanker, 7 stk. årer, 1 bådshage, 1 lanterne, 1 storbåd, 1 jolle meget beskadiget, som var ikke i dag at bjerge - (en del udeladt som ulæseligt).

Efter kaptajnens og commissionærens begæring blev bjergning af skibets stående redskaber af stag, vanter, master m.m. udsat, indtil skønsforretning over skibet er afholdt.

Til at bære det fra det strandede skib bjergede fra landingspladsen i havnen, hvor prammen anløber, ind i pakhuset blev mod betaling af 24 skilling til hver for i dag brugt Niels Nielsen og Peder Mikkelsen af Bredstrup. Til vagthold ved det strandede skib var brugt: den 17. dennes om natten: Therkild Beis, Diderik Trolle af Grenå. Fra midnat og til i dag: Peder Hansen og Hans Anholter, den 18. om natten: Peder Hansen og Andreas Johnsen. Den 19. om dagen: Eskild Eskildsen. Den 19. om natten: Therkild Beis og Søren Rasmussen. Den 20. om natten blev sat Hans Anholter og Christian Veie som vagt.

Protokollen for i dag sluttet kl. 8 aften og det i dag passerede med underskrifter bekræftet.

*Busch. M. Friis H. Hartvigson.
A. Sørensen. Christensen.*

År 1839 d. 24. april indfandt sig på Bredstrup strand på politimesterens vegne J. B. Møller af Grenå for at overvære, om mulig bjergning fra den strandede galease »Frue Marie« af Odense i dag kunne fortsættes, samt at påse, hvad der siden sidste forretnings tilføjelse er bjerget og som består af: 2 stk. af skråkølen, 2 stk. luger, 1 bramrå, 1 bramsejl, 1 spilbom, 1 anker med kætting ca. 60 favne i 2 stykker, 1 båd med bøjereb, 1 gl. storsejl, 1 mesantakkel, 1 rå, 1 ny læsejl, som er oplagt i det af havnefoged Sørensen ejede pakhuis.

Kaptajn Friis, havnefoged Sørensen og strandbetjent Christensen var nærværende. Da kaptajnen erklærede, at intet i dag var bjerget, så blev forretningen, som varede i 1 time, sluttet, idet det bemærkes, at til nattevagt den 21., 22. og 23. dennes har været brugt Peder Hansen og Andreas Johnsen, hvilke også blev bestemt som nattevagt for i nat, hvilket således bekræftes med underskrifter.

*J. B. Møller. M. Friis.
A. Sørensen. Christensen.*

Requisition

I anledning af den her ved Bredstrup strand under 17. april indstrandede galease »Frue Marie« kaldet, ført af kaptajn M. Friis af Odense, tillader jeg mig som commissionær for bemeldte kaptajn at anmode den kongelige magistrat hersteds om at ville udnævne to eller tre sagkyndige, pålidelige, troværdige og uvildige mænd til om muligt straks at foretage syns- og skønsforretning over bemeldte skib og afgive bedømmelse og forklaring

om, hvorvidt det var muligt at få samme flot eller af grunden i den tilstand, hvori det for øjeblikket findes, eller ej, ellers hvad der bør rigtigt foretages dermed i overensstemmelse med alle vedkommendes interesse, alt således som de inden retten med deres corporlige ed når påfordres kunne bekræfte samme. Ligeledes anmoder jeg om, at en dertil kvalificeret mand måtte udnævnes til på de eventuelle assurandørers og andre vedkommendes vegne at give møde ved nævnte syns- og skønsforretnings foretagelse for under samme at iagttage deres tarv.

Grenå d. 20. april 1839.

Ærbødigst
H. Hartvigson.

Til den kongelige magistrat i Grenå.
Forevist ved strandingsforretningen
d. 27. april 1839.

Busch, const.

Udmeldelse

Ifølge foranstående requisition udmeldes herved hr. skipper Rygaard, hr. havnefoged Sørensen, begge af Grenå, samt hr. skibskaptajn M. Petersen af Rendsborg, for tiden opholdende sig hersteds, til at foretage den requirerede skønsforretning. Til under denne skønsforretning at varetage de eventuelle assurandørers og øvrige vedkommendes tarv udmeldes herved hr. procurator Olsen af Grenå. De udmeldte mænd møder på åstedet efter aftens varsel, og har skønsmændene i vedkommendes overværelse at afholde deres forretning således som de trøster dem til, når påfordres, med deres corporlige ed under retten at (?) samme.

I hr. justitsråd, by- og herredsfoged Aagaards forfald, efter amtets constitution.

J. Busch.

Gebyr: udmeldelse 60 skilling
justits.f. 12 skilling er to og
halvfjerdsindstyve skilling.

Ifølge ovenstående rettens udmeldelse indfandt vi undertegnede os endnu i dag ved Bredstrup strand, hvor galeasen »Frue Marie« af Odense, ført af kaptajn M. Friis, var indstrandet. Vi begav os ud til selve det strandede skib for at foretage den begærede syns- og skønsforretning, og var da til stede hr. procurator Olsen af Grenå, kaptajn M. Friis og hans commissiønær Hartvigson.

Vi fandt skibet nedgravet eller nedboret i et hul, hvor vi ved at pejle fandt 10 á 11 fod vand klods op til skibet, hvorimod der kun var 3, 4 á 4½ fod vand straks ved siden af hullet, hvori skibet står. På læsiden står dækket 3 fod under vand, hvorimod det på luvsiden kun rager omtrent 1 fod over vandet.

Da der er vand og tang i skibet, og da skråkølen, kvigen (?) og et stykke planke af boven er ilanddreven, så er skibet af den beskaffenhed og står således, at det efter vort skøn og overbevisning ikke står til eller vil kunne reddes. Ved undersøgelsen var vinden nord, nordøst, godt vejr.

Dette vort syn og skøn og denne vor forklaring er overensstemmende med sandheden og efter vor samvittighed. Det

ville vi, når påfordres, med vor corporlige ed bekræfte og edfæste.

Skrevet ved Grenå havn d. 20. april 1839.

Rygaard. A. Sørensen.

M. Pedersen.

Som overværende

P. Olsen. M. Friis.

H. Hartvigson.

»Caroline Therese«s stranding 1837

År 1837 d. 19. februar indfandt sig i herredsfogden, justitsråd Aagaards sygdomsforfald, den til hans embedsbestyrelse konstituerede fuldmægtig Sass sig ved Myregaard strand i Voldby sogn for i anledning af, at det i dag formiddag kl. 9 var anmeldt ved tjenestedreng Bertel Andersen fra Myregaard, at der sammesteds var indstrandet et fartøj, at foretage den ved forordning af 28. dec. 1836 befalede bjergningsforretning.

Ved politimesterens ankomst var skibskaptajnen og mandskabet kommen i land. Det indstrandede skib var en jagt, »Caroline Therese« kaldet, 29 kommercelægter drægtig, ført af kaptajn Wilhelm Claudi af Lemvig, kommen fra Newcastle i England og bestemt til Århus med en ladning stenkul. Mandskabet fandtes at være styrmand Jens Reis, matroserne Jean Frederiksen og Niels Hermansen og kok Christian Knobberød samt som passager Ferdinand Schiønand. Indstrandingen blev af søfolkene forklaret skete i går morges kl. 4 i en stærk tykning, og de mærkede ikke noget til, at de var så nær land, før de stod på grund med det samme, da de bestandig brugte loddet og

havde 6 á 7 favne vand. Det første de kom på grund, satte de straks båden ud og førte anker samt kastede en del af ladningen over bord for muligt at lette fartøjet, hvilket de vedblev med et par timer, men da vandet vedblev med at falde, indså de, at det ikke kunne hjælpe, og desårsag holdt op. Årsagen til, at de ikke i går kom i land, foregiver de var den stærke søgang og tykning. Den indstrandede jagt fandtes stående nordøst for Myregaard under den derværende kalkklint omtrent 120 favne fra klinten på en kalkstenet revle i havet og befandtes at være $\frac{3}{4}$ fuld af vand. For at forebygge, at fartøjet ikke ved højvande skulle gå til havs, blev foruden det anker, der allerede var ført for at hive det af grund, endvidere ført et andet anker fra jagtens forende.

Skipperen antog som commissionær købmand Hartvigson i Grenå, og denne lod møde med handelsbetjent Jensen. Til bjergere for tiden blev antaget Hans Anholt, Dideric Trolle, Christian Weye, Peter Hansen, Anders Sørensen fra Grenå og P. Dolmer fra Voldby samt endvidere af skibets mandskab 3 mand, nemlig styrmanden, matrosen og jungmanden. Dernæst blev straks påbegyndt med bjergningen af skibsinventarium m.m. således: (her en lang række genstande, hvis specielle benævnelser det ikke er muligt at tyde. De fylder en hel folioside).

Da det nu var aften, og kl. var seks, så blev forretningen sluttet med tilføjende, at det foranførte bjergede straks var transporteret til og opbevaret på Myregaard. Ved fartøjet blev ansat 2 mand til vagt og ligeledes ved tøjjet, som er bragt

til gården, 2 mand. Det passerede bekræftes med underskrifter, efter at pensum var bleven oplæst.

Myregaard datum ut supra.

Sass. Svarre. W. Claudi.

For hr. strandingscommissionær H. Hartvigson, Grenå: *G. M. Jensen.*

Peder Dolmer, sognefoged
Henrik Laursen, m.f.p. *A. Sørensen*

Den påfølgende dag, mandagen d. 20. februar, formiddag kl. 9, indfandt fuldmægtig Sass sig igen ved Myregaard strand for at continuere foranstående bjergningsforretning. Fartøjet befandt sig på samme sted som i går og står og i samme tilstand. Af de i går tilstedeværende bjergere var og tilstede i dag: A. Sørensen, Hans Anholter og Peter Hansen. Desuden blev antaget Andreas Johnsen, Peter Svensk, Diderik Trolle og Søren Fischer, alle fra Grenå. Da ingen passende både til formålet fandtes på kysten, som kunne bruges til at transportere stenkullene fra fartøjet, så var der foranstaltet 2de pramme hertil transporteret fra Grenå havn for at bruges i berørte henseende. Til at transportere stenkullene fra strandbredden til Myregaard samt det videre bjergede gods blev antaget 6 vogne. Det blev derhos bestemt, at stenkullene, som bjerges, skulle måles, så snart de kommer i hus, og til at føre fortegningen herover og overvære målingen blev antaget sognefoged P. Dolmer af Woldby, og til målere brugtes Andreas Therkildsen og Søren Mouritsen, og ved indkastningen i huset brugtes Henrik Laursen og Jacob Tækker. De ovenmeld-

te pramme ankom til strandingsstedet kl. 10, og blev da bjerget: (en lang række genstande, hvoraf kun få kan læses, men bl.a. bjerges 18 tønder kul og en storbåd med to ankre).

Det bjergede gods, som er opført fra strandbredden i går og i dag, er kørt på 25 læs og stenkullene på 10 læs. Formedelst at fartøjet nu er fuld af vand, kunne ej videre bjerges af lasten, hvorimod det antages, at når vandet bliver lavere, kunne endnu bjerges flere stenkul, hvis vejret bliver gunstig, og bemærkes, at der i dag var høj vande. Godset og stenkullene blev henlagt på Myregaarden, men da der ikke er lukket for huset, blev bestemt, at 2 mænd i nat skulle gå vagt ved samme, ligesom også de følgende nætter, indtil anden bestemmelse kan tages. Til at have opsigt med fartøjet blev antaget 2de mænd til vagt. Forretningen, som varede til kl. 3½, blev derpå for i dag hævet og med underskrifter bekræftet.

Sass. A. W. Claudi.

For hr. H. Hartvigson: *G. M. Jensen.*

A. Sørensen. *Svarre.*

Hans Anholter. *Peder Dolmer.*
m. f. p.

År 1837 d. 27. febr. om middagen kl. 1 mødte politimesteren for Nørre herred, i følge den af ham i dag meddelte bemyndigelse, ved examinatus juris Busch, ved Myregaard strand for at continuere bjergningsforretningen ved den strandede jagt »Caroline Therese«. Ved forretningen var til stede skipperen Claudi, strandingscommissionæren ved handelsbetjent Jensen, toldbetjent Svarre samt strandfogden, sognefoged Peder Dolmer. For-

delst den stærke storm med nordøst vind og højvande havde intet kunnet foretages siden sidste bjergningsforretning den 20. febr. til bjergning af ladningen. Skibet blev ved stormen tildels sønderslagen, så at deri værende rest af ladningen som følge deraf er gået tabt. Af vraget befandt en del af bagstavnen og speilet i dag stående på en kalkrevle omtrent 40 favne fra land, og agterspejlet med kølen, noget af det bagerste dæk og noget af siderne ligeledes på en revle noget nærmere mod land. Ved bagstavnen og spejlet befinder sig overankeret med tilhørende tov, hvorved denne del af vraget holdes fra at kunne drive bort. Det såkaldte dagliganker med tilhørende jernketting er derimod kommen løs fra vraget og ligger i nærheden af samme uden bøj.

Til vagt ved skibet og det bjergede har siden sidste bjergningsforretning været sat følgende foruden skibsmandskabet: Natten mellem d. 20. og 21. dennes: Andreas Johnsen og fisker Søren Jensen af Grenå samt Henrik Laursen af Myregaarden, natten mellem d. 22. og 23.: Peder Sørensen af Hammelev og Henrik Laursen, natten mellem den 23. og 24.: Andreas Therkelsen og Søren Mouritsen af Grenå, natten mellem 24. og 25.: Peder Hansen af Grenå og Henrik Laursen og natten til d. 27.: Hans Anholt og Henrik Laursen. Vagtholdet i de følgende nætter blev i forening med skibsmandskabet overdraget Henrik Laursen. Strandfoged Peder Dolmer anmeldte, at fra d. 24. til d. 26. dennes er af det fra skibsvraget løsrevne vrage af ham i forening med Henrik Laursen fra Myregaarden, Peder Nordergaard, Andreas Therkildsen og Peder

Hansen af Grenå samt skibsmandskabet ilandbjerget 3 læs vrage d. 24. Den påfølgende 25. blev ligeledes af ham og nysnævnte personer tilligemed Niels Tækker og Jens Bauman af Grenå bjerget 12 læs vrage, hvoriblandt 1 laibom og 1 bugspryd. Den 26. febr. bjergedes af samme personer 8 læs vrage.

Ved politimesterens befuldmægtigedes ankomst til strandingsstedet i dag var foruden fornævnte personer tillige i arbejde som bjergere ved vraget: A. Sørensen, Hans Anholt, Peder Svensk, Søren Jensen Fischer, Diderik Trolle og Andreas Johnsen af Grenå. Fra vraget blev løsgjort og ilandbjerget bl. a. 6 læs vragestumper.

Formedelst den stærke brænding på kalkrevlene, hvor skibets 2de ankere ligger, kunne disse ikke i dag bjergeres, men om muligt vil sådant i morgen blive iværksat. Skibets sejl er bleven opkørte til gården Stensmark for samme sted at op hænge til tørring. Det øvrige bjergede er af gårdmand Henrik Laursen opkørt til Myregaard, og denne har tillige i 3 læs udført transporten af sejlene til Stensmark. Strandfogden blev pålagt at være til stede ved strandingsstedet i morgen ved den eventuelle bjergning af ankrene og have tilsyn med, at hvad der mulig endvidere kunne løsrives af vraget bliver ilandbjerget.

Skipper Claudi anmeldte, at af det d. 20. bjergede var de 450 stk. østers, 1 messingskibscamin, 1 malmkanon, 1 hævert, 1 skibsvåben og 1 bøsse med tilbehør hans private ejendom. Østersene havde han nemlig på returen fra Newcastle indkøbt i Frederikshavn, og disse befandt

ikke på hans gældsseddel. Ifølge Claudis begæring blev de anførte ting ham udleveret, dog imod at han til vedkommende klarer gælden for østersene.

Forretningen sluttet kl. 4 eftmdg., oplæst for de tilstedeværende med underskrifter bekræftet.

<i>Busch.</i>	<i>W. Claudi.</i>
<i>G. M. Jensen.</i>	<i>Svarre.</i>
<i>A. Sørensen.</i>	<i>Hans Anholt.</i>
for bjergene	m. f. p.
<i>Peder Dolmer.</i>	

År 1837 d. 6. marts om eftermiddagen kl. 2½ mødte i politimesteren, justitsråd Aagaards forfald med andre embedsforretninger, hans constituerede fuldmægtig Sass ved Myregaard strand for at fortsætte og mulig slutte bjergningsforretningen i anledning af den sammesteds indstrandede jagt »Caroline Therese« kaldet. Skipperen Claudi, bjergeren havnefoged Sørensen, strandfogden sognefoged Peder Dolmer og Henrik Laursen var nærværende såvelsom toldbetjent Svarre og strandingscommissionær Hartvigson.

(Her en lang række ting, hvis skibstekniske betegnelser desværre ikke kan tydes. Tillige fortegnelse over ting, som er skipperens private ejendom. Beklageligt at de lange lister må udgå, idet der sikkert er mange oplysninger om skibes udrustning dengang).

På strandbredden fandtes ved bjergning og opkørsel spildt nogle kul hist og her, men da sammes opsamling ikke kan betale sig, især da de er fulde af sand og tang, så blev dette overladt til opsamling af Henrik Laursen, dog uden at han der-

for kan gøre fordring på betaling. På opfordring erklærede alle tilstedeværende vedkommende, at de ikke véd noget yderligere at bjerge fra foranmeldte jagt »Caroline Therese« og ladningen, og politimesterens befuldmægtige attesterer, at han ikke har været i stand til at opdage noget videre, som kan komme under bjergning, end det, forretningen indeholder. (Toldbetjent Svarre anslår vægten af forskellige bjergede ting: anker, kettinger m.m., men skriften er vanskelig at tyde).

Forretningen blev dermed, efter at være tydeligen oplæst for alle tilstedeværende, med tilføjende, at kl. er 5, sluttet og bekræftes med underskrifter.

<i>Sass.</i>	<i>Svarre.</i>
<i>W. Claudi.</i>	<i>H. Hartvigson.</i>
<i>A. Sørensen.</i>	<i>Peder Dolmer.</i>
<i>Henrik Laursen.</i>	

Efter forretningens afslutning foreligger en række opgørelser over udgifter ved stranding og bjergning. Regningerne fra de forskellige er indsendt til »Randers Amtshuus«, og herfra kommer erklæring efter studium af bilagene. De fleste tiltrædes, men enkelte summer reduceres eller overflyttes til andre poster.

Beløbene opgives i rigsdaler, mark og skilling:

Havnefoged Sørensen havde kapt. Claudi på kost og logi	56-4-0
Samme for bjergeløn (antagelig for alle bjergere)	275-0-0
Sognefoged Peder Dolmer, Voldby	15-0-0
Rebslager Erichsens enke	7-0-0

Gårdmand Jens Hviid, Voldby, for Skibsmandskabets befordring til Århus	4-0- 0
Gårdmand Henrik Laursen, Myregaard, f. kørsel og vagthold	44-1- 0
Samme for skibsmandskabets kost og logi	20-0- 0
Strandingscommissær Hartvigson	64-9-11

Der føres nøje regnskab over, hvorledes bjergerne har været beskæftiget: Anders Therkildsen 7 dage, Eskild Jensen 1 dag, Søren Mouritsen 2 dage o.s.v. Som nattevagter: Anders Therkildsen 3 nætter, Eskild Jensen 1 nat, Jens Bachman 1 nat o.s.v., og prisen pr. nat har åbenbart været 3 rigsdaler. Flere synes at have haft vagt næsten i døgn drift. I øvrigt opkørtes fra stranden til Myregaard 71 læs gods og stenkul.

I marts indkaldes der til ekstra retsmøde på Grenå rådhus, og her møder de fleste implicerede med ønsker og indsigelser.

I april 1837 foreligger følgende skrivelse fra kaptajn Claudi til *Herr justitsraad, By- og Herredsfoged Aagaard!*

Paa Grund af, at jeg mangler de nødvendige Penge til at afholde mine under Indstrandingen og Bjergningen af mit førte Skib »Caroline Therese« have Ud-

gifter samt for Kost og Logis for mig og mit Mandskab i samme Tid og derhos tilgodehavende Hyre og Befordring til Aarhus, tillader jeg mig herved at andrage paa, at da Auctionen over det bjergede Gods nu er tilendebragt, den respektive Øvrighed ville behageligen, efter at have indeholdt hvad Den troer nødvendigt til de havde Omkostningers Dækning, anvise Restbeløbet af Auctionssummen til min Disposition, idet jeg som Repræsentant for alle Vedkommende derfor i sin Tid har at aflægge Regnskab, ei heller kan udfinde nogen Grund, hvorfor jeg som fremmed Mand her paa Stedet skal see mig blottet for det Allernødvendigste til at betale, hvad Udgifter jeg har, og derved udsat ei alene for Ubehageligheder, men endog for forøgede Omkostninger, idet jeg formener som skibbruden Mand ikke at have mindre Rettigheder til Disposition over Skib og Gods, end der ellers tilkommer mig som Skipper. Jeg tillader mig saaledes herved at udbede den resp. Øvrigheds gunstige Svar.

Grenaa, d. 1. April 1837

Ærbødigst
W. Claudi.

Ansvarlig for oprindelig afskrift efter originalen, der henligger i arkivets afdeling med »Strandingspapirer«.

J. A. Nielsen.

Niels Pedersen Mols' alterbillede i Kattrup kirke

Af Niels Jørgen Andreassen

I de nyeste kunsthistoriske oversigtsværker støder man sjældent på navnet Niels Pedersen Mols. Interessen for hans kunst er svækket indenfor »den kunsthistoriske elite«, idet man ikke anser ham for en af de banebrydende indenfor den danske kunsthistorie.

Det er også sandt, at Niels Pedersen Mols ikke har givet den danske kunsthistorie meget nyt og originalt, men det betinger nødvendigvis ikke, at hans navn helt glemmes. Han bør stadig betragtes som én af de førende realistiske dyremalere fra slutningen af sidste århundrede.

Udover dyremaleriet udtrykte Mols sig kunstnerisk på andre måder. Det har man været tilbøjelig til at overse, når man taler om hans produktion. Af oversete kunstværker kan nævnes: hans portrætter, hans genrebilleder, hans bronzebuster og hans religiøse billeder.

I denne forbindelse skal vi se lidt nærmere på Mols' religiøse kunst, som ikke tidligere har været omtalt af kunsthistorikerne. Hans religiøse produktion er ikke stor. Den indskrænker sig til to alterbilleder, som findes dels i kirken i Mols' barnhedsby, Kattrup, Kattrup sogn, dels i Bovlund Frimenighedskirke, Agerskov

sogn i Sønderjylland. Den største opmærksomhed skal henledes på alterbilledet i Kattrup. Det er også det ældste af de to og forbilledet for alterbilledet i Bovlund, der »kun« er en omskrivning - eller kopi, om man vil.

I denne sammenhæng skal der argumenteres for, at den gamle fortolkning af motivet i Kattrup »Kristus velsigner fattige« er forkert. Det er til gengæld »Kommer hid til mig«, som også er motivet i Bovlund. Endvidere vil jeg tilbagegive dele af den mundtlige overlevering, der verserer i Kattrup angående de portrætterede på alterbilledet og om Mols' opvækst i byen.

Men før vi går ind på en direkte behandling af emnet, er en præsentation af kunstneren og dennes liv og levned nødvendig.

Niels Pedersen Mols¹⁾ er født den 27. marts 1859 på Grumstrup mark, Vedslet sogn. Faderen var husmand Peder Nielsen (1820-74) og moderen var Ane Carlsdatter (1825-91). I 1863, da Mols var fire år gammel, flyttede familien til Ørridslev, Ørridslev sogn. Her blev faderen indsider, og familien levede under små kår.

Under de svære økonomiske forhold,

der rådede i familien, var det ikke mærkeligt, at børnene meget tidligt skulle sendes ud for at tjene. Niels blev således tjenestedreng hos præsten i Katstrup, der hed K. A. Sparre²⁾. Hos præsten kom Mols til at passe kreaturer.

Med hensyn til opdagelsen af Mols' kunstneriske evner er der i litteraturen, der omhandler Mols' barndom, fremsat det ubegrundede synspunkt, at det var »lærer Pedersen i Grumstrup, der opdagede hans store evne til at tegne«³⁾. Dette er dog ikke tilfældet, for Mols har aldrig gået i skole i Grumstrup, men derimod bl. a. i Overby Rytterskole.

I en optegnelse fra Katstrup, skrevet af Gunner Jensen, finder vi følgende historie angående ovenstående forhold: »denne dreng (Mols) fik præsten (Sparre) interesse for, ved at han (Mols) på en af præstegårdens porte havde tegnet nogle billeder med stumperne af en brændsten«⁴⁾. Selvom fremstillingen har et lidt romantisk tilsnit, er der næppe grund til at afvise den. Vi må her erindre, at Mols var vogterdreng hos præsten, og at han derfor ofte færdedes i præstegården. En underbyggende kendsgerning er, at det var præsten, som, efter Mols' faders død, ved egen og andre folks hjælp, hjalp Mols til en uddannelse.

Efter konfirmationen kom Mols i malerlære hos den dengang kendte og højt-estimerede malermester Peter Laurits Kruse (1834-1916) i Århus, som i 1861 havde grundlagt en stor malerforretning i Mejlgade 16⁵⁾. At han netop kom i lære her er sikkert ikke nogen ren tilfældighed, for udover at være »almindelig« malermester søgte Kruse til stadighed at rea-

N. P. Mols. 1883. 24 år. (Mols-slægtens eje).

lisere malerkunsten, og han havde, før han blev malermester, gået på Kunstakademiet i København. Da Kruse endvidere var lærer ved Århus tekniske Skole, er det vel heller ikke tilfældigt, at Mols, ved siden af at stå i lære, blev optaget her og uddannet i tegnekunsten.

I Århus var Mols i lære mellem sit sekstende og enogtyvende år, og han sluttede af med en medalje for sit svendestykke⁶⁾. Efter svendeprøven kom Mols, sikkert under tilskyndelse af Kruse, til optagelsesprøve på Kunstakademiet i København. Her optoges han og var derefter elev fra oktober 1880 til april 1884.

Det er fremhævet⁷⁾, at det var folk fra Grumstrupegnen, der støttede Mols økonomisk, så det var muligt for ham at komme på Akademiet. Dette er dog ikke tilfældet, for Mols tjente selv til disse studier som dekorationsmaler⁸⁾ - et håndværk han havde lært hos Kruse.

Endnu mens Mols gik i forberedelsesklassen på Kunstakademiet, begyndte han at udstille. Hans førstudstillede værk var »En kostald«, som blev vist på Charlottenborg i 1883 under navnet Niels Pedersen. Billedet vakte stor opsigt og blev dermed det første skridt på vejen mod den senere berømmelse.

I de første år efter Akademiuddannelsen udstiller han flere gange, uden dog at bryde igennem som kunstner. Hans virkelige gennembrud kommer først efter 1885, hvor han distancerer sig fra det, han havde lært på Akademiet, og begynder at male dyrebilleder. Specielt skal nævnes hovedværket »Roeoptagning« fra 1887. Dette billede fik overstrømmende anmeldelser, og blev, efter at være tilbudt Århus Kunstmuseum, solgt til Kunstmuseet i København⁹⁾, som ophængte det i Rigsdagen. I en anmeldelse fra 1908 finder vi følgende karakteristik af billedet: »Således havde man ikke før set dyr malede, en »Virkelighed«, der lod al anden realisme langt bag sig, en indtrængende forståelse og en kærlighed til disse tykke hvide bamser, der gav billedet af dette stump hverdag sin egen ynde og poesi«¹⁰⁾.

At Mols først slår sig på dyremaleriet efter 1885 skyldes en større kunstnerisk selvstændighed og indflydelse fra bl.a. kunstkritikeren Emil Hannover. Det er vel heller ikke uforståeligt, at Mols netop

slår kunstnerisk igennem på dyremaleriet, når man tænker tilbage på hans barndom. Han var fortrolig med naturen, dens omskifteligheder og specielt dyrenes liv.

Efter det kunstneriske gennembrud tog Mols på forskellige udenlandsrejser. I 1889 gik turen til Holland, Belgien og Frankrig, og fra april til oktober 1890 var han på den obligate Italiensrejse på stipendier fra Akademiet. Selvom Mols selvfølgelig har set og oplevet meget på disse ture, var det imidlertid ikke ensbetydende med, at de erfaringer, han havde fået, forplantede sig til hans kunst, da han vendte tilbage. Det kan have flere årsager, men det er mit indtryk, at han ikke fik meget ud af turen til Italien, fordi hans tanker i højere grad kredsede omkring moderens sygdom. At han har været meget bekymret for hendes tilstand fremgår af en meget omfattende brevvæksling med bl.a. præstefamilien i Kattrup¹¹⁾. I flere af brevene ser vi, at Mols gentagne gange er opfordret til at rejse hjem, idet moderens tilstand gradvis forværredes. I oktober kan han ikke længere sidde disse henstillinger overhørig, og han rejser hjem, hvor han når at besøge moderen, inden døden indtræffer.

Umiddelbart efter Ane Mols' død urettede Mols ikke meget. Det er først hen på sommeren, at han genvinder arbejdslysten. Det falder sammen med, at han tager ophold i Kandestederne, der dengang var en del af det gamle kunstnermiljø i Skagen. Opholdet i Kandestederne virkede stimulerende på ham både som kunstner og menneske, og i de følgende år vender han ofte tilbage. På Ska-

Maleri af N. P. Mols »Min Moder« 1885. Moderen siddende ved sit bord i Kattrup. (Privateje).

gen blev han ven med flere af de førende Skagensmalere bl.a. Anna og Michael Ancher og Krøyer. Det fortælles, at både Anna Ancher og Krøyer kom cyklende til Kandestederne for at besøge ham¹²⁾.

Det nære kunstnerenskab mellem dem fremgår også af den kendsgerning, at Mols har malet et maleri af Anchers jagthunde, og at Ancher til gengæld har malet et portræt af Mols til malerisalen i

Brøndums Hotel. Mols har også givet sit bidrag til denne sal med et maleri af arkitekt Ulrich Plesner, der bl.a. har stået for udvidelsen af Brøndums Hotel¹³⁾.

Mens Mols opholdt sig i Kandestederne maledede han sine største hovedværker - heriblandt billedet »Køerne malkes« og »Medens redningsbåden er ude«. Specielt det sidste billede viser en tydelig kunstnerisk indflydelse fra Michael An-

cher. Alment betragtet blev Mols' Skagensophold i 1890'erne hans største kunstneriske periode, og billederne indbragte ham stor hæder både herhjemme og i udlandet. Det var også i denne periode, han malede sine to alterbilleder.

I slutningen af 1890'erne tog Mols og hans familie¹⁴⁾ ophold i Rørvig om sommeren. Heroppe havde de venskabelig forbindelse med flere forskellige kunstnere bl.a. Henrik Pontoppidan, som Mols havde lært at kende, da han skulle illustrere førsteudgaven af Pontoppidans »Højsangen«¹⁵⁾. Fra Mols' Rørvigsperiode findes der endnu nogle hovedværker, der er blevet til i Mols' store transportable atelier med spejlglasrude.

I det nye århundrede efter 1915 går det stærkt tilbage for Mols både som kunstner og menneske. Hans kunst bliver en kende for rutineret, hvilket dog ikke svækker folks købelyst, og menneskeligt svækkes han af tiltagende melankoli. Ind i det nye århundrede skifter han også tit arbejdssteder. Nogle gange er han i Søndervig, Fanø og Ribe, og andre gange maler han koncentreret på Damgård ved Lillebælt. Her arbejdede han ofte sammen med komponisten Carl Nielsen, der også syntes godt om stedet¹⁶⁾. Mols tager også på en udenlandstur til Holland, Belgien og Frankrig. Turen bringer ham dog ikke nærmere en kunstnerisk nyorientering. Mols døde den 25. oktober 1921 efter en operation på Rigshospitalet.

Som vi lige har set, var Mols' største lidenskab som kunstner ubetinget dyremaleriet. Men herudover havde han mange sekundære interesseområder, som man sjældent hører om. Hertil hører hans

religiøse billeder, som indskrænker sig til alterbillederne i Katstrup og Bovlund. Begge alterbilleder er malet i fuldstændig overensstemmelse med den realistiske malerskoles principper, der havde været fremherskende i Danmark efter »det moderne gennembrud«.

Alterbilledet i Katstrup kirke er en intim komposition, hvor man ser fem personer omkring en Kristusfigur. Kompositionen er enkel, og der er ingen forstyrrende elementer, der forrykker ens førstehåndsindtryk. Billedet indgyder ro.

Alterbilledets vigtigste element er Kristusfiguren, der står i en portal til en bygning, som er vanskelig at se klart, da den bevidst er tilsløret med mørke farver. Porten skal sikkert symbolisere indgangen til Himmerriget. Kristus står med den ene arm udstrakt, mens han med den anden velsigner en ældre mand, der sidder ved hans venstre side. Kristus er klædt i en hvid kjortel, og håret er skulderlangt og rødbrunt.

De fem personer rundt om Kristus står eller knæler, og er alle set fra ryggen eller i profil. Ved Kristi højre side sidder en ældre kvinde med foldede hænder. Hun er klædt i en dybrød kjortel og håret er dækket af et gulligt klæde. Nedenfor denne person sidder en yngre kvinde, der er klædt i en blå kjortel. Hun bærer et sort hovedtørklæde. I sin højre hånd holder hun Kristi kjortel, som hun kysser.

Den ældre mand, som Kristus velsigner, sidder med hænderne foldet over brystet. Han er iført en mørkerød kappe af samme farve, som kvindens på Kristi modsatte side. Nedenfor denne person, skråt foran Kristus, sidder der endnu en

ynge kvinde, der holder sin ene arm beskyttende omkring et lille barn. Kvinden er klædt i en olivengul trøje og gulbrun kjole. Håret er sort og samlet i nakken. Barnet, hun holder om, ser som den eneste person direkte op på Kristus. Barnet er klædt i en hvid kjortel af samme farve som Kristus'.

De fem personers dragter virker meget tidsløse, og det er næppe sandsynligt, at Mols har villet skildre dem som typiske 1800-tals dragter. Kun kvindens hårsætning kan tyde på en vis samtidig indflydelse.

I forskellige beskrivelser af Kattrup kirke kan man finde, at: Altertavlen er et maleri udført på lærred i 1896 af N. P. Mols. Motivet er Kristus, som velsigner fattige¹⁷⁾.

Disse oplysninger er ikke særlig udtømmende og giver ikke noget billede af tilblivelseshistorien. Men vi er så heldige, at netop disse forhold belyses i synsprotokollen for Voer-Nim herreders provsti.

I synsprotokollen nævnes der under den 7. juni 1894, at kirkens værgere lovede: »at anvende al deres indflydelse til at formene Kirkeejerne til at anskaffe et nyt smukt alterbillede forfærdiget af en kunstner samt at lade tavlen restaurere«. Synet påpeger endvidere, at »når valget af alterbillede foreligger og tavlen skal restaureres, må tegning over disse arbejder først forelægges synet. Afgørelsen må i bedste fald træffes inden næste års syn«¹⁸⁾.

Den 11. juni 1895 er synet igen i Kattrup kirke, og denne gang er opført følgende: »Kirkens alterbillede bør kasseres og inden næste års syn ombyttes med et

nyt originalt kunstværk, der bør være så meget større end det gamle billede¹⁹⁾, at det i modsætning til dette fuldstændig udfylder den dertil bestemte plads i den gamle tavle. Værgerne foreviste synet et tilbud herom fra kunstmaler Pedersen Mols, der agter at benytte motivet: »Den gode Hyrde«. Da denne kunstmalers navn formentlig er tilstrækkelig bekendt til, at det tør ventes, at et virkelig værdifuldt billede vil blive leveret til kirken, mente synet ikke i dette tilfælde, i henhold til Ministeriel Cirkulære af 11. februar d. A. at burde fordre en i oliemalt skitse indsendt forud til Ministeriel Approbation, medmindre Ministeriet da skulle stille en sådan fordring«. Desuden fremføres, at »den gamle altertavle restaureres, renses for maling og ægtefor-gyldes på passende steder«²⁰⁾

Den 24. juni 1896 kommer synet igen, og under »ældre uafhjulpne mangler« anføres: »Med hensyn til de ved forrige års udstedte mangler kan orkes, at altertavlen er bleven restaureret på en tilfredsstillende måde. Hvad alterbilledet angår, da forefandtes et sådant færdigt og indsat i Altertavlen, udført af maleren Pedersen (Mols) og forestillede Jesus stående omgivet af knælende skikkelser«. I denne forlængelse anføres, at der ikke ligger nogen forudført skitse af alterbilledet, og såfremt Ministeriet skulle gøre indsigelser, så ville synet fremføre, at »Billedet gør god virkning i Kirken«, og at synet finder »Billedet kønt«²¹⁾.

Udover i synsprotokollen finder vi alterbilledet omtalt i andre kilder, som f.eks. i et brev fra præstefruen i Kattrup til Mols²²⁾. I brevet, der er skrevet til

Mols i anledning af hans fødselsdag, fremgår det: »Gid De og vi andre nu rigtig må blive glade for Deres Alterbillede, hvornår skal det være færdigt?«

Nævnte oplysninger underbygges endvidere af førnævnte Gunner Jensens beskrivelse fra Katstrup. I optegnelsen²³⁾ siges det, at præstefruen (Møller) pressede på for at få et nyt alterbillede til kirken i stedet for det gamle, som hun sammenlignede med et af de glansbilleder, man kunne købe hos købmanden for 5 øre stykket. Der var i det hele taget en livlig debat i hele sognet om det nye alterbillede. »Før bestemmelsen blev taget, kom der et tilbud fra Mols, at han ville male alterbilledet og give det til kirken. Dette smukke tilbud blev selvfølgelig modtaget med tak og glæde«. »Billedet forestiller Vor Herre modtage folk i alle aldre og alle folkeslag. Billedet af Vor Herre er efter Thorvaldsens Kristus«. Senere siges det, at man i Katstrup gav »Mols et vederlag, det skulle være til en rejse. Jeg synes sognet gav ham 500 kr.«²⁴⁾.

Som det fremgår af de forskellige kilder, må alterbilledet være malet af Mols i efteråret 1895 og leveret til kirken i 1896, før synet kom den 24. juni 1896. Man kan endvidere slutte sig til, at Mols' tilbud om at male et alterbillede er kommet menigheden i hænde i begyndelsen af 1895. Det må under alle omstændigheder være sket før hans fødselsdag, den 27. marts, for ellers ville Laura Møller ikke have omtalt det i sit brev. Opfordringen til at male alterbilledet, hvis der i det hele taget har været tale om en opfordring, er efter al sandsynlighed kommet fra præstefamilien i Katstrup, selvom det ikke fremgår af

kilderne. Det var på denne tid meget almindeligt for kunstnerne, at de fik bestillinger på alterbilleder til deres hjemstavn, eller at kunstnerne skænkede hjemstaven et minde.

Såfremt vi fastholder, at Mols er opfordret til at male alterbilledet til kirken, må vi samtidig konstatere, at Mols har benyttet opfordringen som en lejlighed for at blive »foreviget« i sin barndomsby og dermed altid blive husket af byens borgere. Samtidig har Mols valgt et motiv, der gav ham mulighed for at forevige sin nærmeste familie, der som jeg senere vil påvise - er portrætteret på alterbilledet.

I de beskrivelser, vi har overleveret om Katstrup, og hvori alterbilledet omtales, fremgår, at motivet er »Kristus velsigner fattige«. Alterbilledet i Bovlund, der er malet af Mols i 1898, har positivt motivet »Kommer hid til mig«. Det fremgår dels af flere skriftlige kilder, dels af en malet tekst på alterrammen. Motivet »Kommer hid til mig« er et uddrag af en større sammenhængende tekst i Matthæus evangeliets kapitel 11:

»Kom hid til mig, alle I, som er trætte og tyngede af byrder og jeg vil give jer hvile.
Tag mit åg på jer og lær af mig, thi jeg er sagmodig og ydmyg af hjertet; så skal I finde hvile for jeres sjæle.
Thi mit åg er gavnligt, og min byrde er let«.

Jeg skal i det følgende argumentere for, at motivet i Katstrup *ikke* er »Kristus velsigner fattige«, som man hidtil har tro-

et, men derimod »Kommer hid til mig« som i Bovlund.

Ifølge synsprotokollen ved vi, at synet den 11. juni 1895 fik forevist et brev fra Mols, hvor han ville male et nyt alterbillede til kirken med motivet »Den gode Hyrde«. Året efter kunne vi læse, at det nye alterbillede var »Jesus omgivet af knælende skikkelser« - altså det nuværende alterbillede.

På denne baggrund kan det konkluderes, at motivet »Den gode Hyrde«, som Mols havde planlagt, af een eller anden grund ikke er blevet til noget. »Jesus omgivet af knælende skikkelser«, som det er anført i synsprotokollen, er ikke noget specielt motiv og er ikke baseret på citater fra Det nye Testamente. Det er udelukkende skrevet af synet, fordi man ikke har vidst bedre. Tilsyneladende er der heller ikke nogen af de tilstedeværende Kattrupborgere ved synet, der har kendt det. Vi må således konstatere, at der allerede i 1896 har været usikkerhed omkring motivet. Senere er Kattrup kirke blevet besøgt af andre, som har tolket motivet til at være »Kristus velsigner fattige«, hvilket også er forkert. Denne »nye« tolkning er første gang opstået i Trap Danmark, og den er så senere blevet en »historisk realitet« - accepteret af alle, herunder også af Nationalmuseet i 1979. Hvad grunden kan være til, at man har misfortolket motivet, er vanskeligt at udrede. Måske kunne denne omstændighed, at Kristus udfører en velsignelse, og at gruppen omkring ham bærer simpelt tøj og ser fattige ud, lede tanken hen på »Kristus velsigner fattige«.

Nej, jeg mener, at vi klart må afvise

den hidtidige fortolkning. Mols' alterbillede har derimod motivet »Kommer hid til mig«. »Kommer hid til mig« var et meget yndet motiv i slutningen af 1800-tallet, og det kommer tildels af den popularitet, som Bertel Thorvaldsens berømte figur »Kommer hid til mig« fra 1821 fik. Hvis man efter dette år skulle male motivet, var det blevet en tradition, at ens Kristusfigur skulle ligne Thorvaldsens - omend ikke helt, så da nogenlunde.

Der var endvidere opstået en fast tradition for, hvordan den samlede komposition skulle males. I midten skulle der være en »Thorvaldsen«-Kristus med udbredte arme, og rundt om denne skulle der være en gruppe mennesker med forskellig alder. Vi kender flere eksempler på denne komposition som f.eks.: August Jerndorff' alterbillede i Nykøbing Mors og Poul Steffensens alterbillede i Ry.

Mols' alterbillede i Kattrup ligger helt i forlængelse af ovenstående tradition, og man kan derfor ikke sige, at Mols revolutionerede den kirkelige kunst. Men det kunne man vel heller ikke forvente, idet Mols aldrig tidligere havde malet alterbillede²⁵). Han havde ikke hverken nødvendig erfaring eller mod til at bryde med den traditionelle opfattelse af »Kommer hid til mig«.

Som før nævnt er der en slående lighed mellem Mols' og Thorvaldsens Kristusfigur. Kristusfiguren er en arv fra kristenhedens ældste tider. Det ses måske bedst ved det lange hår og skæg og det guddommeligt fjerne blik. Mols har med sin Kristusfigur villet vise toldernes og syndernes ven. Ham, der ikke søgte de retfærdi-

ge, men dem, der lider nød og er besværede.

Mols har endvidere hentet inspiration fra andre religiøse motiver. Kvinden, der holder om det lille barn, er således en figurgruppe, man har set i motivet »Lad de små børn komme til mig«. Barnet symboliserer i denne forbindelse renheden og uskyldigheden, og det er derfor ikke nogen tilfældighed, at barnet bærer en kjortel af samme farve som Kristus.

Manden og kvinden på hver side af Kristus, er også kendt fra andre religiøse malerier. Det er symboler på Joseph og Maria. Understreget ved de ensfarvede dragter. Maria og Joseph optræder her som forbedere for menneskeheden - eller som et mellemed mellem det jordiske og himmelske.

Kvinden, der kysser Kristus' kjortel, er malet på baggrund af en Maria Magdalenefremstilling. Maria Magdalene er skøgen, der i den senere middelalder gerne blev anbragt ved korsets fod. Hun er repræsentanten for den syndige menneskehed, der igennem Kristus får forsoning for sine synder - symboliseret ved kysset af kjortlen.

De forskellige personer på alterbilledet har således alle før været set i andre religiøse malerier, og de har alle en religiøs betydning. Men Mols er gået lidt videre, idet han har malet personerne som nogle helt specielle.

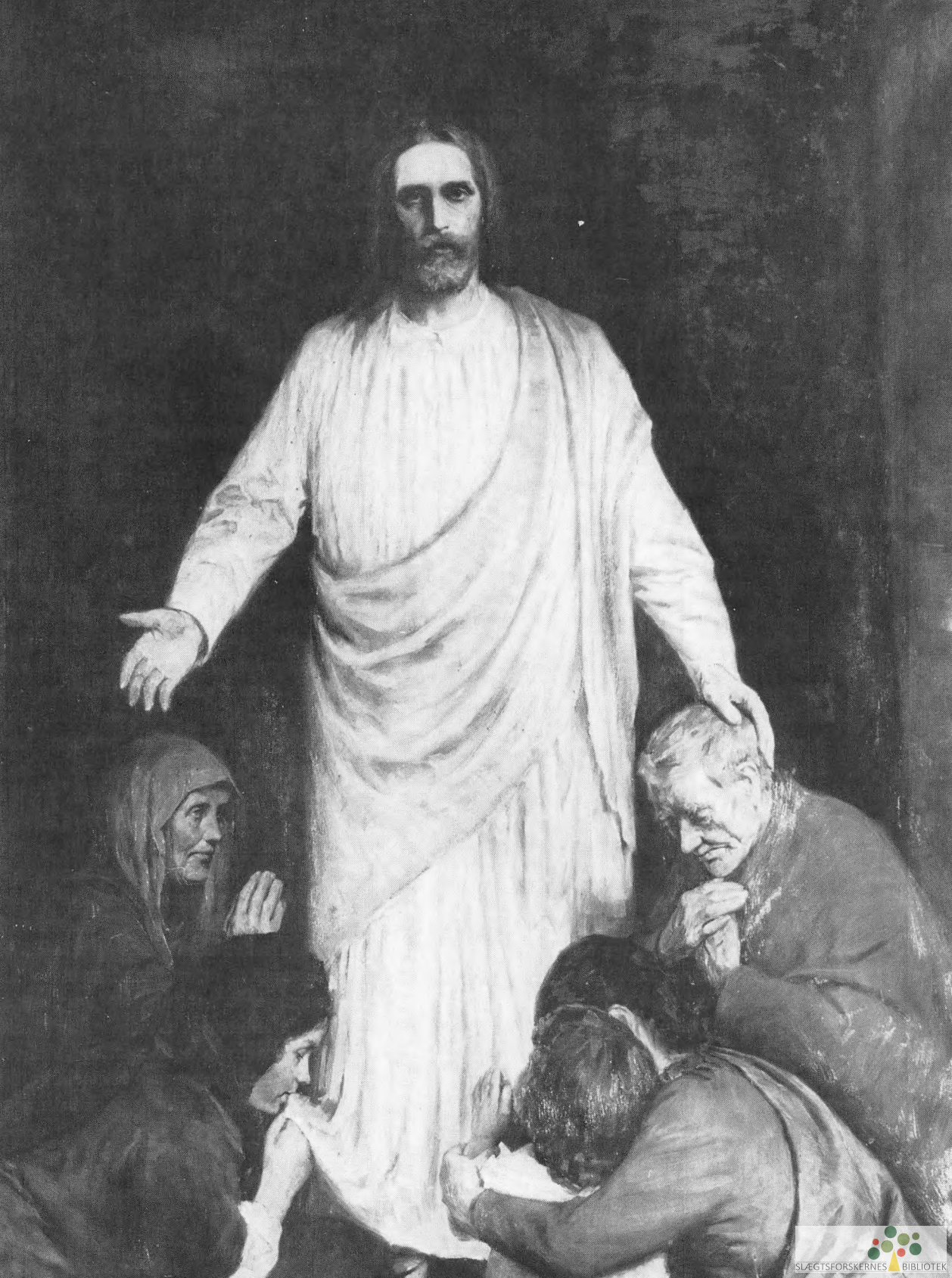
Igennem en lang årrække har der på Katstrupegnen verseret to mundtlige overleveringer om, at de portrætterede på alterbilledet skulle være lokalboere²⁶⁾. Den første overlevering siger, at den ældre kvinde i rødt skulle være Mols' mo-

der. Den ældre mand skulle være en Katstrupgårdmand ved navn Christian Richter Christensen (1829-1899)²⁷⁾. Den anden version er identisk med den første pånær ét punkt. Det nævnes nemlig, at kvinden i blå, der kysser Kristus' kjortel, skulle være en tidligere tjenestepige i Katstrup, som skulle være rejst til Fyn²⁸⁾.

Vi skal nu se, om disse oplysninger kan holde, hvis de konfronteres med et hidindtil ukendt kildemateriale bestående af både skriftlige og ikke-skriftlige kilder.

Mit udgangspunkt er et brev, som Gerda Krarup, Mols' hustru, i 1958 sendte til Katstrup menighedsråd. Menighedsrådet var på dette tidspunkt interesseret i at få verificeret de mundtlige overleveringer angående alterbilledet. I brevet skriver Gerda Krarup: »Billedet i Katstrup er en kopi efter det i Bov, min mand har malet sig selv som Kristus, og jeg var model til den unge pige i blå«²⁹⁾.

Selvom Gerda Mols stadig var åndsfrisk, da hun skrev dette brev i 1958, er der dog ingen som helst tvivl om, at vi må afvise oplysningerne om original og kopi, som en erindringsforskydning. De oplysninger, hun giver angående hende selv og Mols som model til Kristus, er heller ikke rigtige. Disse oplysninger hentyder til alterbilledet i Bovlund. At det forholder sig sådant, kan vi også snart se, hvis vi sammenholder et fotografi af Mols med Kristusfiguren i Katstrup. Der er ingen overensstemmelser! Kristusfiguren i Katstrup er uden mange »menneskelige træk«, og da slet ikke Mols'. Det ville vel også være helt utænkeligt, at Mols skulle male sig selv som Kristus på alterbilledet i den by, hvor han selv havde haft sin opvækst.

Hvad ville beboerne i Kattrup ikke have tænkt?

At Gerda Krarup skulle have stået direkte model til kvinden i blåt, der kysser Kristus' kjortel, er også forkert. For på det tidspunkt, hvor Mols malede alterbilledet til Kattrup, var Gerda i Italien, på rekreation efter en sygdom. Den blå person, der henvises til i brevet, er den kvinde i Bovlund, der holder omkring barnet. Kvinden, der kysser Kristus' kjortel i Kattrup, er i Bovlund skiftet ud med en gammel mand, der støtter sig til en stok. På den anden side skal det dog indrømmes, at kvinden i blåt i Kattrup faktisk er Gerda Krarup. Det ses tydeligt, hvis man

Gerda Krarup. februar 1894. (Mols-slægstens eje).

sammenligner med fotografier af hende.

Når man nu har sagt dette, hvordan kan det så være, at hun ikke skriver om det i brevet til menighedsrådet i 1958? Hun må dog kunne huske, hvis hun er portrætteret?

At hun ikke husker det, er fordi hun ikke direkte har stået model for Mols til denne person. Mols har i stedet benyttet fotografier af hende til at male efter. Det fremgår af et overleveret brev omend indirekte. I brevet, der er skrevet af Mols til Gerda Krarup, finder vi følgende sentens³⁰: »De kan også glæde mig meget med at sende mig et »helst hele personen« i den første kjole, jeg kjender, og så et hoved uden hat på og så uretoucheret. Det kan muligvis bedst laves hos en billig soldater-fotograf i Gothersgade; de pleier ikke at retouchere, men send ingen af dem, jeg saa; men lad mig få hovedet forfra og saadan, at jeg kan se øjnene. Men hvis De er kjed af det, så send ingen; men De kan glæde Deres go'e gamle ven dermed, lille rare Frk. Kattrup, gjør det, om De kan«.

Som det tydeligt fremgår af brevet, omtales Gerda som »lille rare Frk. Kattrup«, og det er min teori, at han har haft et specielt sigte med de fotografier, han beder om - nemlig at han ud fra disse fotografier kunne portrættere hende på alterbilledet. Da Mols vidste, hun skulle rejse til Italien, kunne hun af gode grunde ikke selv stå model, og han måtte derfor nøjes med det næstbedste, som var fotografier. Det er også min teori, at Gerda har været velvidende om, at hun skulle portrætteres. Det ser man af citatet »lille rare frk. Kattrup«. Mols ville aldrig

have skrevet dette, hvis han ikke havde fortalt hende, at hun skulle være model.

At Gerda har vidst, at hun skulle stå model, fremgår også af et andet brev. Brevet er skrevet af Mimi³¹⁾ til Mols. I brevet omtaler Mimi, at Gerda savner ham i Italien, og i forlængelse heraf beder Mimi og Gerda ham om at komme. Han kan da male sin altertavle i Italien. At altertavlen nævnes i dette strengt personlige brev tyder på, at den unge Gerda via Mimi har øjnet en chance for at få Mols til Italien. Hvis han kom, så kunne Gerda selv stå model til alterbilledet, og på den måde kunne de jo være sammen.

Mols har også benyttet fotografier af Gerda til at male personen, der holder omkring det lille barn. Denne figur er, bortset fra mindre ændringer, helt identisk med den tilsvarende blåklædte figur i Bovlund, som vi på baggrund af brevet til Kattrup menighedsråd, klart kan sige, hun har stået direkte model til. For det andet er den portrætteredes håropsætning helt magen til Gerda Krarups. Vi kan dermed slutte, at Gerda Krarup er portrætteret to gange på alterbilledet i Kattrup, og den ene mundtlige overlevering kan derefter forkastes.

Ifølge begge mundtlige traditioner, skulle den ældre kvinde i rødt være Mols' moder. At den mundtlige tradition i dette tilfælde taler sandt fremgår klart, hvis man sammenligner med fotografier eller maleriet af hende. At Mols vælger at portrættere moderen på Marias plads er der vel ikke noget urimeligt i. Hun var allerede død i 1891, og det kunne ikke være kompromitterende, hverken for hende, for byens beboere eller for Mols selv. I

det hele taget har man vel svært ved at forestille sig en mere egnet model. Hun havde været vellidt i Kattrup og passede fint til den nytestamentlige tekst, der ligger til grund for motivet »Kommer hid til mig«.

Den eneste mand på alterbilledet skal være Kattrupborgeren Christian Richter Christensen. Såfremt det skulle være Richter, må det betyde, at Mols må have benyttet ham som direkte model eller have haft et fotografi af ham, og endvidere, at Richter må have indvilliget i at blive malet som den eneste levende Kattrupborger. At det skulle forholde sig sådant, er der ingen grund til at antage, og især ikke, fordi der ikke er nogen påviselig forbindelse mellem Mols og Richterslægten. Et tungtvejende argument imod overleveringen er også, at den evt. Richter får Kristi velsignelse. Hvad ville Kattrupborgerne ikke have sagt, hvis en levende Kattrupborger fik velsignelsen? Hvad ville Richter ikke selv have haft imod noget sådant?

Nej, jeg mener, vi klart må afvise tanken om, at det er Richter. Mols har malet en anden, men hvem? Jeg vil fremsætte den teori, uden at det kan verificeres ved hjælp af et fotografisk materiale, at personen er Mols' egen afdøde fader.

Hvad ville også være mere naturligt for Mols end at male sin egen fader her på Josefs plads? Alle øvrige personer er familiemedlemmer. At det skulle være Mols' fader understøttes af det faktum, at han er klædt i en dragt med samme farve som moderens. Hovedargumentet er imidlertid den nytestamentlige tekst, hvor »Kommer hid til mig« er omtalt. Her

står: »Alt er overgivet mig af min Fader, og ingen kender Sønnen uden Faderen, og ingen kender Faderen uden Sønnen, og den, for hvem Sønnen vil åbenbare ham«. Mols har givetvis tænkt meget på disse linier, da han malede alterbilledet. Han ville åbenbare sin egen fader, men hvorfor? Fordi Mols på dette tidspunkt tilsyneladende har accepteret faderen, og hvad han havde stået for. At Mols har haft svært ved dette tidligere er forståeligt. For vi ved, om alle rygter taler sandt, at Mols' fader var drikfældig og tog sig selv af dage³²). Mols har således med billedet villet vise, at faderen på trods af sine »fejll« alligevel har opnået Kristi forladelse - underforstået, at Mols ophøjer sin fader. Mols' fader er også oplagt som en af de personer, der i Matthæus kap. 11 omtales som træd og »tyngede af byrder«, og som Kristus kan give hvile.

På denne baggrund, kan vi derefter sammenfatte og sige, at alle personer rundt om Kristus er af Mols' egen familie. Det lille barn kan i denne forbindelse sikkert ses som et symbol på slægtens videreførelse.

Vi kan endvidere sige, at der ikke var megen sandhed i de mundtlige overleveringer, når de først er konfronteret med skriftlige kilder og fotografier. Kun i et tilfælde talte de mundtlige overleveringer sandt, og det var med Mols' egen moder.

Vi kan herefter sige sammenfattende, at Mols' religiøse kunst, og specielt alterbilledet i Kattrup, som aldrig tidligere har været fremdraget i forbindelse med Mols' kunst, ikke er særlig revolutionerende set fra en kunsthistorisk synsvinkel. Mols var

ikke nogen banebryder indenfor den religiøse kunst, ligesom han heller ikke var det indenfor dyremaleriet. Mols fulgte udelukkende datidens normer for, hvordan et alterbillede skulle se ud.

Under behandlingen af emnet fremgik det, at alterbilledet i Kattrup hidtil har været tolket forkert. Motivet er »Kommer hid til mig« som i Bovlund. »Kommer hid til mig« var i sidste halvdel af forrige århundrede et meget populært motiv til alterbilleder, og Mols' billede bør ses i dette lys. Mols har endvidere slavisk fulgt den malertradition, der knytter sig til dette motiv. Hans komposition er identisk med f.eks. Poul Steffensens i Ry kirke.

Det blev endvidere påvist, at der i Mols' alterbillede er inddraget sekvenser fra andre religiøse fremstillinger. Det gælder f. eks. fra Thorvaldsens populære Kristusfigur, Maria Magdalene fremstillinger, »Lad de små børn komme til mig« og fremstillinger af Joseph og Maria. »Kommer hid til mig« kan således opfattes som et sammensurium af andre religiøse motiver - måske årsagen til, at motivet blev så populært?

På baggrund af fotografier var det endvidere muligt at forkaste store dele af den mundtlige tradition, der knytter sig til alterbilledet i Kattrup. Efter traditionen skulle det være lokale beboere, men det viste sig i stedet at være medlemmer af Mols' egen familie. At Mols netop har valgt at portrættere familiemedlemmer i motivet »Kommer hid til mig« er ikke noget nyt fænomen indenfor »den anonyme kirkekunst«. Det er set før. August Jerndorff har f. eks. i Nykøbing Mors

N. P. Mols, Gerda Krarup og deres datter Kip Agnete Mols (Mols-slægtens eje).

både malet familiemedlemmer og lokale beboere³³⁾.

At Mols har valgt at portrættere familiemedlemmer, hænger sammen med, at han har haft det overordnede mål at ville forevige sine forældre og hylde dem. Det personlige engagement, der ligger bag udformningen, er noget, man yderst sjældent træffer på hos andre kunstnere, der har malet netop dette motiv.

Kattrup kirkes alterbillede er i det hele taget noget meget specielt i forbindelse med Mols' kunst, idet billedet som intet andet i hans produktion viser hans men-

neskelige side. Specielt er det i denne forbindelse at se Mols' kunstneriske behandling af faderen, der efter en blakket fortid får oprejsning og ender med at stå ved Kristi side og modtage velsignelsen.

Kattrup kirkes alterbillede er således »helt« forskellig fra alterbilledet i Bovlund, hvor de portrætterede ikke er familiemedlemmer (udover Mols' senere hustru). Alterbilledet i Bovlund er det »pæne« repræsentative bestillingsarbejde, der tager sig godt ud, men det mangler den glød, der tydelig gennemstrømmer alterbilledet i Kattrup. Det er denne forskel, der gør Kattrup kirkes alterbillede til noget helt specielt. Billedet er absolut Mols' største religiøse maleri og et af hans mest spændende billeder overhovedet.

KILDER

- 1) Ministerialbogen for Vedslet sogn. Landsarkivet i Viborg. Arkivnr.: C.379-14. I samme bog er anført, at han i 1898 tog kunstnernavnet Mols - sikkert efter moderen, der brugte dette navn allerede i 1875.
- 2) Pastor. Præst i Kattrup mellem 1862 og 1884.
- 3) Erik Hauberg Lund: »Fra en kunstners hjemegn« - Østjysk Hjemstavn 1955 p. 142-146. Artiklen er på flere punkter upræcis, og Hauberg Lund har bevidst tillagt Grumstrup en større betydning i Mols' liv, end ret er.
- 4) Gunner Jensens optegnelser. Denne er født i Kattrup. Optegnelsen er i familiens eje.
- 5) Peter Jensen, N. J. Israelsen: Fra den sorte skole til Middelgades port. 1968 p. 41 og 236 ff.
- 6) Kraks Blå Bog. 1921 p. 501.
- 7) Erik Hauberg Lund. Østjysk Hjemstavn. 1955 p. 142.
- 8) Emil Hannover. Erindringer. København 1966 p. 88.
- 9) Århus Kunstmuseum ville ikke købe billedet. Se Minna Heimbürgers: Århus Kunstmuseum, 1967, p. 78 og Karl Madsen i Nordisk Tidsskrift

- for litteratur og kunst 1888, p. 88 ff. Billedet hænger i dag på Christiansborg i medlemmernes spisesal.
- 10) Illustreret Tidende. D. 16.02.1908, p. 314 f.
  - 11) Præsten var på dette tidspunkt Peter Christian Møller gift med Laura. Møller var præst fra 1885 til 1903, og Mols var nær ven med denne familie. Det fremgår også af, at Mols har portrætteret dem begge. Efter moderens død boede Mols altid hos præstefamilien, når han kom forbi Katstrup.
  - 12) Frederiksborg Avis den 16.06.1951.
  - 13) Karl Madsen: »Skagens malere og Skagens Museum«, Kbh. 1929, p. 152 ff.
Dansk Kunsthistorie. Bd. 4. Kbh. 1974, p. 158 ff.
Skagens Museum. Illustreret katalog. 1981, p. 28. - I Michael og Anna Anchers hus i Skagen findes et portræt af Mols malet af Michael Ancher. I huset findes også Mols' billede af Anchers jagthund dat. 1891.
  - 14) Mols blev den 29. juni 1898 gift med Gerda Krarup (1871-1961). De fik to børn sammen. Kip Mols, der blev kunstner og gift med Johannes Glob, og Niels, der blev plantagebestyrer i Afrika. Han døde i 1944 af feber og Kip døde i 1954.
  - 15) Højsangen blev udsendt i 1896. Se endvidere »Det skønne Odsherred«, København 1946.
  - 16) Frederiksborg Avis den 26. juni 1951. Diverse breve fra Mols til datteren Agnete, som han kaldte Kip.
  - 17) Mogens Larsen: Beretning om undersøgelse af kirkens historiske inventar. 1979. Nationalmuseet.
Trap Danmark. 3. og 4. udgave.
De danske Kirker. Bd. 14, p. 179 f.
  - 18) Synsprotokollen for Voer-Nim herreders provsti. 1889-1939. Landsarkivet i Viborg. Arkivnr.: C 34 - 4.
  - 19) Kirkens gamle alterbillede hænger i dag på korets nordvæg. Det forestiller Kristus bærende på korset.
  - 20) Synsprotokollen for Voer-Nim herreders provsti.
  - 21) Ibid.
  - 22) Brevet er udateret, men det må være fra 1895.
- I brevet nævnes en stiftamtmand. Denne mand er Theodor August Regenburg, som Mols nåede at portrættere for 3. gang, inden han døde den 7. juni 1895.
- 23) Gunner Jensens optegnelser. Privateje.
  - 24) Ibid. Med »Vor Herre« mener Gunner Jensen Kristusfiguren. At Mols skulle have fået 500 kr. af kirkens midler kan ikke efterprøves, idet der ikke er bevaret noget kirkeregnskab fra denne periode.
  - 25) Mols havde ikke tidligere malet alterbilleder. Men han havde tit været med til at male kirkeinteriør. Af et gammelt foto kan vi f. eks. se, at han har været med til at male stoleværket i Nykøbing Falsters kirke.
  - 26) »Lokale modeller til alterbilledet«. Skanderborg Avis den 2-10-1972.
  - 27) Den første mundtlige overlevering har jeg fået gennem tre vidt forskellige personer med tilknytning til Katstrup. Christian Richter Christensen var en agtværdig borger og gårdmand i Katstrup.
  - 28) Overlevering fortalt af den tidligere ringer og graver i Katstrup, der har boet i byen siden 1933.
  - 29) Gerda Krarups (Mols) brev til Katstrup Menighedsråd. Dateret: Amalievej den 10.11.1958. Privateje.
  - 30) Brev dateret Venderslund pr. Skanderborg den 21.05.1895. Mols havde lært Gerda at kende hos fællesbekendte i foråret 1895.
  - 31) Brev dateret i Firenze den 09.11.1895. Mimi var Gerdas moster, og »mor« for Gerda og hendes søskende efter deres egen mors død i 1877.
  - 32) Kirkebogen for Ørriidslev sogn. Landsarkivet i Viborg. Arkivnr.: C 410 - 21. I kirkebogen er opført følgende: Peder Nielsen/Mols/ - inddesider i Ørriidslev. Den 17. august 1874 død, den 23. august 1874 begravet. Desuden er der tilføjet: 55 år - hængte sig.
  - 33) Thyge Klemann: Livsopgaver og Eengangskunst. I Meddelelser fra Århus Stift 1978, p. 54. Altertavlerne i Nykøbing gamle St. Clemens kirke og i den nye kirke. Udarbejdet efter optegnelser på Morsland historiske Museum. Nedskrevet den 29-11-1933 af R. Olufsen.

Konfirmation i Østjylland

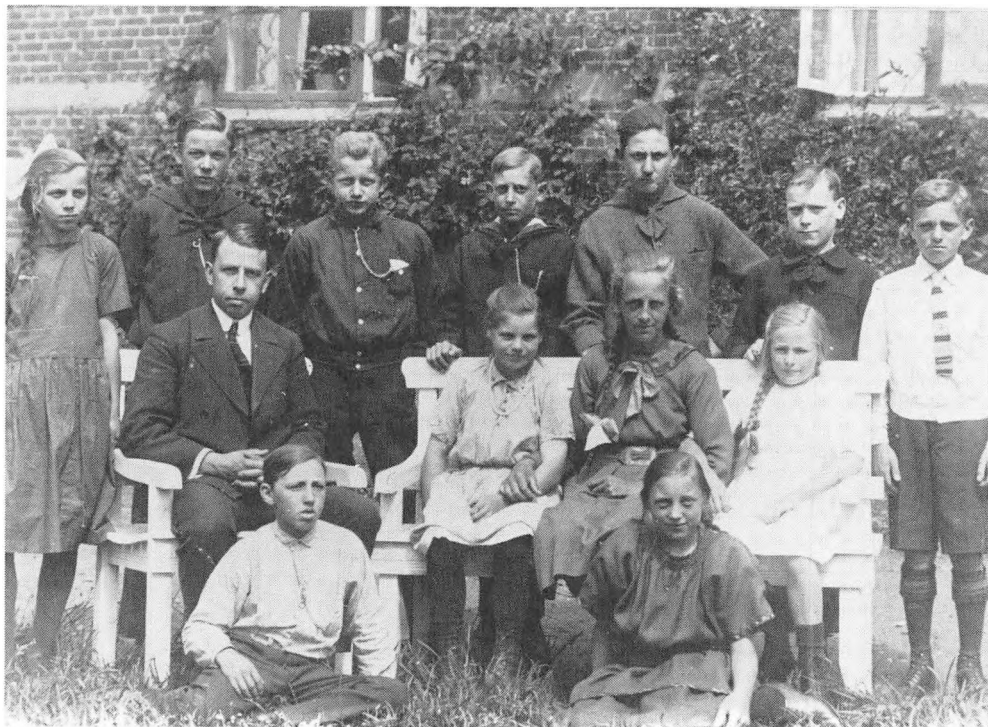
En foreløbig rapport.

Af Birgit Jensen

»Af alle de mærkelige Skikke, der paa Trods af sund Fornuft holdes vedlige i alle Lag af Befolkningen og særlig i folkelige Kredse, er vel Kirkekonfirmationens Sammenblanding med det verdslige Liv

en af de besynderligste. At en Dreng eller Pige med Overgangen fra Barn til Voksen efter nogen Religionsundervisning bekræfter sin Daabspagt, uden just at have synderligt Begreb om Betydningen

Konfirmandhold i Tiset 1923. Pastor L. Balslev.

af det, er jo en fuldstændig religiøs Akt og kirkelig Sag, der intet har med Samfundet eller Selskabslivet at gøre. Men hvad sker: Der gives Ynglingen eller den lille Pige et fuldstændigt personligt Udstyr fra inderst til yderst, indbefattet Undertøj lige til en Festdragt, og naar Forældrene ikke selv formaar at udrede det, kan man indsende Ansøgninger til dertil oprettede Foreninger eller Legater, som da er forpligtede til at træde til«. ¹⁾

Det lange citat er hentet hos Emma Gad, som i sin bog Takt og Tone, der udkom i 1918, naturligvis også kommer ind på, hvordan man den gang omgikkes i forbindelse med konfirmation, og konfirmationen selv får, som det fremgår af citatet, også et par ord med på vejen.

Når Emma Gad citeres som indledning til denne artikel, så skyldes det, at hun på en måde har ret i de ord, hun skriver. Hun burde dog nok have haft lidt mere sans for, at traditioner bevares, selv om deres indhold rent lovgivningsmæssigt er en saga blot.

Konfirmation kommer af det latinske ord confirmare, der betyder bekræftelse. Ved konfirmationen bekræfter den unge dåben. Konfirmationen blev indført i Danmark ved forordning af 13. januar 1736. Den indførtes af pietisterne og havde til formål at sikre, at ingen gik omkring uden kundskaber i den kristne tro. Det var en eksamen, som alle i samfundet skulle bestå for at komme hæderligt gennem livet.

I forordningen fastslås det, at konfirmationen nu skal indføres almindeligt, at ingen børn må antages hertil, som ikke har gået i skole, og at de børn, som ikke

er undervist tilstrækkeligt, ikke må antages. Præsten skal ikke nøjes med katekisation i kirken, men også undervise privat i sit hjem. Konfirmationsdagen kan være 1. søndag efter påske eller søndag efter mikkelsdag. Det overlades til præstens skøn, hvorlænge forberedelsen skal vare, og hvad undervisningen angår, så skal den være præget af »største lydighed og venlighed«. ²⁾

Der var ikke alle steder i landet det samme krav til konfirmandens alder, og forordningen fastsætter heller ikke en sådan. Af kirkebøgernes oplysninger fremgår det, at 14-16års alderen var det almindelige. 23 år senere - i 1759 fastsattes grænserne opad og nedad til 19 og 14 år.

I kirkelig henseende skete der med konfirmationens indførelse det, at ingen herefter måtte komme til alters, som ikke var konfirmeret. Der var også borgerlige følger. Ingen kunne blive viet, som ikke havde været til alters, og da tidspunktet for skolegangens afslutning og konfirmationen var sammenkædet, fik konfirmationen tillige betydning ved fæste og hvervning. Netop dermed markerede konfirmationen overgangen fra barn til voksen.

Konfirmationens borgerlige følger kom til at volde adskillige vanskeligheder. Man kan roligt sige, at kirken til gengæld for at bibringe tredie stand lidt almindelighed stort set kom til at bestemme over samme. Folk var i almindelighed utilbøjelige til at undvære de unge hjemme ved arbejdet og i stedet sende dem til præsten, og var kundskaberne for små, når undervisningen var slut, blev konfirmationen skudt ud, indtil barnet var blevet

dygtigt nok til at klare spørgsmålene. Ingen burde dog konfirmeres før det fyldte 14. år, men altså heller ikke gå ukonfirmeret hen, til det var 19. I begge tilfælde skulle sagen behandles af provsten og bispem, så en ordning kunne træffes og den unge komme til alters. Begrundelsen for at konfirmere mindreårige børn kunne være forældrenes vanskelige kår og store børneflokk eller at den unge kunne komme i lære. Når 19årige var ukonfirmerede, skyldtes det som nævnt tidligere næsten altid mangelfulde kundskaber. Nogle præster lod de unge gå til katekisation i både 3 og 4 år uden at antage dem til konfirmation, andre viste større forståelse for de vanskeligheder, det enkelte barn kunne have.

Der er ingen tvivl om, at mange børn havde små og mangelfulde kundskaber, og at præsterne var i deres gode ret til at afvise dem, men mange forældre var nødt til at lade deres børn tage tjeneste hos fremmede allerede fra 7-8års alderen, hvilket ofte medførte mangelfuld eller slet ingen skolegang. At præsten i Zeuthen Kirke, pastor Secher, havde stor forståelse for konfirmandernes vilkår, viser de kommentarer, han tilføjede i konfirmandregistret ud for hver enkelt konfirmand, da han holdt konfirmation 1. søndag efter påske, den 12. april 1801:

Nr. 1 Rasmus Sørensen i Zeuthen, en søn af Gmd. Søren Rasmussen i Zeuthen, denne besad meget gode Sjæls Evner og lyst til at lære og forstaa hvad han blev meddelt, han var meget vel oplyst i sin Christendoms Kundskaber,

og svarede med færdighed og Bestemthed.

Nr. 2 Sacharias Laursen af Norring, en søn af Gmd. Laurs Sachariasen af Norring, denne gav ikke den forrige noget efter i Kundskaber, men havde endog et skarpere Indicium, kun syntes han ikke saa færdig i at gjøre rede for sine Kundskaber, men han blev da en sjælden oplyst Person, af hvem man tør vente at han lever derefter.

Nr. 3 Jens Baltzersen af Zeuthen, Gaardmand Baltzer Jensens søn, denne blev i to Aar forberedt, og naaede endelig en gandske god Oplysnings Grad, dog er han ej at ligne mod de øvrige gode.

Nr. 4 Berthel Michelsen af Tinning, Grdmd. Michel Rasmussens søn - Denne blev ligeledes forberedt i to Aar, men aldrig lykkedes det mig at bringe ham saavidt som jeg havde ønsket, dog vidste han mere end hans vanskelige Udtale lod os formode.

Nr. 5 Ole Michelsen af Tinning, Huusmand Michel Vachts søn, - denne blev kun gandske maadelig, men jeg saa at herved var intet at gjøre, da han manglede alt det der skulde forbedre ham.

Nr. 6 Peder Pedersen af Zeuthen, Huusmand Peder Andersens søn

- i alle maader at ligne ved de forrige.

- Nr. 7 Peder Rasmussen af Zeuthen, dette Menneske er nu 38 aar gammel, han blev i sin Opdragelse ved Forældrenes Skjødesløshed og Fattigdom gandske forsømt, lærte hverken at læse eller skrive, blev opfødt til Betleri, og vandrede saaledes omkring med Forældrene, nu døde Faderen, Moderen selv var vanvittig, bekymrede sig om intet - lod Drengen antage sig en Tieneste og overlod ham til sig selv. - Hvor han tiende blev han antegnet til Confirmation, men blev altid afvist da han ikke kendte et Bogstav. - Saaledes hengled hans tid indtil hans 20de aar, da blev han ansat som Soldat ved Regimentet i Rendsborg, der tiende han sine 8 Aar uden at man vidste at han ej var confirmeret, nemlig da han skal have sin Afsked er han kommen i Zeuthen Bye og Soldaterlægd, men da man ved Sessionen faar at vide hans Skjæbner, tilbageholder man hans Afskedspas indtil han er confirmeret. - Jeg som da nyeligen havde tiltraadt Kaldet her, faar fra Hr. Biskoppen Ordre at antage mig denne hans underviisning. Den alder han allerede havde opnaaet, den gandske forskrækkelige Uvidenhed der omtaagede ham, og hans hele ulyst, lagde ham hindringer i vejen for at blive god, og mig for at lære ham noget. - Jeg begyndte forfra, lærte ham at kjende Bogstaver, stave, men kunne ikke faa ham til at læse indenad. Jeg forandrede min Plan, foresatte mig at tale med ham, og ved blotte samtaler at give ham Religionens Sandheder. Denne undervisnings Maade vandt endelig Sejer over alle Vanskeligheder, og efter to Aars idelig Omgang engang daglig, blev han antagen til confirmation med gandske gode begreber om alt hvad der er det vigtigste af Religionen.
- Nr. 8 Edel Secher fra Hiortshøjlund, min Kones Syster, blev særdeles vel oplyst.
- Nr. 9 Ane Jacobsdatter af Foelby, Husmand Jacob Lassens Datter - denne fattige Pige blev ypperlig bekjendt med Religionen, hun havde baade lyst og evner.
- Nr. 10 Else Therchildsdatter af Foelby, Degnens Datter, blev meget god efter at have gennemgaaet nogle alvorlige fejder med mig.
- Nr. 11 Karen Jensdatter af Zeuthen, Husmand Jens Meilbys Datter af Spørring. Denne var i begyndelsen heel maadelig, men da hun ikke manglede Vilie, blev hun omsider meget god, hvortil især bidrog dette, at jeg gennemdrog hendes lærebog med renere Blæk hvorpaa jeg opskrev nogle

Tilsætninger og Forklaringer over lærebogen, hun blev derved meget flink.

- Nr. 12 Ane Ibsdatter af Tinning, Huusmand Ib Rasmussens Datter. Hendes fattigdom og Tieneste hos fremmede, forbød hende at blive saa god som hun kunde have blevet, dog blev hun ikke at foragte.
- Nr. 13 Ellen Christensdatter af Zeuthen, Gaardmand Christen Jensens Datter.
- Nr. 14 Ane Nielsdatter af Tinning, Huusmand Niels Topholms Datter,
- Nr. 15 og Mariane Mogensdatter af Følby, Huusmand Mogens Christensens Datter, disse to bleve i to aar forberedede, men dog kun gandske maadelige - de bleve omsider bragte saavidt, at de kjendte de vigtigste Religions-sandheder, skjønt alt med Tvang.³⁾

Konfirmationens borgerlige følger bortfald efter 1849. Det blev herefter en frivillig sag at lade sig konfirmere, og Emma Gad har derfor ret, når hun i 1918 skriver, at konfirmationen er en »fuldstændig religiøs Akt«.

I de senere konfirmationsordninger sker der flere ændringer. Ikke-konfirmerede personer får adgang til nadveren efter personlig henvendelse til deres præst, og overhøringen, der tidligere var

undervisningens afslutning, glider efterhånden helt ud.

I 1915 stiftedes i København Foreningen Imod Kirkelig Konfirmation. Det var en ikke-kirkelig højtidelighed for unge i 14-16års alderen, som ikke ønsker at deltage i kirkelige handlinger. I 1924 ændredes navnet til Foreningen for Borgerlig Konfirmation. Foreningen eksisterer stadig, men kun et fåtal fejrer overgangen fra barn til voksen i foreningen. I 1980 blev 90% af de unge konfirmeret i kirken, 2% holdt ungdomsfest i Foreningen for Borgerlig Konfirmation.⁴⁾

De fire vigtigste overgange i menneskets liv er dåb, konfirmation, bryllup og begravelse. De fire overgange har det fælles træk, at de oprindeligt havde relation til kirken.

Dåb, bryllup og begravelse har formentlig siden tidernes morgen været fejret ved hjælp af al den ydre pragt, såsom påklædning, gaver og festligheder, som den enkelte familie overhovedet havde råd til. Kirken havde tidligere meget stor betydning. Alt det i livet, som hang sammen med glæde og højtid, var knyttet til kirken. Derfor iførte man sig sin bedste stads til kirkegang.

Konfirmationen har ikke været nogen undtagelse fra denne regel. Til gengæld spillede gaver og festligheder ikke nogen større rolle hos almenheden før omkring 1870erne. I den ældre memoire-litteratur er det påklædningen, der først og fremmest berettes om. Det samme gælder for størstedelen af de beretninger, som årbogens læsere har skrevet. Det kan skyldes økonomiske årsager. Allerede i 1784 kom en dragtforordning, der peger på, at det

rent påklædningsmæssigt var en bekostelig affære at lade barnet træde ind i de voksnes rækker. Regeringen havde da været opmærksom på, at pigerne ved konfirmationen var »besynderligen pynkede og ofte meget blottede«, hvad der fæstede deres opmærksomhed for meget ved pynten og bidrog til at sætte fattige forældre i en tyngende udgift. Denne konstatering resulterede i en plakat af 27. februar 1784, hvori det hed, at konfirmationsdragten for alle uden for bondestanden kun måtte bestå af hvidt eller sort taft, linned eller uld. På kjolen eller om hovedet måtte kun bruges simple røde eller hvide bånd, og halsen skulle være dækket af et hvidt tørklæde.

Forordningen har formentlig ikke hjulpet stort. Konfirmationsudstyret vedblev at være præget af tidens mode og en økonomisk belastning for mange forældre.

I midten af 1800årene stiftedes flere hjælpeforeninger, der havde til formål at yde støtte til »udstyr til trængende konfirmander«, og gennem skolesparekasser og forsikringsselskabers konfirmationsforsikringer har det siden 1870erne også været muligt at sikre sig, at konfirmanden fik et hæderligt udstyr. Hjælpeforeningerne eksisterer endnu, men skolesparekassernes og konfirmationsforsikrernes tid er fodbi. De er for dyre at administrere i dagens edb-samfund. Havde man ikke kendskab til eller mulighed for at blive ekviperet gennem de fornævnte institutioner, så var der andre veje at gå. Mange drenge og piger har i tidens løb haft sommertjeneste hos fremmede mod et passende konfirmationsudstyr, og som

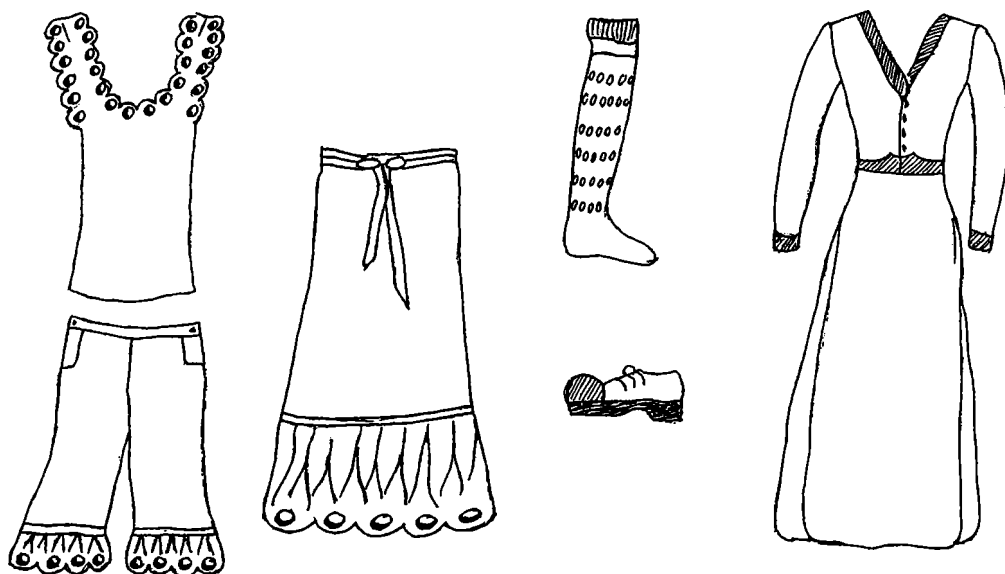
en allersidste udvej har man altid kunnet låne sig frem eller arve tøjet efter søskende eller slægtinge.

I 1918 blev en af Østjysk Hjemstavns mange læsere konfirmeret. På konfirmationsdagen var hun iført lang, hvid kjole af alpaca. Kjolens snit var meget enkelt. Krave, manchetter og det løse bælte var af hvid silke. På benene havde hun hjemmestrikkede, hvide bomuldsstrømper med hulmønster og elastiske strømpebånd, og på fødderne sorte snøresko med laktå. Fra den beretning, meddelelsen har skrevet, skal følgende citeres:

»I 1917-18 gik jeg til Konfirmationsforberedelse i Sjelle Præstegård, som laa og ligger ved den gamle hvidkalkede Kirke. Præsten, Otto Sparre, var en ældre Mand, som gennem mange Aar havde været Præst i Sjelle og Skørring. Hvert andet Aar holdtes Konfirmationen i Sjelle Kirke, men Børnene fra begge Landsbyer samledes til Forberedelse og Konfirmation sammen.

I Skolen havde vi Syskole, og allerede da jeg var i 12 Aars Alderen, købte Mor Lærred til Undertøj, som jeg saa syede i Skolen. Kjolen og Andendags-Dragten blev syet af en ældre Dame i Byen. Underskørtet gik i Arv fra den ene til den anden af mine andre Søstre og fandtes i Familien gennem mange Aar. De hjemmestrikkede Strømper var en Gave, som jeg meget nødig tog paa, da jeg vidste, at alle de andre Piger skulde have hvide Strømper paa, som var købt, men der var ingen Vej udenom. De fleste af Pigerne havde sorte Laksko, jeg tror ikke, der var hvide Lærredssko at faa paa den Tid.

Den 7. april 1918 blev vi konfirmeret i

Konfirmationsudstyr fra Sjelle anno 1918. Tegningerne er udført af konfirmandinden. BJEU, top. nr. 2091/SS. Mange vordende konfirmandinder syede lærredsundertøj med fransk broderi i den lokale syskole. Artiklens forfatter har selv stået konfirmand i 1948 iført lang lærredsunderkjole med broderede blonder. Det var et familiestykke, syet omkring århundredskiftet i en syskole på Sjælland, og egentlig alt for pæn til at skjules under konfirmationskjolen.

Sjelle Kirke, ca. 20 Piger og knap saa mange Dreng. Vi havde alle hvide Kjoler med Undtagelse af een, som havde mistet sin Mor, og derfor havde sort Kjole.

Søndagen efter var vi i Andendagsdragten og var sammen med Forældrene til Alters.

Efter Konfirmationen fik jeg Plads i Huset. Jeg skulde ud af Skolen og klare mig selv økonomisk.

Der var kun faa Gaver til Konfirmationsdagen. En Salmebog - som de fleste fik, og som vi havde i Haanden i Kirken, nogle smaa Ting, Lommetørklæder, Pyn-teforklæder, en Del Telegrammer, hvori

der var skrevet nogle Vers (mest fra Salmebogen) og lagt 2-3 Kroner i som Gave.

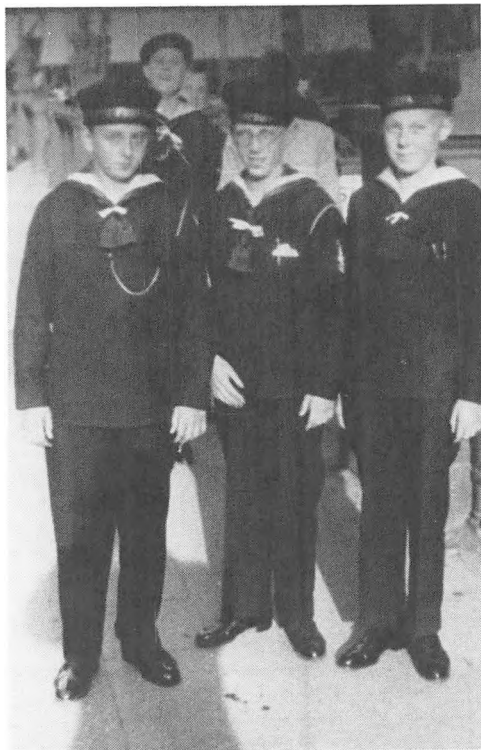
Af Gæster var kun den nærmeste Familie, og Middagen bestod af Sødssuppe kogt med Sagogryn, Svedsker og Rosiner og tilsat Frugtsukker, som var rød og kunde købes i Plader. Bagefter var der Kartofler og Frikadeller og hvid Sauce. Der var kun Vand paa Bordet at drikke. Det var en Herremiddag i et lille Hjem, hvor der var en stor Børneflokk«. ⁵⁾

Beskrivelsen er et godt eksempel på, hvordan konfirmationen kunne forløbe den gang. Gaver og fest ahang af den enkelte families økonomi. Mange konfirmander anno 1918 har fået flere eller

færre gaver, end der her er omtalt, ligesom festen hos den enkelte har været af større eller mindre omfang end nævnt her. Krigen spillede naturligvis også ind, men man gjorde, hvad man kunne, for at konfirmationsdagen skulle blive en festdag.

Tøjet fulgte under alle omstændigheder moden, og i 1918 foreskrev den lang,

De tre drenge, der var på konfirmationsholdet i Sct. Lukas Kirke i Aarhus i efteråret 1931, bar alle matrostøj. Her er de »skudt« af en gadefotograf på Clemensbro på andendagen. Drengene fejrede iøvrigt andendagen med et besøg på Marie Christensens Conditori, hvor de nød et stykke lagkage (til 35 øre, det var dyrt) og en sodavand.

hvid kjole i det omtalte enkle snit, hvide strømper og sorte sko. De drenge, der samme år trådte ind i de voksnes rækker, iførtes mørk eller grå habit. Til habitten hørte naturligvis vest og blød hat eller kasket. Og drengenes mest eftragtede gave var lommeuret med kæde, der straks toges i brug. Det gav en vis værdighed.

Nogle drenge valgte dog at blive konfirmeret iført matrostøj, og dette valg kan volde fortolkningsvanskeligheder, når det drejer sig om konfirmationen. Sømandens påklædning har lige siden 1700-årene givet impulser til drenges påklædning, og siden slutningen af 1800-årene tillige til såvel pigers som voksne kvinders påklædning. I 1900-årenes første årtier var matrostøj til drenge og matroskjole til piger meget almindeligt til pænt brug, men hvis man betragter den voksne mandlige del af befolkningen, så har matros påklædning kun været båret af søens mænd. Det er derfor en gåde, hvorfor drenge iførte sig matrostøj på konfirmationsdagen, den dag hvor de ifølge alle regler netop via påklædningen skulle meddele omverdenen, at de nu var indtrådt i de voksnes rækker.

Så sent som i 1936 stod en af årbogens læsere konfirmand iført matrostøj. Det var ret usædvanligt - også set på landsplan, og meddeleren skriver da også selv: »Efter mit eget ønske blev jeg (som vistnok Dagens eneste Konfirmand) klædt i Matrostøj, skræddersyet af mørkeblåt Klæde (eng.) med lyseblå Silkekrave og Sløjfe; dertil nye sorte Sko. Endnu paa Dagen og i den nærmest følgende Tid havde jeg Pandehaar, men ved næste Fri-sørbesøg ændredes dette til den mere

»voksne« Skilning. - Op til Midten af 30-erne var Matrostøj nok gængs pænt Drengetøj, maaskede med et stigende Strejf af det barnlige, som jeg altsaa ikke fandt mig for voksen til at gaa ind under paa den store Dag, men det var nok noget af et Sær- og Eneståndpunkt. Hverken mine Forældre og slet ikke Præsten blandede sig.«⁶⁾

Siden omkring 1930 har drenge været iført sort, grå eller mørkeblå habit med eller uden striber, med eller uden vest alt efter hvad herremoden foreskrev - eller smoking. I midten af 60-erne kom den mere afslappede påklædning grå benklæder og blå blazer på mode, og siden begyndelsen af 1970erne er de fleste drenge blevet konfirmeret iført sorte garbardine- eller fløjlsbukser og dertil enten hvid skjorte og butterfly eller hvid rullekravesweater.

Pigernes påklædning på konfirmationsdagen fulgte endnu i 1920erne dagens kvindemode, hvilket vil sige, at konfirmationskjolen var kort i slutningen af 20-erne. Herefter skete en ændring.

Palmesøndag 1931 stod alle pigerne i Vor Frue Kirke i Aarhus konfirmand i lange, hvide kjoler. I landsognene fulgte man hurtigt efter. En læser, der også blev konfirmeret i 1931, men i Søvind Kirke, skriver:

»Da konfirmationsforsikringens 150 kr. var blevet udbetalt til os, tog vi på indkøb hos fru Iversen i Hovedgaard, der havde byens største udvalg i dame- og børnetøj. Da jeg desværre var et langt rær (et hoved højere end de fleste af mine jævnaldrende kammerater), var udvalget af hvide kjoler nu ikke stort for mit ved-

kommende, idet der kun kunne være tale om to, en flot lang i blondestof og en kort med lange ærmer i det dengang så moderne tricotcharmeuse. Selvfølgelig var jeg mest stemt for den flotte lange, men min mor, der som tidligere syerske havde en vis sans for det enkle, bestemte, at det skulle være den korte model. Dengang var jeg vist meget skuffet.... Det viste sig senere, at de fleste af pigerne var i lange, hvide kjoler.«⁷⁾

Siden 1935 har piger været iført hvid konfirmationskjole bestående af en overdel i modesnit og en nederdel, der var mindst ankellang. Det skal dog tilføjes, at der har været enkelte tilløb til forandringer. I midten af 1950erne søgtes ballarina-længden, der sluttede midt på læggen, indført, og i slutningen af 1960erne var det den lårkorte mode - miniskørtet - der stod for tur. Ingen af de to skørtelængder slog dog an til konfirmationsbrug. Det gjorde den anonyme fodlange konfirmationskåbe til både piger og drenge, som nogle steder søgtes indført af menighedsrådene i slutningen af 1960erne (vistnok som et modtræk til den lårkorte kjole) heller ikke. Kvindens buksemode har lidt samme skæbne.

Kun to meddelere fra det østjyske har stået konfirmand iført cowboybukser. Det drejer sig om et søskendepar - en dreng og en pige, der blev konfirmeret i midten af 1970erne. Konfirmandholdet havde diskuteret påklædningsspørgsmålet med præsten, og det resulterede i, at næsten alle konfirmanderne bar cowboybukser på konfirmationsdagen. Men året efter, da den samme familie skulle have konfirmeret endnu en datter, blev pigen

og hendes kammerater af hunkøn konfirmeret iført den traditionelle lange, hvide kjole, mens drengene var i fløjls- eller garbardinebukser og hvid skjorte eller sweater. Cowboybukserne var åbenbart ikke det rigtige.

NOTER

- 1) Gad, Emma: Takt og Tone, Kbh. 1918, s. 21.
- 2) Lindhardt, P. G.: Konfirmationens Historie i Danmark, Kbh. 1936.
- 3) Kirkebogsudskriften har jeg med tak modtaget fra en af Østjysk Hjemstavns læsere, BJEU, top. nr. 2073/AJ.
- 4) Oplyst i TV-udsendelsen Kirkeligt Forum d. 16.1.1980.
- 5) BJEU, top. nr. 2091/SS.
- 6) BJEU, top. nr. 2057/OJ.
- 7) BJEU, top. nr. 2235/HGJ.

Fra Østjyllands kulturfront 1982

Litteratur om Østjylland

Kjeld Elkjær

Første del af *Solbjergbogen*, der omtales i årbogen for 1980, blev så godt modtaget, at redaktionen nu har udsendt endnu et bind, næsten dobbelt så omfangsrigt som det første (*Fire sogne omkring Solbjerg*. Bd. 2 Odder 1981). Det siges i forordet, at værket hermed skulle være halvt fuldendt, så man kan altså glæde sig til endnu et par bøger om den minderige egn. Det er stadig en bred kreds af forfattere, der har ydet bidrag af højst forskellig art, enten erindringsstof eller historiske afhandlinger byggende på trykte og utrykte kilder. Af kirkerne er det denne gang Tiset Kirke (og Præstegård), der får en grundig beskrivelse af sognepræst Annette Nissen og Gerda Reppke. Fru Reppke står også for en fortræffelig monografi om herregården Østergård, og hertil har Aage Domino som eksempel på en venlig herremand føjet skildringen af en turistrejse til Sverige, foretaget i 1890 af kusken Peder Nielsen og hans kone, husjomfruen Ane Kirstine Nielsen, på godsejeren Theodor Bangs regning og efter hans nøje anvisninger. Lektor Th. Lyby Christensen har givet en skildring

med åndshistorisk perspektiv af Ask Højskole, der startede 1869 som en »bjørnbaksk« kundskabsskole, men i 1890'erne gik over til den folkelige, grundtvigske linje, hvorefter den som en af de få har overlevet højskolernes mange kriser. Der er også kapitler om degne, skoleholdere og lærere, om den gamle og den ny Solbjerg Kro, om telefoncentralerne og om Fastrupområdets overførelse fra Fruering-Vitved til Solbjerg. Bogen rummer i sit blandede indhold en rigdom af kultur- og personalhistoriske træk, så man savner hårdt et person- og stedregister. Det kommer forhåbentlig, når værket er afsluttet. Grundlaget for det hele er det store materiale, som egnens befolkning gennem årene har afleveret til Egnsarkivet i Solbjerg. Næsten alle billederne og meget af kildematerialet er hentet herfra, og der er grund til at tro, at Solbjergbogen vil virke inspirerende i andre egne af landet. Støtteforeningen for Egnsarkivet fortjener tak for sit initiativ.

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet *Butik i Århus* (Århus 1981). Detailhandelens udvikling er

et emne af stor interesse for kultur- og lokalhistorien, men det er vanskeligt at behandle på grund af kildernes mangfoldighed og usikkerhed. Det er da også sparsomt behandlet i litteraturen, og de 9 historikere, der har givet sig i kast med opgaven, har virkelig gjort et pionerarbejde. Først beskrives den almindelige udvikling fra fortidens torve- og markedsandel og de store alsidige købmandsgårde til butikshandelens opblomstring og specialisering i før- og mellemkrigstiden. Et særligt kapitel beskæftiger sig med de unormale forhold under 2. verdenskrig med rationering, hamstring erstatningsvarer og sortbørshandel. Så følger efterkrigstidens fremgang og de sidste års stærke koncentration i forretningskæder og supermarkeder. Sidste halvdel af det digre værk omhandler enkelte forretningstyper, eksempelvis kolonial- og fødevarerbutikker, handel med nydelsesmidler, manufaktur og fodtøj, møbler, isenkram, bøger, cykler og automobiler. Det er langt fra alle forretninger, der har kunnet medtages, men udvalget er overmåde rigt og giver i det hele et spændende og alsidigt kulturbillede. Bogen er gennemillustreret med billedstof fra offentlige samlinger, særlig Lokalhistorisk Samling, og fra de beskrevne forretninger, samt forsynet med et udførligt navnerregister. Det er bog nr. 50, der er udsendt af Byhistorisk Udvalg, og uden tvivl en af de morsomste.

Mens vi er ved Århus, vil jeg gerne gøre opmærksom på en erindringsbog, der kom for et par år siden, nemlig *Orla Muld: Var det nu så sjovt at være lille? Erindringer fra min barndomsby* (Århus

1979). Forfatteren har været sognepræst, bl. a. på Samsø, og skoleleder i Vejle, men han er født i Århus 1910 som søn af en lille toldembedsmand. Svaret på det spørgsmål, der ligger i titlen, må være benægtende. Det var ikke særlig morsomt at være en ganske normal dreng i et fattigt, victoriansk miljø i en snobbet provinsby. Han bliver ubarmhjertigt holdt nede i de fine skoler, han presses ind i: Albecks Skole og Katedralskolen, indtil forældrene omsider accepterer den jævne Kirkegaards Realskole, hvorfra han i bogens slutning slipper over til et studenterkursus i København. Trods alt er bogen ikke bitter, men båret af humor og medmenneskelig forståelse. Og så giver den et meget levende billede af Århus, en by med 40.000 indbyggere og vokseværk, set og oplevet af en dreng med skarp iagttagelsesevne. Han fører os rundt i gaderne, ned på havnen, ud i skovene, alle vegne med sanserne åbne for indtryk - og en eminent hukommelse. Og der er skarpt tegnede portrætter af de lærere, præster, læger, ungdomsledere og andre, der dengang på godt og ondt var med til at forme den opvoksende generation.

I Nationalmuseets skriftrække om danske byers historiske bebyggelse foreligger nu *Historiske huse i Grenå* (1981), udgivet i samarbejde med Djurslands Museum og Grenå Kommune. Teksten og de omfattende undersøgelser, der er gået forud, skyldes den ansete arkitekturhistoriker *N. J. Israelsen*, Århus. I forordet gøres opmærksom på, at nok er meget af det historiske bybillede i Grenå gået tabt ved private ombygninger og offentlige

trafikforanstaltninger, men at der dog er bevaret så meget, at der er noget at bygge på, og at et aktivt, bevarende byplanarbejde nu prioriteres højt i byen. Efter en historisk indledning følger så en omhyggelig beskrivelse af i alt 155 huse, der har bevaringsmæssig interesse. Kilderne er dels brandtaksations- og brandforsikringsprotokoller, dels (for personalhistoriens vedkommende) Carl Svenstrups grundlæggende værker om Grenå bys historie. Den store, smukt illustrerede bog har interesse ikke blot for Grenå, men for andre danske byer, hvor der er mulighed for at finde en balance mellem gammelt og nyt i bybilledet.

Endnu et smukt og stateligt bogværk fortjener at nævnes i denne sammenhæng. Selv om dets emne unægtelig fører os langt uden for Østjylland, har det alligevel så megen tilknytning til Århusegnen, at det vil interessere denne årbogs læsere.

Det er den tidligere nederlandske konsul *Poul Harris*, der har benyttet sit otium til at studere dansk-hollandsk historie og nu har udgivet *Marselis-slægten. Blade af dens historie* (Århus 1980). Det var den nederlandske slægt Marselis, der i 1600-tallet spandt sit handels- og kapitalnet over hele Nordeuropa og ikke mindst gjorde sig gældende i det dansk-norske monarki og i Rusland. Slægten har været strengt bedømt for ikke at sige fordømt for sin begærlighed og kynisme, men Poul Harris hævder med rette, at den må dømmes ud fra samtidens forudsætninger. I Danmark har den jo været med til at finansiere Chr. IV.s krigspolitik og Fr.

III.s enevælde og er blevet betalt med krongods, der blev til godserne Marselisborg, Vilhelmsborg og Constantinsborg. Det er denne østjyske del af slægtens historie, der er forfatterens udgangspunkt, og til den vender han tilbage efter at have tumlet sig rundt i Europa med de vindskibelige storhandelsmænd og finansfyrster. Fremstillingen er grundigt dokumenteret, men spændende og letlæst, og bogen er både smukt trykt og godt illustreret.

Nærmere nutiden kommer vi i *Arne Gammelgaard: Mennesker i malstrøm. Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949* (Herning 1981). Det er beretningen om en næsten glemt episode i vor historie: de østtyske flygtninge, der i de sidste måneder af besættelsestiden blev tvangsindført her i landet, og som Danmark måtte tage ansvaret for gennem flere år, til det endelig lykkedes at få dem overført til Vesttyskland. Det nærliggende spørgsmål, om opgaven blev løst på en menneskelig forsvarelig måde, besvarer forfatteren med et betinget ja. Der blev begået mange fejlgreb, men i betragtning af de helt unormale tider blev problemerne afviklet efter danske, humane traditioner. Forfatteren, den kendte lærer og leder af Hammel Lokalhistoriske Arkiv, er kommet ind i emnet ved at studere dokumenterne fra Kraglund-lejren ved Frijsenborg. Med offentlig støtte har han opsøgt og udspurgt et stort antal tidligere flygtninge, og et væsentligt afsnit i bogen er de rystende beretninger om disse menneskers flugt fra krigens rædsler til det sikre, men bundne liv i de danske flygtning-

gelejrre. Et par østjyder bliver også portrætteret: den populære frihedskæmper Store Ras alias Svend Rasmussen, chef for Ludvigslust-lejren ved Silkeborg, og stationsleder Robert Leth, Hammel (senere købmand i Røgen), der som lejrchef i Kragelund pådrog sig Flygtningeadministrationens misbilligelse ved en alt for godmodig holdning til de internerede. Dette var medvirkende til, at lejren opløstes allerede i januar 1946. Bogen er både nøgtern og veldokumenteret, bl. a. med et hidtil ukendt billedstof. Fremstillingen er båret af menneskelig medfølelse og samtidig umiddelbart spændende som en roman.

Lokalhistoriske arkiver

Grenå Egnsarkiv

J. A. Nielsen

Grenaa Egnsarkiv har kunnet glæde sig ved et stort antal indleveringer af mange slags. I tilslutning til sidste års beretning om fine indleveringer fra Homaa kan berettes, at en fra denne by til Ærø udvandet dame (nu afdød) og hendes mand har tilstillet arkivet en meget stor samling udklip om alt vedrørende Homaa og omegn i en lang årrække, ledsaget af billeder og dokumenter af alle arter, festsange, ja, alt, hvad en hjemstavnsinteressert har kunnet finde på at lægge til side. Næsten alle billeder er forsynet med notater om slægtsforhold (efter henstilling af arkivet!), og det må nok siges, at homaaegnen med dette og de tidligere indleveringer er dækket meget fint ind. In-

gen anden egn i vort område kan præstere noget lignende.

Arkivet har modtaget en række fine, gamle billeder i årets løb. Desværre lykkes det ikke at identificere alle. Mange givere forsyner derimod deres billeder med udmærkede notater, og dette må nok vise, at mange har indset, at lokalarkiverne er interesserede. Ikke alle, ganske vist: Vi har modtaget flere billeder og en række af Carl Svenstrups småhæfter, der er bjerget på den kommunale losseplads!.

Arkivet har kompletteret sin beholdning af kirkebøger o.s.v. Alt indbindes efterhånden og deponeres på Grenå Bibliotek, idet arkivet ingen læsestue kan stille til rådighed for de mange interesserede.

Undertegnede daglige leder har medvirket med billeder og tekst til »Årbogen for Grenaa og Nørre Djurs«, der udgives af P. S. Johnsen. - Har ligeledes medvirket ved flere publikationer både hjemme og ude og besvaret spørgsmål af de mest forskellige slags. En skuespiller ønskede f. eks. at høre Grenaa-dialekten til brug i en rolle som Klokker Linck fra Grenaa. En sådan dialekt findes ikke.

Direktør Dick Rosenberg, København, hvis bedstefar var starter af Grenaa Folketidende i 1874, har foræret arkivet en samling bøger og publikationer, forfattede af medlemmer af Rosenbergslægten, fortrinsvis rejseforfatteren Holger Rosenberg, men også af hans søskende - en ganske speciel familie! Tillige malerier af hans moder, der var Danmarks første kvindelige bladudgiver, og flere afrikanske våben, der er hjembragt

af Holger Rosenberg for et halvt hundrede år siden. Det er i skrivende stund ikke besluttet, hvordan samlingen anbringes.

Kulturelt udvalg i Grenaa kommune har besluttet, at egnsarkivet, der befinder sig i undertegnedes private bolig, skal have sit blivende sted i Grenaa Bibliotek, hvor der ved opførelsen for få år siden indrettedes et udmærket lokale til det. En flytning er så småt påbegyndt i maj måned, og der er ansat en mand til at tage sig af dette og en ny-registrering. I næste beretning kan der siges mere om dette.

Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger

Nydam Jensen

Vi har atter haft et godt år med knap 400 besøgende, og der kommer også stadig mange ting til arkivet.

Det vigtigste i det forløbne år var, at vi fik bevilget en langtidsledig i 9 måneder til at registrere vores ting. Hans navn var Finn Hauge Laursen, og han udførte et godt og samvittighedsfuldt arbejde som en fortsættelse af J. Kaas Mortensens arbejde, hvori grundlaget var adresseregistrering. Vi håber, vi med tiden kan få en til at fortsætte.

Vi har også fået flere ting fra Landsarkivet i Viborg, som vi manglede, bl. a. copulerede fra Ødum 1862-1880, og Haldum døde fra 1840-1867 og 1868-1883. Desuden skifter fra Bistrup 1719-1850. Og fæstebreve fra Haxholm fra 1719-1857 for ialt 4.447,70 kr. De er for tiden til indbinding.

Fra Rigsarkivet har vi fået folketællin-

gerne fra 1901 på mikrofilm, så det medførte, at vi måtte anskaffe et læseapparat, som kostede 6.435,50 kr., og filmen kostede 2.086,20 kr. Jeg har også i Rigsarkivet set folketællingerne fra 1905 og 1911, men der skal jo gå en vis tid, inden de gives fri ligesom med kirkebøgerne. Disse mikrofilm er ikke sogne- eller kommunevis, så vi har fået en hel del, som vi ikke har brug for, og vi har overvejet at klippe dem op og fordele dem, hvor de hører hjemme, men vi har alligevel besluttet at beholde dem, fordi der er mange, som grænser op til vort område, så de kan godt være til nytte for slægtsforskere.

Blandt de ting, vi har fået ind, er der 85 grammofonplader, og vi har en gammel grammofon fra århundredskiftet med tragt, så jeg spiller af og til for vore besøgende.

Vi fik også en dejlig kasse fra Randers lokalhistoriske arkiv med mange fine ting, som de har fået fra Randers Amts Historiske Samfund, som før lokalarkiverne havde et Amtsmuseum, nu bliver tingene sendt ud, hvor de hører hjemme, en god ide.

Blandt tingene var et klenodie, et fæstebrev fra 1781. Det er sjældent at se et originalt fæstebrev fra den tid, det var til en Niels Thomsen i Lyngå, og der var Grevens titler med fra Frisenborg, det er de jo ikke i kopierne, vi har i arkivet, jeg synes, de skal med her. »ERHARD GREVE af WEDELL FRIJS, GREVE til GREVSKABET FRIJSENBORG, RIDDER af ELEFANTEN, HERRE til HAXHOLM, FRIJSEND AHL, FAUR-SCHOU, KOLLERUP, WEDELS-LUND, BOLLER, MØGELKIER, og

SØEBYEGAARD. DERES KONGELIGE MAYESTÆTS BESTALTER, GEHEJME CONFERENCE RAAD, GENERAL LIEUTENANT af CAVALLERIET og KAMMERHERRE.« Ja det er en ordentlig smøre, så er det særlig interessant for mig, idet denne Niels Thomsen, som får dette fæstebrev, er nabo til Nydamsgård, hvor jeg er fra, min tip-tip oldefar får fæstebrev 1772, jeg har en kopi af hans fæstebrev, nu kan jeg jo så føje titlerne til. Han hed Laurs Jensen, og han og Niels Thomsen har jo nok af og til fået en snak.

Fra Viggo Nielsen, Voldum, har vi fået mange ting fra et dødsbo efter Chresten Solgård, som boede på Solgården i Voldum, derfra navnet, han var postbud, og der var bl.a. en gammel posttaske, som vi husker dem fra vore drengedage.

Fra skolerne har jeg haft flere klasser, som deltager en konkurrence om den bedste stil om beskrivelse af en stationsby. Præmien er en rejse til Grønland, det er jo spændende.

Jeg takker meget for interessen for arkivet i året, der er gået.

Hinnerup Egnarkiv

Christian Strangholt og N. P. Boye-Nielsen

Det forløbne år har været travlt og frugtbart for Hinnerup Egnarkiv.

Indadtil har det mest spændende været, at en længe savnet støtteforening er blevet dannet. Dens formål er at samle og registrere, at bistå interesserede, samt arrangere kurser, udflugter og møder. Foreningen tæller allerede 52 medlemmer og

det er dens agt i løbet af efteråret at gennemføre kurser i »gammel skrift« samt »søgning af fakta om slægter og slægtsgårde i Hinnerup kommune«.

På lidt længere sigt var det tanken, at støtteforeningen skulle »overtage« den administrative styrelse af arkivet, som i dag sker gennem et kommunalt nedsat arkivudvalg bestående af tre politikere, to personer indstillet af interesseorganisationer samt ledende bibliotekar, som er udvalgets sekretær.

Foruden de nye og gode lokaler på Hinnerup bibliotek har Jyske Bank, som er nabo til biblioteket, stillet ca. 40 m² depotlokale til rådighed for egnsarkivet. Som det fra anden side er nævnt, er det et problem at måtte sige nej tak til museumssager, så derfor er vi meget glade for i depotlokalet at kunne opbevare sådanne genstande til måske bedre tider, således at tingene i det mindste ikke går til grunde.

Meget »nyt« er kommet til i vore samlinger: Blandt de mest spændende erhvervelser er bl. a. en erindringsbeskrivelse fra Hinnerup anno 1915 tilsendt os fra Stavanger i Norge samt en række billeder fra Søften omkring århundredskiftet tilsendt os fra London. Men også mange herboende har afleveret arkivalier og museumsting - det er dejligt og viser, at der er et behov for egnsarkivet: Hvorfor dog destruere hvad andre kan have glæde af - alt er med til at give gode tidsbilleder af by og sogn.

Også udadtil har egnsarkivet været med til at sætte sit præg på Hinnerup. På Hinnerup Kro er der i den store festivalsopat fire store fotostater med gamle

Hinnerupmotiver. Andelsbanken har i det nye banklokale i midtbyen ladet samme ide være grundlag for udsmykning, idet to meget store fotostater af by og trævarefabrik anno 1905 udgør vægudsmykning her. Det gamle facadeskilt fra den første Andelsbank på stedet er restaureret og opsat i lokalet, endda med et flot messingskilt, der fortæller, at ejeren er Hinnerup egnsarkiv.

Artikler i Ugebladet for Hinnerup og Omegn har resulteret i, at vi har fået det gamle syge- og fattighus i Norring fredet. Det blev bygget 1802-06 af Søften-Foldby fattigvæsen og er det sidste tilbageværende efter den gamle sociallov. Hinnerup kommune ejer idag det fine, gamle bindingsværkshus - det er vi stolte over.

FOF opfordrede Niels Peter Boye-Nielsen til at prøve en slags studiekreds i egnshistorie og kirkevandringer. Gennemsnittet for de 11 aftener var 38 deltagere.

Der har været interessante henvendelser fra Århus Arkitektskole vedrørende tegneobjekter for de studerende. Kriteriet for kontakten er, at huset eller bygningen skal være mindst 100 år gammel. I Hinnerup har vi fået tegnet tre kirker og alle facts, der kan belyse historie, er »tegned« med i disse opgaveløsninger, der beskriver alle bygningsmæssige detaljer etc. To huse af historisk værdi er ved at blive beskrevet af afdelingen for bygningsrestaurering (Exner-afdelingen). Måske en god, gratis ide at give videre. Resultaterne er værd at vise frem - et frugtbart samarbejde det er værd at benytte sig af.

Alt i alt er vore mål for 1981 nået. Nu

vil støtteforeningen være vort stærke kort udadtil, efter at alt er cementeret indadtil på Hinnerup bibliotek - men glem ikke, at det er det opsøgende arbejde, der er grundlaget for arkivets indhold.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv

Carl A. Laursen

Vi kan snart tale om at have en gennemført registrering af vore arkivalier.

Vi har i vores arkiv temmelig meget at tumle med, såsom kopier af kirkebøger og folketællingslister samt justitsprotokoller, plus mange andre protokoller, vi gennem årene har fået samlet sammen.

For år tilbage fik vi en ny mand ind, der som rejsebud for sagen har fået tilført arkivet mange interessante kopier af forskellig art. Senere har vi fået nok en medarbejder ind, der er blevet årsagen til forannævnte registrering, der blandt andet består i, at alle de nævnte protokoller er blevet sat i bind med klar beskrivelse af indhold.

Noget nær det samme er sket med vores ret vidtstrakte samling af foto. Vi står overfor i disse dage at skulle udrede og arkivere en god gammel samling, om hvilken vi kan sige: En gammel gårds efterladenskaber. Et sted hvor tingene har ligget stille længe.

Men skøder, kontrakter, pantebreve og dokumenter i øvrigt fortæller dog klart om tiden helt tilbage til 1820-erne.

Her findes skudsmålhbøger og små bøger, der fortæller om indbetaling af tiende-afgifter. Her er soldaterpapirer - også kassationsattester.

En kunstner i en af de generationer af slægten i gården har efterladt mange fermeting som en digtsamling og en stor del prosa. Her er mange fine breve bevaret fra dem, der tog ophold på højskolerne, da disse var nye, og en del fra senere årtier.

En regnskabsbog fra den ældste kro på vores egn, der har sin begyndelse fra for langt over hundrede år siden.

Her finder man naturligvis priser på både øl og brændevin, også til hvem i sognet der er leveret. Og da kroen tilligemed har købmandshandel, ser man også her, hvad almindelige forbrugsvarer kostede, og hvor få ting man egentlig havde at sælge i disse dage: Her er tale om årene før 1864.

Her er ikke alene meget at få arkiveret, her er også meget, der på grund af lidt senere data skal båndlæggelse.

En landsbysmeds regnskabsbog er også blevet os tilsendt (ikke en bysmeds, for der forekom vist sjældent priser og noget skriftligt). Men en almindelig landsbysmeds, der selv begyndte for godt og vel hundrede år siden.

I sidstnævnte bog må man konstatere, at priser på navnlig hestebeslag er lidt anderledes end i dag.

I begyndelsen af vort arbejde med arkivet har vi vel ofte syntes, at vi havde ubegrænsede reserver af hyldeplads.

Angående dette kapitel har vi i den senere tid måttet revidere vores opfattelse.

Vi har i året, der er gået, haft adskillige besøg af arkivarer fra flere af de øvrige historiske arkiver, fra vor nære og lidt fjernere hjemegn.

Mårslet Egnsarkiv

Per Enevoldsen

Mårslet egnsarkiv har i det forløbne år modtaget flere store foreningsarkiver blandt andet fra skolens lærer- og forældreforening og Mårslet landarbejderforening. Endvidere har vi modtaget en del billeder fra det gamle Mårslet. Vi har også modtaget 4 store hæfter om Mårslet kirke, sognets præster og degne, et hæfte om epitafiet i Mårslet kirke og et, der omhandler Thestrup slægten, der nok vil være mange bekendt gennem en bog omkring denne slægt. Mårslet kirke, der fejrede 800 års jubilæum i juni 1981, kan takke provst Thøger Rugholm, der virke-

Mårslet Kirke 1916. Gravsted for familien Nørregaard, Testrup Højskole.

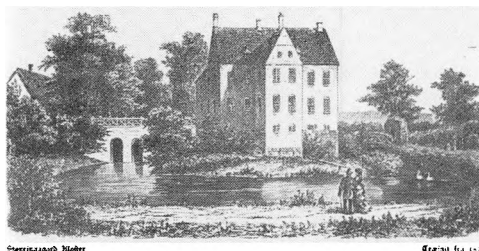
de ved Mårslet kirke fra 1928-1963, for det meget store materiale, der er omkring Mårslet kirke og dens historie. Thøger Rugholms materiale forelå i meget tæt beskrevne ark og med mange forkortelser, men efter Hans Rimmen Møllers store arbejde med renskrivning og trykning er materialet nu let tilgængeligt. I hæfterne kan bl. a. læses, at den første præst, der var bosat i Mårslet, var Christen Laveritssen, der var præst i Mårslet indtil 1610. Før den tid blev Mårslet sognekald bestyret fra Århus. Martin Kontni, der har virket som sognepræst siden 1977, er kun den 16. præst ved Mårslet kirke siden Christen Laveritssen.

Endvidere har vi modtaget al korrespondance vedrørende etablering af Mårslets første børnehave, lige fra det forberedende arbejde vedrørende etablering af i første omgang en legestue for at undersøge et konstant behov, senere forhandling med på dette tidspunkt Mårslet sogneråd om grund i ny ydstykning i Mårslet og en endelig etablering af børnehaven.

Nørhald Egns-arkiv

Peter Østergaard

Ved årets begyndelse blev arkivets samling gennem Kommunekontoret brand/vandskade-forsikret i Kommunernes gensidige Forsikringsselskab for 86.400,00 kr. - og det er kun den del, der kan vurderes i kroner og ører og i givet fald erstattes ved nyindkøb af kopier. En væsentlig del af arkivets bog- og protokol-samling er jo ganske enkelt uerstattelig. Så det er således ikke blot en stor formue

Støvringgaard 1875.

- det er uoverskuelige værdier, der er blevet os betroet. Til gengæld er dette omfattende materiale også til glæde for et stadig større antal besøgende - bl. a. er skole- og gymnasieungdom meget flittige arkivgæster og henter stof til opgaver med lokalhistoriske emner.

Af nyere hvervet materiale kan nævnes xeroxkopier fra Landsarkivet af Herregårdenes fæsteprotokoller, - de er sirligt skrevet og letlæselige og giver gode og interessante oplysninger om fæstegårdene og personoplysninger fra omkring 1700 til midt i 1800-tallet og er således glimrende supplement til kirkebøgerne og folketællingerne i slægtsforskningsøjemed.

På grund af den øgede travlhed på læsestuen har vi i år måttet sløjfe den årlige vandrestilling; men den udadvendte aktivitet har dog ikke være o-stillet, idet arkivet i årets løb har bidraget med lokalhistoriske lysbilledforedrag ved 12 forenings-arrangementer med tilsammen ca. 1.000 deltagere, - hvilket ikke alene viser en voksende bred interesse for lokalhistorien, men også opmuntrer den betragtning, at der fra arkivet kan og bør udgå en - skal vi sige - nutidig kulturel virksomhed - der bygger på de lokale

folkelige traditioner. F. eks. har vort årsmøde de sidste par år formet sig som musik-aftener under temaet: »Nørhald rundt i sang og musik«, hvor viser og sange fra og om de enkelte landsbyer i kommunen fik salens vægge til at vibrere, og den sanglige rundtur vekslede med personalhistorie og prøver på egnens historiske spillemandsmusik fremført af Nørhald promenadeorkester under ledelse af musiker Jørgen Hjulerå, Dalbynder, der også akkompagnerede fællessangene.

Et arkiv bør være en levende faktor i egnens kulturliv.

Nørre Djurs Egnarkiv

Tom Mortensen

Vort arkiv har lokale i vandrerhjemmet »Djursvold«, der ligger i kommunens og dermed arbejdsmarkens nordøstlige hjørne. Det er en af grundene til, at man på sidste generalforsamling drøftede muligheden for at flytte til bedre og flere lokaler mere centralt i kommunen. Vi må dog se i øjnene, at arkivet foreløbig må blive hvor det er.

Den noget afsides beliggenhed er nok også medvirkende til, at arkivet i det forløbne år ikke har været særlig meget besøgt. Arkivet har fast åbningstid een gang om måneden, nemlig første tirsdag om aftenen, og ellers efter aftale med de faste medarbejdere.

På sidste generalforsamling gik næsten hele den gamle bestyrelse af. Bodil Rasmussen og Hans Mogensen har stået for det daglige arbejde i hele året, og kun Hans Mogensen fortsætter i den nye be-

styrelse. Der forestår nu en reorganisering af bestyrelsens arbejdsfordeling, og man er i bestyrelsen enig om, at der skal gøres et betydeligt arbejde for at slå arkivets betydning fast som en del af kommunens kulturelle liv. Blandt andet derfor forberedes nu atter et årsskrift af mindre omfang, der hvert år skal informere arkivets brugere - først og fremmest kommunens beboere - om arbejdet med arkivet. De udadrettede aktiviteter vil således få tildelt en større plads i arkivarbejdet end hidtil. Arkivets samlinger trænger desuden til at blive gennemregistreret og eventuelt omregistreret, men dette store arbejde trækker selvfølgelig i langdrag.

I årets løb er der indkommet adskillige gode arkivalier, mest ældre fotos af personer og bygninger. En del ældre skolebilleder er overført fra Randers Lokalhistorisk Arkiv. Fra Institut for Dialektforskning er udleveret kopier af båndoptagelser med det særegne Gjerrild-mål. De stammer fra 1940. Endvidere er der indkommet arkivalier om nedlagte andelsmejerier.

Arkivet indeholder specielt arkivalier vedrørende ejendoms historie og personhistorie, herunder en del meget gamle skøder og fæstebreve. Arkivalier vedrørende lokalhåndværket og de mindre virksomheder er derimod ikke særlig stærkt repræsenteret endnu. En del arkivalier belyser det kulturelle liv i de tidligere sognekommuner, fortrinsvis foreningslivet og de politiske bevægelser. Og så på dette område forestår der et betydeligt indsamlingsarbejde. Arkivet ejer nogle få museumsgenstande, mest foreningsfaner.

Lokalhistorisk forening for Purhus kommune

Metha Laursen

Foreningens bestyrelse blev ved forrige generalforsamling udvidet fra 5 til 7 medlemmer, da opgavernes størrelse ikke harmonerede med det antal hænder, der var til løsning af opgaverne, de fleste bestyrelsesmedlemmer er jo også til anden side engageret, og jo flere berøringsflader - des flere indleveringer, - det gælder både dokument- og billedsamlinger fra institutioner såvel som private.

Men skal arkivet kun være opbevaringssted med støv på hylder og skabe? Nej, vi håber at komme til bunds i arkivringen, så der blir mere tid til at offentliggøre de mange »perler«, arkivet rummer. Næstformanden, Jytte Nielsen, har i år deltaget i et S. L. A. kursus og er nu fuld af gode ideer om inddragelsen af lokalhistorien i undervisningen, - ideer - som vi agter at arbejde videre med.

Det er ikke lykkedes at få tilknyttet fast kontorhjælp i arkivet, - men i skrivende stund (juni måned) har vi hjælp af en interesseret Randers-dame, som uden vederlag hjælper os 1/2 dag om ugen, og det er vi taknemlig for, men vi kan beskæftige flere hænder - helst i følgeskab med en skrivemaskine!

Kopiering af folketællinger og kirkebøger er nu tilendebragt for denne gang, og det har vi tydeligt følt på finanserne. Et mikrolæseapparat skænket af AS-FERG-FÅRUP SPAREKASSE gir besøgende mulighed for at aflæse de gamle optegnelser på film.

Vore lokaleforhold er væsentlig bedret

i årets løb, idet vi nu råder over 2 rum, det ene som kontor/magasin, og det andet som udstillingsrum, hvor samtlige 10 kirkesogne er repræsenteret i billeder.

Vor indsamlingsform er »mund til øre metoden«, den virker mindst pågående, - men forudsætter, at vi er klar til at rykke ud, når vi får henvendelse om arkivalier. I mange tilfælde efterfølges indleveringen af et personligt besøg i arkivet. Besøgstallet er forøget med næsten 1/3, og vi har jævnlig forespørgsler.

Årets aftenudflugt formede sig som en byvandring i landsbyen Svinding og samlede over 50 deltagere, der med interesse fulgte kirkesanger Anton Laugesens beretning om bebyggelsen før og nu. Aftenen sluttede med besøg i Sønderbæk kirke, hvor pastor B. Grann fortalte om kirkens klenodier, og ved termokaffen i Sønderbæk forsamlingshus var der forskellige lokale indslag.

Indenfor kommunens grænser har der været tre billedudstillinger. Specialudstillinger kan ikke komme på tale, før alt væsentligt materiale er registreret.

I slutningen af 1981 udsendte vi til kommunens 1000 pensionister en opfordring om at nedskrive erindringer, - vi har modtaget flere svar på henvendelsen, og flere er undervejs!

Ved nytårstide udsender vi en besked den folder med et udpluk af arkivets mangfoldigheder til foreningens medlemmer.

I 1940erne, - da tørvegravningsfeberen rasede, - optog fotograf Åge Østergård, Asferg, en film fra Asferg mose; den er nu ved kasserer N. Kamp Niensens hjælp bleven tekstet, - og af Allan Berg Nielsen

omarbejdet til 16 mm film. N. Kamp Nielsen - daglig leder af arkivet - har haft den rette baggrund i arbejdet, da han er barnefødt i Asferg.

Randers lokalhistoriske arkiv

Peter Bondesen

Arkivets indsamlingsvirksomhed har i det forløbne år været præget af to indsamlingskampagner: Indsamlingen af pensionisterindringer og spejderhistoriske arkivalier. Sideløbende hermed er den løbende aflevering modtaget. Inden for Randers kommunes grænser er der konstateret et betydeligt behov for opbevaring af især foreningsarkiver.

Følgende større afleveringer er modtaget: *Institutioner m.v.*: Byjubilæumskomiteen af 1952, Frilørdagskomiteen 1934-54, L.A.B. 1940, Propagandakomiteen for Randers By og Havn 1934-59, Randers Børneasyl 1840-, Randers Søndagskole 1845-81. *Foreninger*: Arkitektforeningen 1907-22, Byggeselskabet Christiansborg 1910-50, Dansk Arbejde 1909-, Haandværkersvendenes Syge- og Rejseforening 1925-, Historisk Samfund for Randers Amt 1906-, Randers borgerlige Skydeselskab 1858-, Randers Rotaryklub 1928-, Randers Teaterforening 1944-77, Træhandlerforeningen 1913-69, Dansk Kommunalarbejderforbund 1925-. *Virksomhedsarkiver*: J. A. Beider og Chr. Stougaards Stukkatørværksted 1914-75, Dronningborg Fjernvarmeværk, Fotograf Jens Chr. Høegs negativsamling 1942-, Ludv. Lorias Stentrykkeri ca. 1870-. *Privatarkiver*: Musikdirektør Søren Tellings partitursamling 1887-1918.

Efter udsendelse af spørgeskemaer til kommunens pensionister har arkivet nu modtaget ca. 100 kortere og længere erindringer. - Under temaet »Spejderliv i Randers« har arkivet i samarbejde med en gruppe ældre spejdere indsamlet lokale spejderarkivalier. Materialet stammer fra Det Danske Spejderkorps' afdelinger i Randers. Der er modtaget materiale fra følgende nedlagte afdelinger: Randers Spejderkolonne 1922-68, Handelstropen Mercur 1922-26, Niels Ebbesens trop 1923-26, 3. Randers Trop 1934-42, Spejdernes Hjelpekorps 1942-44, Randellsborg Trop 1943-, Flintebjerg Trop 1954-.

Fra Historisk Samfund for Randers Amt er modtaget det nu opløste »Amtshistorisk Arkiv«. Materialet herfra er fordelt til de respektive lokalhistoriske arkiver, idet dog avisudklip fra vort »udklipningsområde« er indgået i egen samling.

I beretningsperioden har arkivet været besøgt af 2240 personer. Foruden de sædvanlige foredrag i arkivet og ved forskellige foreninger kan nævnes følgende større arrangementer: I Randers Festuge 1981, lysbilledfortælling om landsbyen Romalt ved stud. mag. Karen Kirkholt i Romalt forsamlingshus den 22.8. - Byvandring for Stadsingeniørforeningen 5.9. - Deltagelse i Temaugve vedrørende kommuneplanloven: Kulturhusets institutioner set indefra 27.-28.10.

Foruden de mindre præsentationsudstillinger i arkivets forhal har følgende større udstillinger været vist: 100-året for Henrik Pontoppidans forfatterdebut (31.10.-6.12.). Udstillingen blev fulgt op af en folkeuniversitetsforelæsning ved udstillingens tilrettelægger Th. Skjerbæk. -

Indsamlingen af spejderarkivalier gav materiale til en udstilling om det lokale spejderliv. Meget genstandsmateriale var lånt fra Randers-troppene (1.3.-31.3.). Denne udstilling blev fulgt op ved en spejderhistorisk aften (26.3.), hvor der blev berettet om indsamlingens resultater og vist smalfilm fra lokale spejderbegivenheder.

Lokalsamlingens virksomhed har fulgt de foregående års praksis med hensyn til anskaffelse af trykt materiale fra det tidligere Randers amt. Der har været arbejdet med en ajourføring af bestanden af lokale foreningsblade m.v. Også den trykte samling har mærket kontakten med den lokale spejderbevægelse i form af en række nye abonnementer og aflevering af ældre nu ophørte tropsblade.

I beretningsperioden har arkivet foruden det faste personale beskæftiget fire arbejdsledige og en militærnægter. Den ekstra arbejdskraft har muliggjort et betydeligt merarbejde. Erindringsindsamlingen er udført af disse medarbejdere. Et pædagogisk materiale om besættelsestiden i Randers er udarbejdet, ligesom det har været muligt at foretage en bevarende gennemgang af arkivets klichesamling.

Samsø slægts- og egnhistoriske arkiv

Kirsten Borch Hansen

Arkivet blev oprettet i 1972, da kommunen erhvervede Orla Gylling Bertelsens private samling af arkivalier, der danner grundstammen i arkivet. Ifølge de oprin-

delige vedtægter fra 1972 var arkivet en afdeling af Samsø bibliotek, men fra 9/3 1977 blev det koordineret Samsø Museum.

Den administrative og daglige leder er fra 1/11 1978 Kirsten Borch Hansen, der aflønnes for 6 ugentlige timer.

Af medarbejdere er der desuden et ulønnet arbejdsudvalg på 7 personer med meget varieret arbejdstid.

Arkivet modtager tilskud fra museet. I 1982 18.500 kr. Heraf betales løn til daglig leder og udgifter til arkivets drift. Husleje, el. og varme betales af kommunen.

I de senere år har arkivet modtaget pengegaver fra »Bikuben«, S. D. S. og »Samsø Julemærke«, dette har sat os i stand til at anskaffe skifterammer, båndoptager, et brandsikkert skuffeskab og en el.-skrivemaskine.

Fra februar til oktober 1981 »lånte« arkivet nogle timer ugentlig fra biblioteket en civil værnepligtig, en ung samsing, hvis store hobby er at fotografere. Han fik da også taget en mængde billeder bl.a. af uddøende erhverv og af begivenheder specielle for Samsø såsom kreaturtransporten til og fra Samsø, der finder sted hver sommer, desuden indsamlede han en del arkivalier.

I sommeren 1981 arrangerede han på biblioteket en udstilling om erhverv på Samsø. Desværre tillader pladsforholdene på arkivet 36 m² ikke, at vi holder udstillinger der.

I år er vi i gang med at lave en udstilling om skolerne på Samsø, og hvis pladsen tillader det, tager vi sporten med.

I det forløbne år har vi modtaget mange arkivalier f. eks. 58 protokoller fra et

nedlagt mejeri, fra en gård til kopiering levnedbeskrivelse af en tidligere ejer, dagbog over gårdens drift m.m., breve fra unge, der deltog i krigen 1848 til 50, fra nogle, der sejlede og andre, der emigrerede, samt en mængde skillingsviser. Endelig har vi modtaget skoleprotokoller og andet »sensitivt« materiale; breve fra den ihvert fald på Samsø kendte godsinspektør Kruse til dennes datter i Amerika. Det er godt, vi har det brandsikre skuffeskab.

Endvidere har vi modtaget en del »småting« meget til kopiering. Noget tyder på, at folk er blevet mere tilbageholdende med at skille sig af med de originale ting og kun vil overlade kopier til arkivet.

I foråret har arkivet modtaget en gave bestående af 35 Nordby stamtavler udarbejdet af slægtsforskeren Sophus Gylding Erntgaard, som er en slægtning af Orla G. Bertelsen. Sophus Gylding, der nu har taget fast plads på Samsø, fortsætter ved hjælp af arkivets kirkebogs- og folketællingskopier med at udarbejde stamtavler for beboerne i de øvrige sogne.

Arkivet har åbent fredag fra kl. 16,00 til kl. 19,00 og i skolernes sommerferie tillige onsdag fra kl. 10,00 til kl. 12,00.

For hver måned klippes lokalstof ud af tre aviser, det bliver dog ikke nøjere registreret, da den daglige leder ikke kan overkomme det.

Fra 1980 har vi benyttet S.L.A.s registreringsblade, og drømmen er at få alt også det gamle på kartotekskort, men det kniber for den daglige leder at overkomme det hele.

Meget forsømt er også det udadvendte

arbejde som interviews, det skyldes dog mere skyhed end tidnød, vi mangler en medarbejder med det fornødne gå på mod. For at reklamere lidt for os selv sender den daglige leder pressemeddelelser ud nogle gange om året.

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv

P. Holm Jensen

Så er der igen gået et udbytterigt arbejdsår for arkivet, der har til huse i Sognegården i Lisbjerg. De to loftsværelser, arkivet har til rådighed, har fået nye vinduer, men må stadig leve med en stejl trappe, der volder mange ældre besvær. Besøget har været godt, og der afleveres stadig interessante sager.

Til oplysning for slægtsinteresserede, der stammer fra de tre kirkesogne, som arkivet dækker, kan det oplyses, at kirkebøger, der er tilgængelige, findes på arkivet.

Som noget specielt har jeg i år valgt et 70 års gammelt billede fra matr. nr. 15e i Skejby, hvor vi ser karetmager/karosserifabrikant Rasmus Kristensen med børn og medhjælp foran to efter den tid flotte

Bilfabrikant 1912.

Bilhandel 1982.

skeletter til et par nye biler. Sådant et bindingsværkskelet blev så senere påsat en importeret undervogn fra USA og derefter beklædt med finerplader, og en ny bil var klar til at vække opsigt, hvor den kom frem.

Lokalhistorie er også at observere årets begivenheder. I dag er der også biler på nr. 15e, men nu er det samlebåndsfremstillede japanske biler, der sælges, og huset er også nyt, det gamle faldt for Randersvejs udvidelse.

Se på billederne, de illustrerer bedre end mange ord udviklingen fra 1912 til 1982.

Lokalhistorisk arkiv i Solbjerg

Johanne Methling

Arkivets bidrag i år til Østjysk Hjemstavns skal være nedenfor viste optegnelser. Arkivet har stadig mange besøg og modtager mange arkivalier, især har dette år givet mange fotoalbum af de helt gamle med fløjlsbind og metalhjørner, det kniber lidt med at registrere billederne, da der mangler navne på personerne.

Optegnelser i haandskreven Regnebog, »skreven i Asch Skole d. 6. November 1785. Povel Madsen Asch«.

Bogen tilhører 1957 Grd. Tage Brøndum Nielsen, Asknordgaard, pr. Malling St.

Nogle ulyksalige Dage om aaret.

Den første Dag i Aaret er den 17 January hvo som da aarelades Hand Døer i samme Aar eller bliver sterblind.

Om noget Menniske fødes dend sidste Dag i January det Raadner iche efter at det er død.

Den 2'den Dag er d. 23. Febr., lader Mand da Nogen aarelade da Døer den eller Krømpe tager Hanem.

Den 3'die Dag er dend sidste i Febr.

Den 4'de Dag er d. 3'die Dag i Aprilij hvo da Nogen aarelader hand døer d. 3'die Dag der efter eller hand faaer en svar Kolde syge.

Den 5'te Dag er d. 7'de May og d. 23. May hvo som nogen aarelader udi de Dage hand faaer svar Hovedverk bliver gall og vilder.

Den 6'te Dag er d. 3. Juny hvo som da bliver aareladet Hand faaer den faldende Sygge eller den spedalske Sot.

Den 7'de Dag er d. 3'die July og den 25'de i samme Maaned hvo da bliver aareladet hand døer eller mister sin Hukommelse.

Den 8'de Dag er d. 15 Augsty hvo som da bliver aareladet hand døer dend 5'te Dag derefter.

Den 9'de Dag er dend 3'die Septembr. og dend 29 Septembr hvo som da bliver aareladet i de Dage hand døer samme Aar eller vorder blind eller og vilter og kommer af sit Sind.

Dend 10 Dag er d. 21 October hvo som da bliver aareladet hand døer eller bliver vilter.

Sønderhald egnsarkiv

Vibeke Nielsen

Arkivet har i det forløbne år modtaget en del billeder, mest postkort fra forskellige steder i kommunen. Også ejendoms-papirer, skudsmål-bøger og avisudklip er blandt det indkomne, ligesom sager vedrørende de nu nedlagte små skoler og biblioteker. Når dertil kommer, at der efterhånden er en del bøger på arkivet, må det nok siges at være et held, at ingen af de mange afleveringer er særlig store, da der er ved at være fyldt op i de to små lokaler. Marius Saabyes samling af oldsager tager sig godt ud i sin montre, der blev fremstillet af unge langtidsledige med det dobbelte formål, at de fik arbejde for en kortere tid, og arkivet fik en billig montre; dens eneste ulempe er, at også den fylder godt.

Et lysbilledapparat med tilbehør hører til nyerhvervelserne og har gjort gavn ved flere af foreningens arrangementer. Disse har som tidligere år bestået i aftenmøder med foredrag, eventuelt med lysbilleder og derefter selskabeligt samvær med mulighed for diskussion. Også museumsbesøg har været på årets program, og endelig i juni den traditionelle sommertur, hvor vi endnu stort set har holdt os inden for vores egen kommune. Arkivet og foreningen udgiver i fællesskab et årsskrift, som i begyndelsen af 1982 er udkommet for femte gang.

Museer

Clausholm

Henrik Berner

Den økonomiske krise med deraf følgende usikkerhed om fremtidsforholdene har desværre også i år sat sit stærke præg på restaureringsaktiviteterne!

I den tilsvarende oversigt sidste år nævntes, at der var planlagt en omsætning af en af de udvendige sidetrapper i slotsgården. Heldigvis blev finansieringsforholdene bragt i orden, så arbejdet blev påbegyndt i eftersommeren. Omtrent på det tidspunkt, da frosten satte ind, måtte arbejdet midlertidigt standses, men på det tidspunkt var de væsentligste arbejder også gennemført. Fuldførelsen regnes afsluttet efter sommerferien 1982.

Forhåbentlig vil der også blive skabt midler og udveje til at omsætte den anden sidetrappe i slotsgården - foreløbig arbejder man på, at dette arbejde kan komme i gang til efteråret, men muligvis må det af finansielle grunde udskydes til efteråret 1983.

I fortsættelse af tidligere års tradition afholdes tre offentlige gudstjenester i slotskapellet, traditionelt begyndende 2. pinsedag under ledelse af pastor Tranholm-Pedersen, Voldum. Gudstjenesten midsommers - 1. august kl. 10 - udsendes i fjernsynet - gudstjenesten vil blive ledet af professor P. G. Lindhardt.

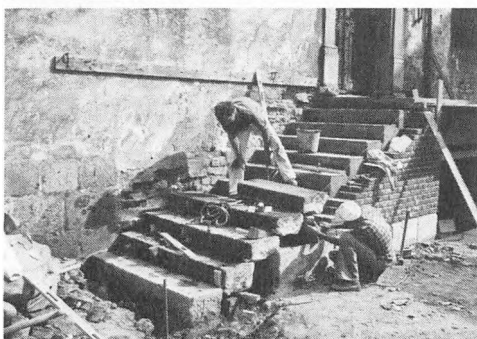
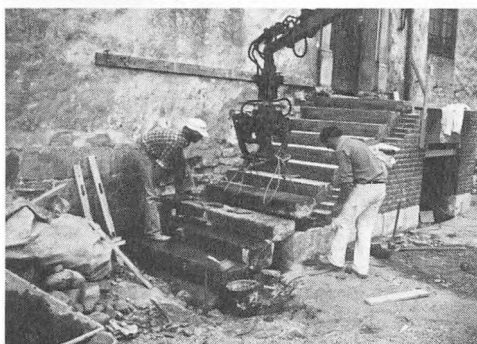
Der afholdtes en orgelkoncert i slutningen af maj, og en klavertrio vil musicere i Havesalen 20. august i tilknytning til »Randersugen«. Årets »Slotskoncert« med Randers Byorkester under ledelse af

kapelmester Grove-Jørgensen er ansat til onsdag, den 4. august.

Som bekendt er 1982 udnævnt til »Slotsåret«, hvor et antal herregårdsho-

Omsætning af østre sidetrappe.

*Endelig anbringelse af trin fra neden nr. 4, sten nr. 7.
H. B. foto.*

vedbygninger, parker etc. udover de normalt åbne vil være tilgængelige for publikum. På Clausholm markeres »Slotsåret« bl. a. ved udstillinger af Den kongelige Porcelænsfabrik's stel »Flora Danica« samt nogle helt moderne messehageler, velvilligst udlånt fra Billund Kirke. Der vil også blive lejlighed til at se demonstration af kartning, spinding og vævning af uld. Traditionelt arrangerede en kreds af omegnens pensionistforeninger en Grundlovsfest i parken - dagen markeredes med taler, folkedans og musik.

Dansk Landbrugsmuseum Gl. Estrup Svend Nielsen

Året 1981 har på næsten alle områder været et meget travlt år for Museet. Der blev givet 190 omvisninger for skoler og selskaber, og det samlede besøgstal steg med 5.292 til 26.859, der er det højeste besøgstal i Museets historie bortset fra helt specielle situationer.

Udstillingen »Mælk - Smør - Ost« blev demonteret og erstattet af »Landbokvinden«, der belyser en række af landhusmoderens arbejdsområder i forrige århundrede som f. eks. mælk og smør, uld og hør, bagning, øl og brændevin, slagting, vask og lysestøbning m. m. I tilknytning til denne udstilling er der fremstillet forskellige teksthæfter til skolebrug. I forhallen har en vandrestilling om Kolindsund været opstillet 2 måneder i foråret. Ud over de egentlige udstillinger har der i nogle weekends med stor succes været arrangeret »ulddage«, hvor medlemmer af Randers Tekstilkreds har

demonstreret kartning, spinding, vævning og andre tekstilarbejder.

Det systematiske konserveringsarbejde er skredet støt fremad, men kan i virkeligheden ikke følge trop med tilgangen, fordi mange af de større og komplicerede maskiner kræver et omfattende og tidsrøvende konserverings- og restaureringsarbejde. Det gælder f. eks. den meget sjældne IH-traktor fra 1921, som er skænket Museet. Af andre indgåede genstande kan nævnes en samling dyrlægeinstrumenter og noget så sjældent som en hjulplov. Desuden er der skænket en del bøger til biblioteket. Museet har endvidere gennemført en indsamlingskampagne, der resulterede i ca. 2.000 kataloger, brochurer, brugsanvisninger o. lign. vedrørende landbrugsmaskiner. Endelig kan også nævnes, at det særprægede og unike køretøj »hippemobilen« er blevet forsynet med en udstoppet hest, således at dens funktionsmåde nu er umiddelbart forståelig for publikum.

Også arbejdet ved istandsættelse og indretning af de gamle bygninger er kommet et par skridt videre. I cafeteriet lykkedes det at få installeret forskelligt køkkeninventar, således at der nu også kan serveres varme retter. Taget over kontoret og arkivet er blevet udskiftet, men under dette arbejde var vi så uheldige, at en storm med skybrud forårsagede en del vandskader, der især gik ud over biblioteket.

Men selvom det har været et godt år, og selv om vi har løst en del problemer, er der stadig meget, der skal gøres, og eet af de mest påtrængende problemer er pladsmanglen. Udbygningen af Museet

er endnu ikke afsluttet, og der er et stort behov for mere udstillingsplads, men behovet for magasinplads er endnu større, for magasinerne er så fyldte, at vi næsten er afskåret fra at tage imod nye tilbud om genstande, medmindre det drejer sig om ganske små ting. Vi håber derfor meget, at der på mirakuløs måde vil vise sig mulighed for at komme i gang med bygningen af et stort, rummeligt magasin.

Djurslands Museum, Dansk Fiskerimuseum

Bjarne Flou

Museets virksomhed i 1982 er først og fremmest markeret ved åbningen af Dansk Fiskerimuseum og museets nye lertøjssamling. Med åbningen af Dansk Fiskerimuseum er Djurslands Museum blevet et landsdækkende museum, og der forestår et omfattende indsamlings- og undersøgelsesarbejde omkring den danske fiskers liv og kår gennem tiderne. Specielt til at varetage dette arbejde har museet ansat etnografen, magister Torben Vestergaard. Dansk Fiskerimuseum omfatter i øjeblikket ca. 1000 numre fra Dansk Fiskeriforenings samling, der hidtil har været udstillet på Nationalmuseet i Brede.

På baggrund af en stor donation af dansk lertøj fra en privatsamler er der nu opstillet en udstilling om lertøjets kulturhistorie d.v.s. inklusive en lille afdeling om den forhistoriske lertøjsproduktion i Danmark.

Udstillingen tjener som en generel indføring i forskellige tiders håndværkspro-

duktions fra selvforsyningsøkonomi over håndværk til industriel masseproduktion.

På trods af det store og krævende arbejde med at færdiggøre og opstille ovennævnte to udstillinger har markarbejdet ikke ligget stille i det forløbne år.

På den arkæologiske front må der især fremhæves undersøgelserne af to lokaliteter fra grubekeramisk kultur ved Kainsbakke nær Grenå. Bevaringsforholdene er her ekstremt gode m.h.t. bevaring af knoglemateriale, og udgravningerne har allerede givet grund til at antage, at disse undersøgelser vil fortsætte flere år frem i tiden og kaste lys over denne tidsperiode.

På det etnologiske område har museet fortsat samarbejdet med Ebeltoft Nordkommunes miljøgruppe angående indsamling af gamle fotos m.v. og om kalkproduktionen i området. Museet vil senere tage initiativ til et samarbejde med egnens øvrige museer og arkiver om et mere bredt anlagt projekt vedrørende kalkens kulturhistorie på Djursland.

Forhistorisk Museum Moesgård

Jens Jeppesen

En stor del af museets aktiviteter er prægede af de bygge- og anlægsarbejder, der foregår i Århus-området. I 1981 blev der således foretaget omfattende rekognosceringer og prøveudgravninger i de områder, der ville blive berørt af Varmeplan Århus, og på grundlag af disse forundersøgelser blev der i foråret 1982 foretaget fire udgravninger.

I Viby blev der foretaget en mindre

undersøgelse ved Århus Å, da der tidligere var konstateret en skaldynge meget tæt på det område, der ville blive berørt af anlægsarbejderne for Varmeplanen. Det viste sig imidlertid, at skaldyngen ikke strakte sig ind over det berørte område, hvorfor undersøgelsen hurtigt kunne afsluttes.

I Vejlbj blev der, i sydsiden af Egådalen, foretaget to udgravninger. På den ene plads fandtes der bopladslevn med flintredskaber og keramik, der kan dateres til senneolitikum (ca. 1800-1500 f. Kr.). Det drejer sig muligvis om en hustomt. Desuden fandtes der på denne plads en stor affaldsgrube med fund fra flere forhistoriske perioder. Ved den anden udgravning i Egådalen fandtes nogle store affaldsgruber, der, foruden flintafslag, indeholdt et rigt keramikmateriale, der kan dateres til slutningen af bronzalderen, dvs. mellem 1000 og 500 f. Kr. Der blev foretaget en større fladeafdækning omkring disse gruber i håb om at finde hustomter, men der blev desværre ikke fundet nogen. Derimod fremkom der ved denne afdækning, som vist på billedet, en grav fra ældre romersk jernalder. Der drejer sig om en af de såkaldte »østjyske lerkargrave«, der dateres til perioden 0-200 e. Kr. Fundstedet ligger et par kilometer øst for Lisbjerg, hvor der i begyndelsen af dette århundrede blev udgravet over hundrede grave af denne type. Da der således er tale om en gravtype, der er meget karakteristisk for Århus-området, blev det besluttet at rekonstruere den i museets udstilling.

Den sidste udgravning i forbindelse med Varmeplan Århus blev foretaget i

Skejby øst for Randersvej. Det drejede sig om et område, hvor der ved forundersøgelserne var fundet keramik fra tidlig jernalder. Da der formodedes at være tale om en boplads, blev der også her foretaget en større fladeafdækning for at undersøge, om der kunne påvises hustomter. Men heller ikke denne afdækning resulterede i fund af hustomter. Derimod fremkom der en række større og mindre affaldsgruber med et varieret indhold af keramik, flintafslag og husdyrknogler. Desuden fandtes der i nogle af gruberne myremalm og jernslagge. Keramikken kan dateres til den første periode af førromersk jernalder (omkring 500 f. Kr.), og fundet viser således, at der er foregået jernudvinding på pladsen i den tidligste del af jernalderen.

Nogle af fundene fra de ovennævnte udgravninger, bl. a. jernaldergraven, indgår i sommerens særudstilling på Moesgård »Århus - byen under dine fødder«.

Jernaldergraven set fra øst.

Gammel Estrup - Jyllands Herregårdsmuseum

Vibeke Nielsen

Museets anspændte økonomiske situation har bevirket, at alle tanker om istandsættelsesarbejder på bygningen har været opgivet på forhånd. Der er dog fundet udvej for en hårdt tiltrængt murreparation på det ene trappetårn, dels ved at det blev godkendt af en af donatorerne til jubilæumsfondet, at gaven blev brugt til dette formål, dels ved fredningsstyrelsens hjælp. Dette arbejde er nu - sommeren 1982 - stort set afsluttet. Økonomien gør det også svært at holde haven bare nogenlunde i orden, for det kræver både arbejdskraft, redskaber og planter. Når det trods alt er lykkedes for den dels vedkommende nærmest bygningen, skyldes det hjælp og velvilje fra flere sider: En altid nærværende ven af museet har skænket en stor plæneklipper, en lokal gartner blomster til et par store bede. Et kapitel for sig er følgerne på hus og have af novemberstormen, men de er dog ved at være overvundet nu.

Et meget vigtigt fremskridt med hensyn til museumsgenstandene er det, at en betragtelig del af samlingen blev fotograferet i efteråret 1981. Om nyrehvervelser har der næsten ikke været tale. En himmelseng, snarest fra slutningen af forrige århundrede, er den eneste. Den stammer fra Gammel Estrup og er i ret god stand; den er ikke udstillet, da den ikke passer i de tilgængelige rum, men vil få sin chance, når der ad åre bliver mulighed for at tage fat på øverste etage.

Året har som sædvanlig budt på en

koncert med Randers Byorkester i Ridersalen og to aftengudstjenester i kapellet.

Fra Kulturhistorisk Museum i Randers - 1931

Guri Dybsand

Í 1981 var det halvtreds år siden museet for første gang hyrede en student til en særlig opgave. Det drejede sig om »en haardt tiltrængt Omordning af Samlingen«, som det står i forhandlingsprotokollen for 1927. Man var klar over, at dette ville kræve en vis kapital, så derfor var man yderst sparsom med genstandsindkøb de følgende år.

Endelig i april 1931 enedes bestyrelsen om »nu at lade den i flere Aar paatænkte Omordning af Museet foretage under Vejledning fra Nationalmuseet, idet man formener nu at have tilstrækkelige opsparede Midler hertil«. Museumsinspektør Chr. Axel Jensen, der dengang havde tilsynet med provinsmuseerne for Nationalmuseet, var selvfølgelig konsulteret. Ved næstfølgende styrelsesmøde i maj var han tilstede i Randers og »forelagde en Plan for Museets Omordning, som Bestyrelsen vedtog og man gaar strax igang med Forberedelserne.«

Indbefattet i planen var også istandsættelse af lokalerne. Allerede i begyndelsen af juli kunne museets daværende formand, konsul Eistrup, forhøre sig hos Chr. Axel Jensen om hvornår det ville passe ham og hans assistent at begynde arbejdet. Det første svar lyder, at man regner med at komme til oktober, men

24. august indløber det glade budskab, at »Mod Forventning viser det sig, at både jeg selv og især Stud. mag. Arne Hoff, der skulle hjælpe med det forestående Arbejde i Randers Museum, bedst vil kunne tage fat i Begyndelsen af September måned - jo før jo heller!«

Ved styrelsesmøde 24. september, da udstillingsarbejdet var i fuld gang, meddelte formanden, »at efter Aftale med Magister Jensen aflønnedes Student Hoff med 20 Kroner om Dagen foruden Rejseudgifter for hans Arbejde ved Museets Ordning«.

Hvordan oplevedes så denne opgave af studenten for halvtreds år siden - og hvilke forudsætninger mødte han mon med? Vi har spurgt, og her beretningen:

»Efter at jeg i 1927 var begyndt at studere historie, i den hensigt at blive museumsmand, kom jeg året efter i forbindelse med Hugo Matthiessen, som samlede nogle interesserede historiestuderende til et arbejde med forskellige gamle københavnske huses bygningshistorie. I fortsættelse af dette begyndtes i 1929 en systematisk gennemgang af den indre by, kvarter for kvarter. Sammen med arkitekt Millech fra Kunstakademiet undersøgte jeg husene fra kælder til kvist og udvalgte, hvilke bygningsdetaljer der fortjente opmåling eller fotografering, mens de endnu fandtes.

Da jeg imidlertid var mere interesseret i lidt ældre kulturhistorie, plagede jeg Hugo Matthiessen og Chr. Axel Jensen om at komme med ud at grave. Sidstnævnte kendte jeg fra hans udgravning i 1922 af Helenes Grav i Tisvilde, på en grund, der tilhørte min morfar.

Det blev imidlertid Poul Nørlund, jeg i 1929 kom på udgravning med, til Korsbetningen ved Visby, krigergravene fra det store slag 27. juli 1361. Tretten lykkelige og lærerige uger tilbragte jeg her under Nørlunds og Bengt Thordemans inspirerende vejledning. Næste sommer skulle Nørlund til Grønland, så jeg kom alene til Visby-udgravningerne, denne gang ansat af Vitterhetsakademien.

Vel hjemkommen begyndte jeg direkte at arbejde i Nationalmuseets II. afdeling, hvor den nye museumsbygning netop var blevet færdig. Efter de hovedlinier Chr. Axel Jensen havde udstukket, skulle jeg så opstille museet i de næste 14 dage. Et par gange standsede han op på sine inspektionsrejser for at se, hvordan det gik mig, og hjælpe mig med alle de problemer, jeg var løbet ind i.

Det må åbenbart være gået nogenlunde, for efter sommerferien 1931 blev jeg spurgt, om jeg havde lyst til at prøve kræfter med en lignende opgave i Randers. Jeg sagde henrykt jatak. Vilkårene var fri rejse og station samt et honorar, som vist var 20 kr. om dagen.

Søndag aften den 6. september ankom jeg så til Randers, hvor jeg blev indkvarteret på »Hotel Randers« under forhold, der måtte forekomme en fattig student fyrstelige.

Hele næste dag tilbragte jeg på museet sammen med Chr. Axel Jensen, der gennemgik samlingerne og foreslog hovedlinierne i anvendelsen af de forskellige rum. Bortset fra samlingen af oldsager, som jeg heldigvis ikke skulle befatte mig med, skulle så hele resten af museets

indhold fordeles og arrangeres i resten af bygningen.

Om aftenen var vi bedt til middag hos redaktør Winge, hvor Chr. Axel Jensen udfoldede hele sin charme og ganske dominerede det animerede selskab. Den følgende dag drog han videre til Ålborg; hans sidste formaning gik ud på, at jeg skulle begynde med at gennemgå protokollerne for derved at få et supplerende indtryk af samlingerne.

I fire dage sled jeg så alene i museet, kun hjulpet af den rare kustode Jensen, som beredvilligt stillede sin store lokalviden til min disposition. Bl. a. var han altid i stand til at fortælle, om givener endnu var i live og forventede sin gave udstillet på en fremtrædende plads, noget der godt kunne medføre lidt samvittighedskvaler.

Udover protokollerne havde jeg også hjælp i Chr. Axel Jensen og Nørlunds Randersnotater, som jeg dog måtte anvende med diskretion, da de bl. a. indeholdt »mine vidnesbyrdsantegnelser vedrørende inspektionsbesøgene i Randers«, som Chr. Axel Jensen skrev. Der var også noget med et lille metalkrucifix, som var indsendt til Nationalmuseet, og som dette gerne ville tilbytte sig mod nogle andre Randerssager.

Om søndagen kom han tilbage, og vi tilbragte hele dagen på museet med at gennemgå mit værk. Til gengæld tog han mig en anden dag med til Mariager, hvor han havde forskellige spørgsmål, han skulle have afklaret. Som altid var det en uhyre belærende tur. Han havde ikke blot et skarpt blik for detaljer, men også en ganske usædvanlig billedhukommelse.

Et af de monumenter, vi skulle se på i Klosterkirken, var Otte Krumpens store gravsten. Dette førte til, at Chr. Axel Jensen, da vi havde spist middag sammen, tog mig med op på sit værelse og viste mig hele sit vældige materiale om danske adelige gravsten. Jeg fik det indtryk, at han stort set var færdig med sin bog om dette emne. Jeg var dengang livligt interesseret i heraldik og så derfor hen til, at den nu skulle komme i trykken. Faktisk kom det til at vare endnu tyve år.

Da jeg igen var blevet alene, begyndte detailarbejdet. Mine kalenderoptegnelser viser, at jeg den første dag ordnede glas- og sølvmontre, de næste dag porcelæn, og igen den følgende dag bygningsfragmenter, o.s.v.

På ti dage, to-tre dage mere end beregnet, lykkedes det at få hele opstillingen i orden. Da pressen kom den 26. september, kunne en stolt bestyrelse vise den nye opstilling. Jeg mindes egentlig forbavsende lidt af, hvordan de enkelte rum kom til at se ud. Nogle få genstande står dog klart for mig, således det store, dejlige tohåndssværd, der går under navnet Skipper Clement's sværd. Efter tiden kunne det nok være rigtigt, men hans personlige våben har det dog nok ikke været. Der var også, så vidt jeg mindes, en rød borgerofficers-kjole, men ellers ikke meget af det, som senere skulle blive mit fagområde.

Det havde været et slid at blive færdig, men jeg havde en uvurderlig hjælp i kustode Jensen, som også med sin sindige humor virkede dejligt beroligende, når jeg var stiv af skræk for ikke at blive færdig til tiden.

Ved min afsked med konsul Eistrup, der under hele perioden jævnlige havde været henne at se til mig, fik jeg foruden den stipulerede betaling som extra belønning en stor og dyr rød Parker-fyldepen, som jeg en menneskealder igennem skrev alle mine artikler og bøger med, indtil jeg til sidst satte den overstyr.

Snart efter Randersopholdet måtte jeg koncentrere mig om mine studier for at få en examen. Umiddelbart efter denne begyndte jeg på Tøjhusmuseet, hvor jeg havde den glæde at måtte gøre tjeneste de næste 43 år, så jeg kom aldrig tilbage til Randers Museum, så længe det endnu var i den gamle bygning i Fischersgade. Gentofte, 11. august 1981.

Arne Hoff, Dr. phil.
Fhv. museumsdirektør
ved Tøjhusmuseet.«

At det havde været et vældigt slid at få udstillingen færdig, selv med et par dages overskridelse af tidsplanen, forstår man så inderligt vel - mere ubegribeligt synes det i dag, at det i det hele taget kunne lade sig gøre på den korte tid! Vi kan godt forstå den daværende bestyrelses tilfredshed.

Alt i alt beløb omkostningerne ved nyindretningen af museet i 1931 sig til kr. 2676,93 - eller omkring 30% af de samlede museumsudgifter det år. Det var nu en god investering, for denne udstilling blev i hovedtrækkene stående uændret de næste 30 år. Pladsmangelen var trykkende allerede i 1931, og de forandringer, der fandt sted i udstillingerne gennem de følgende årtier, bestod i placering af nyindkomne ting på forhåndenværende plads i de relevante afsnit. Resultatet blev, at

udstillingerne fik mer og mer magasinagtig karakter, og at det egentlige magasinrum var fyldt til bristepunktet, da under tegnede så museet for første gang i begyndelsen af 1960-erne. Den oversigt og planmæssighed, som sikkert rådede i 1931, var med årene blevet temmelig sløret.

Hvordan så den nye udstilling i museet så ud i september 1931? Og hvordan blev den modtaget af publikum? Svarene må vi hente hos de repræsentanter for Randersborgerne, der i første række fik resultaterne at se, nemlig den lokale presse.

Arne Hoff skriver meget beskedent, at »Da pressen kom den 26. september, kunne en stolt bestyrelse fremvise den nye opstilling« - men sandheden var, at det var ham selv, der fungerede som fremviser for journalisterne. Af referaterne i de fire aviser, byen dengang havde, kan vi se, at Student Hoff har optrådt som en engageret og gudbenådet museumsformidler ved det nævnte pressemøde. Dette bevidnes af helsides illustreret omtale i »Randers Amtsavis«, Randers Amtstidende«, »Randers Dagblad« og »Socialdemokraten« den 30. september.

Købstadmuseet »Den gamle By«

Erik Kjersgaard

Købstadmuseet »Den gamle By« er ved at afslutte bygningsarbejderne omkring den nedre del af åløbet, så det nu fremstår som et havnebassin og afgrænset af bolværker og kajgader. Den hidtidige betondæmning ombygges til en dæmningsbro. På hjørnegrunden ved siden af gar-

veriet er opsat en trækran fra Horsens - begyndelsen til et stenhuggerværksted. »Frøken Wahlstrøms Hus« fra Lemvig ved den modsatte kajgade er færdig på tag og fag; men interiørerne mangler stadig.

I Marcus Bech's Gård er kælderen blevet drænet i vinterens løb, hvorved der er blevet plads til en lille rulleforretning med »elektrisk rulle«. I den tilstødende kælder ses forskellige typer af håndruller.

I Mansardhusets stueetage har man - ved hjælp af ældre butiksinventar fra Horsens - indrettet en butik, kaldet »Hørkræmmeren«. Der forhandles diverse varer, som på en eller anden måde har tilknytning til museumsmiljøet, nemlig lertøj (Sorring-keramik), trælegetøj, »gammeldags« bolcher, optryk af billedark m. v.

I Næstvedhusets nederste etage opstilles museets samlinger af musikinstrumenter, som vil blive åbnet for publikum i forbindelse med indvielsen af Århus musikhus og Århus festuge i september.

Fra Hvorupgård Teglværk ved Nørresundby hjemtages en tørrelade, som vil blive genopstillet mellem den »røde lade« og gartnerhuset nær museets hovedindgang. Bygningen vil komme til at fungere som magasin for bygningsmateriale - herunder tagsten, der p.t. fylder op i gårdene.

Takket være midler, som er stillet til rådighed af stat og kommune til beskæftigelse af arbejdsledige, har museet kunnet iværksætte ikke alene flere af de ovennævnte aktiviteter, men har også kunnet påbegynde ny brolægning i flere gader og opretning af brolægningen i de »gamle«,

ligesom man har indledt en række påkrævede reparationer af bygningerne. Et par stentrapper er blevet rettet op ved stadsgartnerens foranstaltning, og beplantningen på arealet har undergået visse fornyelser. Stormen i november 1981 væltede poplerne foran Møllegården; de er nu erstattet af en række unge lindetrær.

Silkeborg Museum

Christian Fischer

I det forgangne år havde Silkeborg Museum besøg af ikke færre end 39.955 personer, hvilket er ny rekord. Den samme fremgang har præget museumsforeningen, som nu er oppe på 304 medlemsskaber.

Museumsforeningen har som sædvanlig afholdt en række velbesøgte foredrag, bl. a. med mag. scient. Henny Harald Hansen, som berettede om problemer i den muhamedanske verden. Museumsinspektør Steen Hvass fortalte om jernalderlandsbyen, og cand. mag. Torben Grøngaard Jeppesen fortalte om landsbyen i historisk tid, og endelig sluttede dr. phil. Sigurd Schoubye af med at fortælle om dansk sølv. Herudover har museumsforeningen foretaget arkæologisk/historiske busture i omegnen, hvor museumsinspektør Christian Fischer fortalte og berettede undervejs.

Efterårets særudstilling var helliget udgravningerne af en jernaldergravplads ved Vinding, og i efterårsferien havde museet de sædvanlige arrangementer for børn og voksne, med bl. a. arbejdende pottemager og forevisning af film.

Af undersøgelser af arkæologisk art, hvori der deltog unge arbejdsledige, er der især grund til at hæfte sig ved udgravningen af den store jernaldergravplads ved Vinding, som har givet ualmindelig gode resultater, ikke blot hvad genstande angår, men også hvad angår videnskabelige oplysninger. Med henblik på at finde træ til dendrokronologisk datering foretog museet en mindre udgravning af Silkeborg Slotsholm. Desværre viste det sig, at de ældste faser af slottet kun rummede bøgetræ, som ikke er velegnet til dendrokronologisk undersøgelse.

Blandt årets nyerhvervede genstande kan nævnes en stor samling gamle danske glas, som blev erhvervet til erstatning for den del af museets samling, som blev stjålet i 1971. Til køb af denne glassamling modtog museet støtte fra Sparekassen Birkublen i Silkeborg.

Projekt Høgdal, som bl. a. går ud på at bevare det karakteristiske skovlovringsmiljø i Midtjylland, tog endelig form i maj måned og kunne åbnes for besøgende grupper. For midler stillet til rådighed af Århus Amts Museumsråd har cand. mag. Ulla Qvortrup i samarbejde med lærere fra Silkeborg og Them kommuner udarbejdet et undervisningsmateriale om Høgdal. Dette undervisningsmateriale fungerer som en slags »drejebog«, der udover at indeholde anvisninger også beskriver livet på gården Høgdal i gamle dage. Materialet bygger på oplysninger, som er fremkommet ved den undersøgelse, som etnologen Margit Baad Pedersen lavede om gården forrige år.

Ulla Qvortrup har ligeledes for midler stillet til rådighed af Århus Amts Muse-

umråd undersøgt tørvegravningen i Them kommune i dette århundrede. Dette arbejde foregik i samarbejde med Them Fortidsminder og Silkeborg Museum.

På tredje år foretager unge langtidsledige en gennemgang af museets genstande og magasiner for at sikre, at alle genstande er behørigt registreret og fotograferet.

Østjysk Hjemstavnsforening

**Virksomheden fra 1. oktober 1981
til 30. september 1982.**

Den årlige generalforsamling blev holdt den 28. november 1981 på Hotel Ansgar i Århus.

Efter beretning og regnskab var der bestyrelsesvalg, alle valg var genvalg.

Efter generalforsamlingen talte nylig afgangede direktør for Købstadmuseet »Den gamle By« Hans Lassen - en meget inspirerende fortæller. Det var en oplevelse at høre og mærke, hvor meget han holdt af det sted, hvor han har lagt sin livsgerning.

Ved et bestyrelsesmøde den 9. januar konstituerede bestyrelsen sig. (Se side 4).

Den 10. februar var der møde på Hotel Ansgar, hvor amanuensis Hans Dixen, Århus, causerede over emnet: Det at blive gammel«. Hans Dixens hyggelige måde at fortælle på gjorde denne aften meget interessant. At man ikke behøver at kede sig, når man er blevet ældre og ikke mere erhvervsaktiv, gav Dixen mange eksempler på.

Den 24. marts møde på Hotel Ansgar. Købstadmuseet »Den gamle By«s nye direktør Erik Kjersgaard fortalte om fremtidsplaner for museet. Også dette møde var særdeles velbesøgt.

Den 24. april besøgte vi væksthuset i Botanisk Have. Det var interessant at se de sjældne planter fra næsten hele verden, forøvrigt hovedsageligt indsamlet af Hans Dixen. Det var en varm tur trods kulden udenfor.

Den 22. maj havde vi årets første udflugt, som gik til Samsø. Øen er en perle at besøge, hele Danmarks natur findes på denne skønne ø. Vi besøgte naturligvis Samsøs museum, som er et af vore mest velholdte. Vi sluttede med besøg i Tranebjerg kirke, som er opført af munkesten i første halvdel af 1300-tallet, det er en

Samsø Museum.

ejendommelig kirke med mange tilbygninger og et usædvanligt kraftigt tårn i vest.

Den 28. august havde vi vor sensommertur, der startede med et besøg på Lyngbygård, hvor godsejer Hans Bønløkke inviterede os indenfor. Derefter gik turen videre til Grate Hede og kartoffeltyskernes land ved Frederiks, Daugbjerg kalkminer, mindekorset ved Finderup lade, herregården Aunbjerg og herregården Palsgård. Vi sluttede af i den skønne Grønbæk kirke, som ligger højt over byen og er en af de sidste bygget i romansk stil. Den består af romansk apsis, kor og skib med et sengotisk vesttårn med våbenhus på sydsiden fra 1907.

Den 18. september var der eftermiddagstur til Gjærn Bakker, hvor vi besøgte

Fra Samsøturen.

»Jysk Automobilmuseum«. Det er enestående, hvad indehaveren, Aage Lauring, har præsteret med opbygningen af dette museum. Vi sluttede turen i Tvilum Klosterkirke, ensomt beliggende på Gudenåens østlige bred som den sidste rest af et augustinerkloster, der blev grundlagt i 1200-tallets begyndelse og indviet til Jomfru Maria og ophævedes ved reformationen. Det er en meget enkel kirke uden tårn.

På hjemturen så vi Tvilumgård fra gårdspladsen. Desværre var vejret meget diset denne dag, så den skønne natur, vi kørte igennem, så vi for lidt af.

Bestyrelsen vil gerne her takke de mange, der støtter foreningen økonomisk, det ville ellers være umuligt at udgive denne bog, en varm tak til redaktionsudvalget, der står for udgivelsen med J. S. Thomsen som ansvarshavende redaktør.

Siden udgivelsen af årbogen 1981 er to af foreningens æresmedlemmer gået bort. Den 10. november 1981 døde fhv. stadsbibliotekar Aage Bredsted, Århus. Aage Bredsted var i mange år redaktør af foreningens årbog.

Den 20. maj døde proprietær Søren Spanner, Skjoldlev. Søren Spanner var i mange år et meget aktivt bestyrelsesmedlem og havde været med i foreningen siden dens stiftelse i 1936.

Erik Kjær

Personregister

Aagaard, 60, 62, 65, 68, 69.
Archer, Anne, 73, 84.
Ancher, Michael, 73, 84.
Andersen, Andreas, 48.
Andersen, Amalie Beate, 51.
Andesen, Anna Alida, 51.
Andersen, Anne, 51.
Andersen, Bertel, 65.
Andersen, Bolette, 48.
Andersen, Carl Richardt, 51.
Andersen, Christen, 46.
Andersen, Eskild, 62.
Andersen, Lauritz, Z. E., 51.
Andersen, Ludvig Bertram, 51.
Andersen, Niels, 37.
Andersen, Peder, 87.
Andersen, S., 50.
Andersen, Stig, 38, 39.
Andersen, Stig, 38.
Andersen, Valdemar, 35.
Andersen, Wilhelm, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58.
Andreasen, Niels Jørgen, 7, 70.
Anholter, Hans, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70.
Asch, Povel Madsen, 109.

Bager, Peder, 62.
Balslev, L., 85.
Baltzersen, Jens, 87.
Bang, J. Thykier, 56.
Bang, Theodor, 95.
Bauman (Bachman?), Jens, 67, 69.
Bech, Marcus, 118.
Beider, J. A., 106.
Beis, Therkild, 63.
Bernier, Henrik, 110.
Bertelsen, Orla Gylling, 107, 108.
Bertelsen, Chr., 46.
Bisgaard, Jochum C. G., 55.
Blok, Kjestine, 55.
Bonde, Aage, 58.
Bondesen, Martin, 58.
Bondesen, Peter, 106.
Boye-Nielsen, N. P., 100, 101.
Brandt, Peder, 55.
Braüninger, Carl F., 58.
Bredal, Niels, 17.
Bredsted, Aage, 121.

Brock, Eske, 39.
Brøndum, 73.
Busch, 60, 62, 63, 64, 66, 68.
Bærentzen, Andreas Peder, 55, 56.
Bærentzen, Niels Peder, 56.
Bøje, Chr. A., 48, 58, 59.
Bønlokke, Hans, 121.

Carlsdatter, Ane, 70, 72, 73.
Cernecki, Stephan, 41.
Chaefteau, Ferdinand, 61.
Chrestence, 39.
Christensdatter, Ellen, 89.
Christensen, madam, 42.
Christensen, Christian Richter, 78, 81, 84.
Christensen, Henrik, 48.
Christensen, J., 43.
Christensen, Jensine Marie, 50, 51.
Christensen, Karen M. Henriksdatter, 48.
Christensen, Marie, 92.
Christensen, Mogens, 89.
Christensen, Nielsn, 46.
Christensen, Peder, 46.
Christensen, Per, 46.
Christensen, Rasmus, 40.
Christensen, Rasmus, 46.
Christensen, S., 62, 63.
Christensen, Th. Lyby, 95.
Christian IV, dansk konge, 39, 97.
Christian V, dansk konge, 37, 49, 54, 58.
Claudi, Wilhelm, 65, 66, 67, 68, 68.
Clement, skipper, 117.
Dall, Oluf Sørensen, 39.

Dall, Oluf Sørensen, 39.
de Hofman, Hans, 33.
Diebensky, 40.
Dixen, Hans, 121.
Dolmer, Peder, 65, 66, 67, 68.
Domino, Aage, 95.
Dybsand, Guri, 115.

Ebbesen, Mads, 46.
Eistrup, 115, 117.
Elkjær, Kjeld, 95.
Enevoldsen, Per, 102.
Erik Menved, dansk konge, 38.
Erntgaard, Sophus Gylding, 108.
Eskildsen, Eskild, 63.

Fischer, Christian, 119.
Fischer, Søren Jensen, 66, 67.
Flensborg, Andreas, 24.
Flou, Bjarne, 112.
Frederik II, dansk konge, 17.
Frederik III, dansk konge, 97.
Frederik V, dansk konge, 24.
Frederiksen, Jean, 65.
Fridsch, Catharina, 51.
Friis, M., 60, 61, 62, 63, 64, 65.

Frijs, Erhard, 99.
 Fritz, Sv., 58.

Gad, Emma, 86, 90, 94.
 Gammelgaard, Arne, 97.
 Glob, Johannes, 84.
 Grandjean, Poul Bredo, 35.
 Grann, B., 105.
 Grinski, 41.
 Grove-Jørgensen, 111.
 Gulbrandsen, Gulbrand, 59.
 Gulbrandsen, Johannes, 58, 59.
 Gødesen, Jens, 38.

Hannover, Emil, 72, 83.
 Hansen, Henny Harald, 119.
 Hansen, Kirsten Borch, 107.
 Hansen, Peder, 63, 65, 66, 67.
 Hansen, Svend Nørregaard, 7, 9, 35.
 Harris, Poul, 97.
 Hartvigson, købmand, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69.
 Hauge, N. P. Ovesen, 51.
 Hede, Holger, 35.
 Heimbürger, Minna, 83.
 Hejgaard, J. E. Laursen, 36.
 Hejgaard, Jens Laursen, 7, 36.
 Hjorth, Peter, 55, 56, 58.
 Hjorth, Petra Kirstine Lorenza, 56, 58.
 Hjuleraa, Jørgen, 104.
 Hoff, Arne, 115, 117, 118.
 Holdgaard, Jens, 47.
 Holmgren, Oluf, 48.
 Holtum, Birthe Pedersdatter, 50.
 Hvalsoe, Simon, 61.
 Hvass, Steen, 119.
 Hviid, Jens, 69.
 Høegh, Jens Chr., 106.
 Høgsbro, Kirsten-Elizabeth, 35.
 Højerup, Edel Pedersdatter, 48.

Ibsdatter, Ane, 89.
 Ibsen, Niels, 46.
 Israelsen, N. J., 83, 96.

Jacobsdatter, Ane, 88.
 Jacobsen, Marie Elisabeth, 56.
 Jensdatter, Karen, 88.
 Jensen, kustode, 117.
 Jensen, Baltzer, 87.
 Jensen, Birgit, 7, 85.
 Jensen, Chr. Axel, 115, 116, 117.
 Jensen, Christen, 46.
 Jensen, Christen, 89.
 Jensen, Erich, 46.
 Jensen, Eskild, 69.
 Jensen, Fr. Damgaard, 12.
 Jensen, G. M., 65, 66, 68.
 Jensen, Gunner, 71, 76, 83, 84.
 Jensen, Jens, 56.
 Jensen, Laura K., 42.

Jensen, Laurs, 100.
 Jensen, Michel, 46.
 Jensen, Nydam, 99.
 Jensen, P. Holm, 108.
 Jensen, Peder, 83.
 Jensen, Peter Lorenz, 55, 56, 57, 58.
 Jensen, Rasmus, 55, 57.
 Jeppesen, Jens, 113.
 Jeppesen, Torben Grøngaard, 119.
 Jerndorff, Aug., 77, 82.
 Johnsen, toldbetjent, 60.
 Johnsen, Andreas, 63, 66, 67.
 Johnsen, P. S., 98.
 Juel, Jens, 41.
 Jørgensen, Christen, 47.
 Jørgensen, Niels Thomsen, 49.

Karl Gustav, svensk konge, 40.
 Kirkholt, Karen, 106.
 Kjersgaard, Erik, 118, 121.
 Kjær, Erik, 121.
 Kjølstrop, Jacob, 48.
 Kleman, Thyge, 84.
 Knobberød, Christian, 65.
 Knudsen, Niels, 37.
 Kontni, Martin, 103.
 Kragh, N., 16.
 Krag, Rasmus, 61.
 Krarup, Gerda, 78, 80, 81, 83, 84.
 Kristensen, Rasmus, 108.
 Krumpen, Otte, 117.
 Kruse, godsinspektør, 107.
 Kruse, Peter Laurits, 71.
 Krøyer, P. S., 73.
 Lange, Carl, 48.
 Larsen, Mogens, 84.
 Lassen, Hans, 121.
 Lassen, Jacob, 88.
 Laugesen, Anton, 105.
 Lauring, Aage, 121.
 Lauritzen, Mette Augusta, 56.
 Laursen, Carl A., 101.
 Laursen, Finn Hauge, 99.
 Laursen, Henrik, 66, 67, 68, 69.
 Laursen, Metha, 105.
 Laursen, Sacharias, 87.
 Laveritssen, Christen, 103.
 Leth, Robert, 98.
 Levin, P. Simon, 49.
 Lind, Erik Christensen, 50, 55, 56.
 Lindhardt, P. G., 94, 110.
 Lisieski, 41.
 Loria, Ludvig, 106.
 Lund, Erik Hauberg, 83.
 Luxdorf, 46.
 Lyngby, Jens Nielsen, 40.

Madsen, Jørgen, 46.
 Madsen, Karl, 83, 84.
 Magnus d. Gode, norsk konge, 36.

Marselis-slægten, 97.
 Mathiesen, Hugo, 115.
 Meilby, Jens, 88.
 Meldgaard, Chr. Nielsen, 50, 51.
 Methling, Johanne, 109.
 Miasdowski, 41.
 Michelsen, Bertel, 87.
 Michelsen, Else Marie, 57.
 Michelsen, Ole, 87.
 Mikkelsen, Peter, 63.
 Millech, arkitekt, 115.
 Mimi, 81.
 Mogensdatter, Marianne, 89.
 Mogensen, Hans, 104.
 Mols, Agnethe, (Kip), 83, 84.
 Mols, Niels, 84.
 Mols, Niels Pedersen, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84.
 Mortensen, J. Kaas, 99.
 Mortensen, Tom, 104.
 Mouritsen, Søren, 66, 67, 69.
 Muld, Orla, 96.
 Munkhøj, 58.
 Møller, Anine Marie, 57.
 Møller, Cecilie, 56.
 Møller, Hans Rimmen, 103.
 Møller, J. B., 63.
 Møller, Laura, 76, 84.
 Møller, Peter Christian, 84.
 Møller, S. A., 42.
 Monster, skovrider, 17.

 Nedergaard, Peder, 67.
 Neusch, Johanne Sophie, 56, 58.
 Nielsdatter, Ane, 89.
 Nielsen, Allan Berg, 105.
 Nielsen, Ane Kirstine, 95.
 Nielsen, Carl, 74.
 Nielsen, Christen, 46.
 Nielsen, J. A., 60, 69, 98.
 Nielsen, Jytte, 105.
 Nielsen, Kresten, 40.
 Nielsen, N. Kamp, 105, 106.
 Nielsen, Niels, 63.
 Nielsen, Peter, 70, 84.
 Nielsen, Peter, 95.
 Nielsen, Svend, 111.
 Nielsen, Tage Brøndum, 109.
 Nielsen, Vibeke, 110, 114.
 Nielsen, Viggo, 100.
 Nissen, Annemette, 95.
 Nørlund, Poul, 116.
 Nørregaard-familien, 102.

 Ollesen, Baltzer, 46.
 Olsen, Christian Ferdinand, 57.
 Olsen, Niels, 57.
 Olsen, P., 64, 65.
 Olufsen, R., 84.
 Olkin, Ulrikka, 48.

 Overgaard, Niels, 47.

 Pafe, Jens Søfrensen, 40.
 Palnatoke, 36.
 Pedersen, lærer, 27.
 Pedersen, lærer, Grumstrup, 71.
 Pedersen, Christen, 46.
 Pedersen, M., 64, 65.
 Pedersen, Maren Kirstine, 57.
 Pedersen, Margit Baad, 119.
 Pedersen, Niels, 46, 47.
 Pedersen, Peder, 87.
 Pedersen, Rasmus, 55, 56, 57.
 Pedersen, Viggo, 26.
 Plesner, Ulrich, 73.
 Pontoppidan, Henrik, 74, 106.
 Priess, G. J., 60.
 Pultz, Fr., 9, 19, 34, 35.

 Quortrup, Ulla, 119.

 Rade, styrmænd, 61.
 Radowkiewski, 41.
 Randløv, fabrikant, 26, 30.
 Rasmussen, skibsejer, 60.
 Rasmussen, Bodil, 104.
 Rasmussen, Frederik, 48.
 Rasmussen, Ib, 89.
 Rasmussen, Michel, 87.
 Rasmussen, Peder, 88.
 Rasmussen, Rasmus Christian, 58.
 Rasmussen, Svend, 98.
 Rasmussen, Søren, 62, 63.
 Rasmussen, Søren, 87.
 Regenborg, Th. Aug., 84.
 Reis, Jens, 65.
 Reppke, Gerda, 35, 95.
 Rosenberg, Cick, 98.
 Rosenberg, Holger, 98, 99.
 Rugholm, Thøger, 102, 103.
 Rygaard, skipper, 64, 65.
 Rühle, Julius Georg Ludvig, 55, 57.
 Römer, Ole, 21.

 Saabye, Marius, 110.
 Sachariassen, Laurs, 87.
 Sadovsky, 40.
 Sandberg, Ulrik, 37.
 Sass, fuldmægtig, 65, 66, 68.
 Schønand, Ferdinand, 65.
 Schmidt, Jeremias Julius, 55, 56, 57.
 Schmidt, Jørgen Peter, 56, 57.
 Schoubye, Sigurd, 119.
 Secher, præst, 87.
 Secher, Edel, 88.
 Skjalm Hvide, sjæll. høvding, 37.
 Skjerbæk, skibsejer, 60.
 Skjerbæk, Th., 106.
 Smed, Anker Søfrensen, 40.
 Solgaard, Chresten, 100.

- Spanner, Søren, 121.
 Sparre, K. A., 71.
 Sparre, Otto, 90.
 Spies, Margrethe Jeanette, 57.
 Stallknecht, metalstøber, 52.
 Steffensen, Poul, 77, 82.
 Steinort, Adolph, 56.
 Stougaard, Chr., 106.
 Strangholt, Christian, 100.
 Svarre, toldbetjent, 66, 68.
 Svend Estridsen, da. konge, 36.
 Svend Tveskæg, da. konge, 36.
 Svensk, Peder, 66, 67.
 Svenstrup, Carl, 97, 98.
 Søborg, Niels, 47.
 Sørensen, A., 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68.
 Sørensen, Anders, 65, 67.
 Sørensen, Jens Peder, 57.
 Sørensen, Niels, 46.
 Sørensen, Olluf, 40.
 Sørensen, Peder, 67.
 Sørensen, Rasmus, 87.
 Sørensen, Sophus, 59.
 Sørensen, Winther, 59.
- Telling, Søren, 106.
 Terkildsdatter, Else, 88.
 Therkildsen, Andreas, 66, 67, 69.
 Thestrup-slægten, 102.
 Thomsen, J. S., 8, 42, 121.
 Thomsen, Niels, 99, 100.
 Thordeman, Bengt, 116.
 Thorvaldsen, Bertel, 76, 77, 82.
 Thorvaldsen, Knud, 35.
 Topholm, Niels, 89.
- Torstensson, 40.
 Totovnisky, 40.
 Tranholm-Petersen, 110.
 Tribler, madam, 56.
 Trolle, Diderik, 62, 63, 65, 66, 67.
 Tækker, Jacob, 66, 67.
- Ulvbjerg, Erna, 35.
- Vacht, Michel, 87.
 Vagnsen, Peder, 37.
 Veie, Christian, 63, 65.
 Vestergaard, Kristian, 8, 46.
 Vestergaard, Torben, 112.
 von Jessen, 58.
 von Woyda, 9.
 Vorgaard, Martin, 13, 16, 25.
- Wahlstrom, frk., 118.
 Wallenstein, 40.
 Walther, Chr. Flüger, 55, 56
 Waskerwietz, 40.
 Weismann, C., 35.
 Winge, redaktør, 116.
 Winther, Anders, 51.
- Zacho, Lauritz, 51.
 Zedkiewez, 40.
 Zølner, skovrider, 19.
- Østergaard, Peter, 103.
 Østergaard, Aage, 105.
- Åkjær, Jeppe, 46.

Stedregister

Aaberg, 33.
Aaes, 13, 20, 21, 31.
Aastrup, 11, 14.
Addit, 12, 17.
Afrika, 84.
Agerskov, 70.
Aggestrup, 20, 25.
Agri, 37.
Amerika, 47, 108.
Amsterdam, 60.
Asterg, 105, 106.
Ask, 95, 109.
Astrup, 9, 31.
Aunsbjerg, 121.

Baden, 58.
Ballested, 10.
Baltikum, 49.
Begtrup, 36, 38.
Belgien, 72, 74.
Bering Bro, 11, 13, 16.
Billund, 57, 111.
Bilsbæk, 13.
Bistrup, 99.
Bjørnkjær, 10, 38, 39.
Bleid, 21, 29, 31.
Boller, 99.
Bornholm, 45.
Borum Bro, 10.
Borup, 37, 38, 40.
Bovlund, 70, 74, 76, 77, 80, 81, 82, 83.
Brede, 112.
Bredkær, 24, 32.
Bredstrup, 62, 63, 64.
Bredvad Mølle, 12, 33.
Bredstenbro, 15, 35.
Brokjærg, 23.
Brokgrave, 14.
Bygholm, 22, 50.
Bøgeskov, 9.
Bøllingsø, 47.

Callø, 38, 39, 41.
Canne, 10.
Cannec Møllebro, 11.
Chicago, 51.
Christiansborg, 84.

Clausholm, 110, 111.
Clemensbro, 92.
Constantinsborg, 97.

Dagmarsgaard, 22, 29, 31.
Dalbyneder, 104.
Danmark, 36, 39, 49, 74, 77, 84, 86, 94, 97, 112.
Dannevirke, 45.
Daugbjerg, 121.
Dejret, 38.
Dildbjerg, 14.
Djursland, 36, 38, 42, 60, 96, 112, 113.
Dragsmur, 36, 37, 38.
Drammelstrup Mark, 10.
Drebel Mose, 11, 14.
Dronningborg, 106.

Ebeltoft, 36, 37, 38, 113.
Egebjerg, 22.
Egå, 113.
Ejer Baunehøj, 24.
Ejstrupholm, 17.
Elbæk, 13, 19, 20, 31.
Ellemandsbjerg, 36, 37.
Eling, 23, 29, 30, 31, 32.
England, 65.
Enner, 33.
Eriknaur, 51.
Esby, 37.
Europa, 97.

Falling, 13.
Fanø, 74.
Fastrup, 10, 15, 95.
Faurskov, 99.
Fensholt, 10, 12, 18.
Fejrup, 37, 38, 39, 40.
Fillerup, 10, 18.
Finderup Lade, 37, 121.
Flensborg, 56.
Foldby, 88, 89, 101.
Framlev herred, 17, 25.
Frankrig, 72, 74.
Frederiks, 121.
Frederiksberg, 84.
Frederikshavn, 67.
Frijsenborg, 97.
Frijsendal, 99.
Fruering, 95.
Fuglse, 41.
Funder, 47.
Fyn, 40, 45, 48, 78.
Færøerne, 36.
Fårup, 105.

Gammel Estrup, 44, 111, 114.
Gammel Sogn, 62.
Gl. Århus landevej, 15, 20, 28.
Gandrup, 12.

Gangsted, 19, 20, 26, 31.
 Gantrup, 24.
 Gedved, 19, 22, 31.
 Gentofte, 51, 117.
 Gern herred, 24, 35, 121.
 Gjesing, 15.
 Gjerrild, 104.
 Grate Hede, 121.
 Grene, 57.
 Grenå, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 96, 97, 98, 99, 113.
 Grumstrup, 70, 71, 72, 83.
 Grønåbæk, 121.
 Grønland, 100, 116.
 Gråmose, 47.
 Gudenåen, 24, 27, 33.
 Gudme, 48.
 Guldforhoved, 46.

Hads herred, 9, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 24, 28, 32.
 Hadsten, 99.
 Hald, 22, 35.
 Haldum, 99.
 Hamborg, 60.
 Hammel, 97, 98.
 Hammelev, 67.
 Hammersholm, 21, 28.
 Hansted, 13, 22, 27, 33.
 Harbolund, 47.
 Hatting, 50, 51.
 Haxholm, 99.
 Helgenæs, 36, 37, 38, 39, 41, 42.
 Helsingør, 57.
 Herfølge, 55.
 Herning, 46, 97.
 Hinnerup, 100, 101.
 Hjelm, 38, 39.
 Hjelmslev herred, 9, 17, 25.
 Hjortmose, 23.
 Hjortshøjlund, 88.
 Holland, 72, 74.
 Holstebro, 50.
 Holsten, 45.
 Holtvad, 23.
 Homaa, 98.
 Horsens, 9, 14, 21, 22, 28, 48, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 78, 118.
 Hostrup, 55.
 Hoved, 12, 20, 21, 26, 27, 28.
 Hovedgaard, 21, 27, 28, 93.
 Hummelballegaard, 17, 26.
 Hundslund, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 25, 26.
 Hurupgaard, 118.
 Høgdal, 119.

Ingerslev Mølle, 9.
 Italien, 72, 80, 81.

 Jylland, 36, 40, 46.

Kainsbakke, 113.
 Kallingborg=Kalundborg, 39.

 Kandestederne, 72, 73.
 Katstrup, 12, 21, 22, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84.
 Kioldall, 11.
 Kierum, 12.
 Kiærgaards Mark, 11.
 Klodemølle, 47.
 Klosterlund, 46.
 Knebel, 37.
 Koedal, 33, 34.
 Kolding, 41.
 Kolindsund, 11.
 Kollerup, 99.
 Kongsgaard, 37.
 Korning, 51.
 Kragelund, 46, 47, 97, 98.
 Krørup, 20, 26.
 Kvelstrup, 37.
 Kærsgaard, 46.
 København, 39, 49, 51, 54, 71, 72, 83, 84, 96, 98.
 Køge, 51.

 Las om Krog, 11, 13, 16.
 Lemvig, 65, 118.
 Lillebælt, 74.
 Lillehøj, 13.
 Lillering Mark, 10.
 Lillerup, 23, 29.
 Lillevorde, 50.
 Lindebjergene, 13.
 Linebjergs Land, 10.
 Lisbjerg, 108, 114.
 Lolland-Falster, 45.
 London, 57, 100.
 Lund, 48.
 Lundhof Skov, 13, 18.
 Lundum, 22, 29.
 Lyngbygaard, 121.
 Lyngå, 99.
 Lovet Skov, 20, 26.

 Malling, 109.
 Mariager, 116.
 Massig, 10, 12.
 Merkær Skov, 13.
 Midsunde=Mysunde, 45.
 Midtjylland, 119.
 Moesgaard, 113, 114.
 Mols, 36, 37, 38, 39, 101.
 Morsland, 84.
 Mosballe, 12.
 Moselund, 46.
 Myregaard, 65, 66, 67, 68, 69.
 Møgelkjær, 99.
 Møllerup, 38.
 Mårstet, 102, 103.

 Newcastle, 65, 67.
 Nim, 14, 19, 22, 24, 32, 34, 35.
 Nordby, 108.

Nordeuropa, 97.
 Nordjylland, 45.
 Nordtyskland, 49.
 Norge, 100.
 Norring, 87, 101.
 Nydamsgaard, 100.
 Nykøbing Falste, 84.
 Nykøbing Mors, 77, 82, 84.
 Næstved, 48.
 Nørhald, 103, 104.
 Nørre Djurs, 98, 104.
 Nørre herred, 60, 62, 66, 75, 84.
 Nørre Sundby, 118.

 Odder, 13, 17, 95.
 Odense, 38, 48, 60, 62, 63, 64.
 Odsherred, 84.
 Oldrup, 10, 11, 13, 16, 18.
 Onsted, 9, 12, 15, 18.
 Overby, 71.

 Palsgaard, 121.
 Pforzheim, 58.
 Polmose, 23, 24, 30.
 Pugedals Krog, 11, 13.
 Purhus, 105.

 Randers, 44, 68, 99, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 115, 116,
 117, 118.
 Rantzausgave, 18.
 Rasborg Bro, 9, 12, 18.
 Rask, 33, 34.
 Rathlousdal, 13, 14, 15, 17.
 Reballegaard, 26.
 Rendsborg, 64, 88.
 Ribe, 24, 45, 74.
 Riisskov, 42.
 Rindelevgaard, 10, 11, 15.
 Ringkloster, 21, 22.
 Ringkøbing, 45.
 Romalt, 106.
 Roskilde, 39, 49.
 Roygaard Mark, 9.
 Rusland, 97.
 Ry, 77, 82.
 Røgen, 98.
 Rørvig, 74.

 Saaby, 23, 24, 30, 31.
 Samsø, 39, 96, 107, 108.
 Sandvads Bro, 20, 24, 27, 28, 31, 33.
 Sattrup, 12, 23, 30.
 Saxild, 36.
 Silkeborg, 46, 58, 98, 119, 120.
 Sjelle, 90, 91.
 Sjælland, 39, 45.
 Skagen, 72, 73, 84.
 Skanderborg, 9, 13, 16, 17, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 84.
 Skejby, 108, 114.
 Skjoldlev, 121.

 Skjørring, 90.
 Skåne, 48.
 Slagelse, 48, 49, 51.
 Slesvig, 45, 57.
 Sletterhage, 37.
 Smedeballe, 12.
 Smedebæk, 17.
 Snærrild, 18.
 Solbjerg, 9, 12, 15, 95, 109.
 Sondrup, 11, 12, 14, 18.
 Sorring, 118.
 Stavanger, 100.
 Stenholt, 46, 47.
 Stensmark, 67.
 Storring, 10.
 Stuttgart, 57.
 Stødov, 37, 39, 40.
 Støvringgaard, 103.
 Sverige, 95.
 Svinballe, 11, 14, 18.
 Svinding, 105.
 Søbygaard, 100.
 Søften, 100, 101.
 Sønderbæk, 105.
 Sønder Djurs, 37.
 Sønderhald, 110.
 Sønderjylland, 45, 70.
 Sønderskoven, 13.
 Søndervig, 74.
 Sønder Vissing, 11, 12, 14, 15, 17.
 Søvind, 15, 17, 19, 24, 26.

 Tammestrup, 22.
 Tendrup Dige, 19, 25.
 Testrup, 102.
 Them, 119, 120.
 Tingstedholm, 12, 23.
 Tinning, 87, 89.
 Tiset, 85, 95.
 Tisvilde, 115.
 Tolstrup, 22, 29, 31.
 Torrild, 10, 12, 13.
 Torup, 18, 20.
 Tranebjerg, 121.
 Trolddal, 9, 12.
 Trustrup, 9, 25, 26.
 Tvilum, 121.
 Tvingstrup, 13, 21, 27, 28, 31.
 Tyrrestrup, 14, 16, 24, 32.
 Tyskland, 56.
 Tåning, 26.

 Uelvsbüll, 56, 57.
 Ugildgaard, 50.
 Uldal, 22.
 Uldrup, 11, 12, 14, 18.
 Uldum, 33.
 Ulstrup, 37.
 Underup, 33, 34, 35.
 Urup, 23.

U. S. A., 51, 109.
Ustrup, 22.

Vads Mølle, 11, 14.
Vallerbæk, 47.
Vedslet, 19, 70, 83.
Vejle, 33, 45, 56, 58, 59, 96.
Vejlby, 113.
Venderslund, 84.
Vestbirk, 12.
Viborg, 45, 58, 83, 84, 99.
Viby, 113.
Vilhelmsborg, 97.
Vinding, 119.
Vinten, 33.
Visby, 116.
Vistoft, 37.
Vitved, 95.
Vivild, 42, 43.
Voldby, 65, 66, 68, 69.
Vor herred, 14, 17, 19, 22, 24, 26, 31, 33, 75, 84.
Vorvadsbro, 12.
Vrads herred, 15, 17, 24.

Wedelslund, 99.

Yding, 24.

Zeuthen=Søften, 86, 87, 88, 89.

Ærø, 98.

Ødum, 99.

Ølsted, 108.

Ørby, 37.

Ørridslev, 11, 12, 14, 21, 26, 27, 28, 31, 70, 84.

Ørskov, 19, 21, 22, 27, 29.

Ørting, 13.

Østbirk, 12, 23, 24, 30, 32.

Østergaard, 95.

Østjylland, 85, 95, 97.

Öschelbrunn, 58.

Åbyhøj, 58.

Åkiær, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18.

Ålborg, 50, 116.

Århus, 27, 28, 36, 37, 38, 40, 45, 65, 69, 71, 72, 83, 92, 93, 95, 96,
97, 101, 103, 113, 114, 118, 119.